

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

Priešiška ideologija: iššūkiai ir atoveiksmiai

Priešiška ideologija: iššūkiai ir atoveiksmiai

*Seime 2023 metais vykusių konferencijų
„Komunistinė ideologija ir jos praktika vakar ir šiandien.
Lietuvos sovietinės okupacijos istorinis, moralinis
ir teisinis įvertinimas“ ir „Lietuvos laisvės lygos
45-mečio paminėjimas“ pranešimai*

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios
bibliotekų informacijos sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

ISBN 978-609-8143-37-9 (pdf)

Turinys

Komunistinė ideologija ir jos praktika vakar ir šiandien. Lietuvos sovietinės okupacijos istorinis, moralinis ir teisinis įvertinimas

Komunistinės ideologijos praktika šiandienos pasaulyje – iššūkis demokratijai ir taikai	7
Prof. Valdas Rakutis, Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos narys	
Lietuvos komunistų partija ir Lietuvos sovietizavimas	12
Dr. Arūnas Bubnys, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro direktorius, istorikas	
Komunistinės ideologijos sklaida Lietuvoje okupacijos akivaizdoje: ar aiški riba tarp simpatijų ir kolaboravimo?	28
Dr. Simonas Jazavita, Kauno miesto muziejaus istorikas	
Komunizmo minkštoji galia šių dienų pasaulyje	40
Regina Statkuvienė, istorikė, turinio kūrėja	
Sovietinis genocidas: kas atsakingas už jo praktiką?	44
Vidmantas Valiušaitis, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos vyriausiasis tyrėjas	
Sovietų Sąjungos komunistų partijos-Lietuvos komunistų partijos pripažinimo nusikalstama organizacija pagrindai	58
Prof. Alfonsas Vaišvila, Mykolo Romerio universiteto garbės profesorius	
2023 m. kovo 13 d. Seime vykusios konferencijos „Komunistinė ideologija ir jos praktika vakar ir šiandien. Lietuvos sovietinės okupacijos istorinis, moralinis ir teisinis įvertinimas“ akimirkos ...	65

Antanui Terleckui atminti ir Lietuvos laisvės lygos 45-mečiui paminėti

Antanas Terleckas: asmenybės poveikis Lietuvos laisvėjimui	76
Dr. Algirdas Jakubčionis	
Mano kelias į Lietuvos laisvės lygą	81
Jonas Volungevičius	
Lietuvos laisvės lyga – visuomenės ramybės drumstėja.....	88
Dr. Kęstutis Kazimieras Girnius	
Lietuvos laisvės lyga ir Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumas.....	97
Dr. Arūnas Bubnys	
Ir dar kartą apie sąžinę ir kolaboravimą.....	107
Kęstutis Subačius	
2023 m. birželio 9 d. Seime vykusio renginio, skirto Antanui Terleckui atminti ir Lietuvos laisvės lygos 45-mečiui paminėti, akimirkos	113

Komunistinė ideologija ir jos praktika vakar ir šiandien. Lietuvos sovietinės okupacijos istorinis, moralinis ir teisinis įvertinimas

Komunistinės ideologijos praktika šiandienos pasaulyje – iššūkis demokratijai ir taikai

Valdas Rakutis

Kodėl tokia keista straipsnio tema? Atrodytų, kariaujame su praeities šešėliais, teisiame tuos, kurie seniai po žeme, ar tuos, kurie vos paeina. Bet toks pranešimas ne šiaip sau atsirado – tie šešėliai persitvarko ir toliau viešpatauja vienokia ar kitokia forma, ir nebūtinai su tomis pačiomis vėliavomis. Vėliavas galime pakeisti. Esmė yra tai, kas viduje. O pažinti tokį reiškinį kaip komunistinė ideologija lengva tiems, kurie gyvena toje santvarkoje. Mano mokytojas, vienas iš Lietuvos prekybos laivyno kūrėjų, yra pasakęs tokią gerą frazę: geriausias vaistas nuo bolševizmo yra pats bolševizmas. Kas jame gyvena, supranta, kas tai yra. Bet tie, kurie negimė toje epochoje, nebūtinai supras, kur čia tas bolševizmas, kur jo nuostatos, kur jo nėra, ir gali toliau gyventi ta pačia dvasia, net nesuprasdami, kad gyvena iš esmės toje pačioje komunistinės ideologijos sistemoje.

O kokia gi jos esmė? Atrodo, nesudėtinga pasakyti, bet iš tikrųjų nėra taip paprasta. Komunistinės ideologijos esmė remiasi tam tikrais fundamentaliais nuostatais. Atsirado ji XIX amžiaus pabaigoje, tuo metu, kai industrializacija, fabrių statyba ir nevaržomas kapitalizmas pasaulyje sukėlė labai daug prieštaravimų. Jiems likviduoti buvo sukurta marksistinė teorija, teigusi, kad kaltas yra pats kapitalizmas ir reikalinga klasių kovos pagrindu ateisianti proletariato

diktatūra. Toji diktatūra nėra tik lokalinė, regioninė, nacionalinė – ji yra tarptautinė.

„Visų šalių proletarai, vienykitės!“ – taip buvo užrašyta ant visų sovietinių laikraščių. Ką tai reiškia? Tai reiškia globalistinę ideologiją, kuri pagal tam tikrą principą jungia viso pasaulio kairiųjų jėgas. Štai šie dalykai sudaro esmę ir jei mes to nesuprantame ir neatpažįstame, tai mes ir su kitomis vėliavomis galime toliau sėkmingai tarnauti tam pačiam aukso veršiui. Ypač norėčiau atkreipti dėmesį į šitos ideologijos vėlyvesnes fazes, nes ji evoliucionavo, judėjo, nestovėjo vietoje, kur buvo kalbama apie ateities viziją, kur buvo kalbama apie komunizmą. Visi turbūt šypsotės išgirdę apie komunizmą, kas gi tai yra? Bet jeigu pasižiūrėtumėte atidžiau į tai, kas ten buvo parašyta, tai jūs šito komunizmo atspindžius rastumėte ne tik šiuolaikinės Kinijos vizijoje – jūs juos rastumėte ir šiuolaikinėse vakarietiškosiose ideologijose. Lygiai toks pat komunizmas: iš kiekvieno pagal galimybes, kiekvienam pagal poreikius. Šis dalykas yra susijęs su tam tikrų žmonių svajonėmis ir gali gimti visiškai moderniose ideologijose taip pat sėkmingai.

Keletas žodžių apie rusiškąjį komunizmą. Tai nėra vien komunizmas ar marksizmas, o labai ypatinga santvarka, kurioje rusiškasis imperIALIZMAS buvo sujungtas su klasių kovos idėja. Laikui bėgant rusiškasis imperIALIZMAS paėmė viršų ir tai, kas šiandien vyksta Rusijoje, visus Vakaruose verčia stebėtis, kaip tai atsitiko, kaip visa Rusija gali remti neteisingą karą? Reikia pasižiūrėti, kas juos ruošė šiam karui, ir ypač nuo 2008 metų, kaip buvo ugdoma rusų tauta, kokiais būdais, kokia ideologija juos veikia. Ir juos paruošė būtent tokie, nes, pasirodo, kryptingos pastangos duoda tam tikrą rezultatą.

Rusiškasis komunizmas, persitvarkęs į imperIALIZMĄ, tikrąja šio žodžio prasme iš tikrųjų yra šio pokomunistinio pasaulio kūrėjas. Viena įdomi rusiškos kultūros ypatybė yra vadinamasis kolektyvinis ugdymas. Jis yra būdingas ir Kinijai, bet Rusijoje labai aiškiai suvokiamas, kadangi jo pagrindu yra sukurta rusiškojo kaimo schema: tai yra ne-laisvi žmonės, gyvenantys uždaroje bendruomenėje ir pripažįstantys kolektyvines ypatybes.

Toks kolektyvizmas yra labai svetimas lietuviams. Tai yra mūsų sėkmė, kad kolektyvizmui buvo pasipriešinta, bet, deja, jis randa savo pamatą sovietmečiu į Lietuvą atvykusių žmonių, daugiausia iš Baltarusijos,

bet taip pat ir iš kitų sovietinių respublikų, kultūrose. Tai yra žmonės, kurie apsigyveno kaimuose, esančiuose Vilniaus krašte, išvažiavus vietiniams gyventojams, arba aplinkui fabrikus, kurie buvo kuriami visuose didžiuosiuose miestuose, daugiausia Vilniuje ir Klaipėdoje. Jie ir turi šią kolektyvinę sąmonę, susijusią su rusiškuoju imperializmu ir rusiško kaimo palikimu labai glaudžiais ryšiais. (Tai gilios studijos tema, todėl trumpai neįmanoma pasakyti.) Jiems priimtinas *homo sovieticus* konceptas, ateinantis ne tik iš išorinės jėgos, bet ir vidinių kultūros niuansų. Kai nekalbi su tais žmonėmis, tu nesupranti, kas vyksta, bet jiems tai tinka. Tai susiję ir su kitais dalykais, bet būtent šis kultūrinis tęstinumas yra matomas.

Kiniškasis komunizmas – mes per mažai žinome, kas tai yra. Tai kiniškojo imperinio mąstymo sujungimas su komunizmu. Jis puikiai veikia. Jis atitinka jų senąsias kultūrines struktūras. Tai yra irgi kolektyvinė tauta, įpratusi aukotis dėl kolektyvinės imperijos, kurią turi valdyti koks nors mandarinų sluoksnis. Tie mandarinai yra dabartinė komunistų partija. Daiktus reikia pažinti iš vidaus.

Paklauskite, kas yra lietuviškasis komunizmas? Tai yra dvarų kultūra. Dvarų kultūroje yra ponai ir yra paprasti žmonės ir tiems paprastiems žmonėms reikalingi ponai, o ponams reikalingi paprasti žmonės. Lietuviškasis komunizmas tęsia iš esmės lažinio palivarkinio ūkio Lietuvos kaime tradicijas, o miestuose remiasi kuo nors kitu, bet kadangi pagrindas nėra tvirtas, nes Lietuvoje, nepaisant viso lažinio palivarkinio ūkio, visada buvo laisvų žmonių ir gyvavo smetoniškasis savanorių laisvųjų ūkininkų kultas, mūsų kultūra nepasidavė ir mes atsilaikėme. Jei mes pažiūrėtume į savo kilmę, daugelis rastume savanorių, kokį kitą laisvą žmogų, smulkų bajorą (ar ne smulkų), bet visada rasime laisvų žmonių. Štai todėl lietuviškasis komunizmas, atsiradus pirmai galimybei, buvo nupūstas kaip didžiausia nesąmonė.

Tačiau neužmirškime, kad dalį visuomenės ši kultūra veikia ir ji pasireiškia neįtikėtinais efektais, tokiais kaip milijonas į užsienį išvykusių lietuvių. Kodėl taip atsitiko? Kodėl ši tauta, išsikovojusi laisvę, pati pirmoji paskelbusi nepriklausomybę nuo Sovietų Sąjungos, yra viena labiausiai paveiktų emigracijos? O jūs pasižiūrėkite į išvažiavusiųjų šaknis ir atrasite Lietuvos baudžiauninkų palikuonis, kuriems reikėjo geresnio pono. Jie neturi pilietinės sąmonės, iš jų net kariuomenės negali

suburti, nes jie nėra laisvi žmonės. Jiems reikia pono. Didžioji dauguma jų yra kaimo žmonės ir iš tikrųjų Lietuvos kaimai buvo labiausiai paveikti emigracijos. Šio proceso negalima paaiškinti paprastai, kad čia blogos sąlygos gyventi. Visur pokomunistiniame pasaulyje buvo blogiau nei kapitalistiniame pasaulyje. Bet toks aukštas procentas rodo, kad tam tikra dalis mūsų visuomenės turi vergo dvasią. Įvardykime tiesiai šviesiai – ar ne ta vergo dvasia trukdo kartais garsiai pasakyti tiesą?

Labai ačiū Jonui Burokui už palaikymą, bet kai rimtoje diskusijoje pasakai rimtus argumentus ir tau nukerta už tai galvą, tai vis dėlto rodo, kad mes kažkam tarnaujame. Tai nėra gerai. Mokslinėje diskusijoje turi būti atvirai kalbama, žmonės turi išsiaiškinti, kas mums iš tikrųjų atsitiko. Jeigu bijosime aptarti tam tikrus dalykus, tapsime vergais. Tam ir kovojome už laisvą Lietuvą, kad būtų galima pasakyti laisvą nuomonę. Bet viena yra kritikuoti, o kita yra pasakyti, ką gi daryti. Turime pereiti prie pozityvo.

Taigi, pozityvo pirmas punktas – prieš ką kariavo komunistai Lietuvoje? Paaiškėtų, kad kariavo prieš mūsų bastionus. Kas yra tie mūsų bastionai? Tai yra laisvi piliečiai, kovoję už laisvą ir nepriklausomą Lietuvą, kuri, paprastai kalbant, vadinosi smetonine Lietuva. Kodėl šiandien puolamas Antanas Smetona, kodėl puolami karininkai ir kiti? Ogi todėl, kad trukdo šitam naujam komunizmui. Kaip sovietmečiu jie trukdė, taip ir dabar. O jūs gi visus šiuos žmones čia matėte – čia buvo atnešti su pagaliukais. Kas tie žmonės? Jie yra laisvi žmonės, jie kūrė laisvą nepriklausomą valstybę, vadinamą smetoninę Lietuvą. Smetona nėra tobulas, bet esminis dalykas, ką mums reiškia smetoninė Lietuva – tai yra mūsų bastionas, kuris atsilaikė prieš komunizmą.

Antras bastionas yra Katalikų Bažnyčia. Visą XIX ir XX amžių ji buvo mūsų tapatybės dalis ir gynė nuo visokio bolševizmo. Kai atkūrėme nepriklausomybę, ką mes išrinkome į valdžią? Ogi krikščionis demokratų. Kas yra krikščionys demokratai? Tai yra Didžiojoje Britanijoje išrastas vaistas nuo marksizmo, kadangi britai pirmieji susidūrė su fabrikais ir laukinio kapitalizmo sukeltais padariniais, jie pirmieji susidūrė su marksistine retorika apie revoliuciją. O krikščionys demokratai sakė ne, reikia išnaudoti legalius būdus kurti krikščioniškas ir demokratiškas bendruomenes, kurios spręstų susidariusias problemas evoliuciniu, o ne revoliuciniu būdu. Štai kas yra krikščionys demokratai. Dar visai

neseniai jie viešpatavo daugelyje įvairių organizacijų ir Vakarų valstybių, o šiuo metu išgyvena didelę krizę. Tai štai šie krikščionys demokratai ir smetoninės Lietuvos idealai yra mūsų bastionai, kurie labai puolami. Esmė yra pati idėja, o ne tai, ar jų reputacija yra ideali.

Dar vienas dalykas, kuris, mano supratimu, labai svarbus, yra jaunimo klausimas. Jaunimas nesupranta, apie ką mes šnekame, tarsi komunizmo šmėkla yra vyresnių žmonių prerogatyva. Jaunimui atrodo, kad tai seniai praėjo. Bet naujos ideologijos turi tas pačias idėjas. Jei jie nesupranta, kas yra komunizmas, jie vėl perims panašius dalykus ir pavirs tuo, kuo ir tikėjosi paversti sovietinis režimas – *homo sovieticus*, tik truputėlį kitaip. Nes kas yra *homo sovieticus*? Tai žmogus, kuris netapatina savęs su valstybe, valstybės valdymu. Jis yra tiesiog pats sau žmogus. Kur jam geriau, ten jis ir važiuoja. *Homo sovieticus* yra toks pat žmogus, kokie yra tie pas mus atvažiavę kolonistai. Kur jam geriau, kur jį mažiau muša, kur daugiau košės duoda, ten jis ir važiuoja. Jis neturi jokios sąmonės. Tai ir yra didžiausia nelaimė. O vaistas nuo to yra mūsų bendruomenės – stiprios, geros bendruomenės, atsparios visoms šioms nesąmonėms. Jos gali būti prie bažnyčių ar kitur, visais įmanomais būdais jos kuriasi. Miestuose jų įvairovė didelė. Bet jos yra jėga, jos ląstelės, ne vanduo, jos nėra koks nors purvas, bet kristalai, ant kurių galima kurti ir ateitį. Jos yra modernios, jos negali būti tokios pačios kaip kadaise – praeitis neatsakys į visus kylančius iššūkius, bet įeigu mes turime stiprias struktūras, jos viską atlaikys.

Dar keletas svarbių dalykų. Į ideologinius iššūkius turi būti ideologinis atsakas. Kokia šios Lietuvos ideologija? Kovo 11-osios Lietuvos ideologija kokia? Neturime atsakymo. Kokia tuomet yra šios Lietuvos idėja? Prieš karą buvo idėja Vilnių išvaduoti, o ką mes turime dabar, kai Vilnių jau išvadavome? Dabar Vilnius galvoja, kaip prie kažko pritapti, kam pasiduoti arba atsiduoti. Tai didžiulis pavojus, todėl mes turime išlaikyti tam tikrą savo kryptį. Jei kolektyvinė ideologija eina vien link individualistinio patogumo kultūros, tai nieko nesukurs, tai nieko neatrems. Tai ištirps, vienai ar kitai pagundai atsiradus. Reikia galvoti apie tai, kaip spręsti mūsų laikų iššūkius, naudojant mūsų tradicinius metodus ir kuriant naujus. Tai gi geriausias būdas įveikti komunizmą yra mūsų tautinis, kultūrinis, lietuviškas senas sprendimas. Judėjime Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios keliu.

Lietuvos komunistų partija ir Lietuvos sovietizavimas

Dr. Arūnas Bubnys

Lietuvos komunistų partija (toliau – LKP) buvo kuriama kaip sudėtinė Rusijos komunistinio judėjimo dalis ir formuojama Rusijos bolševikų partijos idėjiniais-teoriniais bei organizaciniais pagrindais¹. Nuo pat įkūrimo 1918 metais ji neturėjo savarankiškos programos, strategijos ir taktikos, laikėsi Rusijos komunistų partijos, nuo 1925 metų gruodžio mėnesio – Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) (toliau – VKP (b) ideologinių ir programinių nuostatų. 1922–1940 metais LKP buvo Komunistinio internacionalo (toliau – Kominterno) sekcija ir veikė pagal jo vadovybės direktyvas. XX amžiaus trečiojo dešimtmečio viduryje pajungus Kominterną VKP (b) politiniam diktatui ir kontrolei, LKP buvo pajungta VKP (b) politikai įgyvendinti.

Lietuvoje LKP pasireiškė kaip antinacionalinė ir priešvalstybinė jėga, svetimos valstybės marionetinė politinė organizacija, atstovaujanti Sovietų Sąjungos valstybės ir Komunistų partijos valdžios interesams. Dėl antinacionalinio ir priešvalstybinio veiklos pobūdžio ir nelegalaus veikimo Lietuvos komunistų organizacija per visą savo pagrindinės veiklos laikotarpį turėjo labai siaurą socialinę ir politinę bazę, buvo negausi ir visuomenėje neįtakinga organizacija. Lietuvos okupacijos išvakarėse joje veikė 1 tūkst. 600 žmonių. Pagal socialinę padėtį 48 proc. komunistų buvo darbininkai, 24 proc. – valstiečiai, 24 proc. – prekybininkai ir amatininkai, 4 proc. – tarnautojai. Moterys sudarė 10 proc., vyrai – 90 proc. komunistų. Lietuvių buvo 54,48 proc., žydų – 30,61 proc., rusų – 14,27 proc., kitų tautybių – 0,63 proc.

Dėl Lietuvos aneksijos mechanizmo VKP (b) vadovybė buvo suinteresuota neatskleisti Lietuvos aneksijos ir sovietizavimo planų, dėl to kurį laiką per Kominterną ir Vladimiro Dekanozovo grupę varžė Lietuvos komunistų veiklą, neleido jiems aktyviai reikštis viešame

¹ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 1, 1887–1920, Vilnius: Mintis, 1971, p. 5–8, 370–374.

politiniame gyvenime². Tik po to, kai Lietuvos visuomenės sluoksniai ir užsienio valstybių pasiuntiniai pripažino marionetinę Justo Paleckio vyriausybę, Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos (toliau – SSRS) atstovai ėmė atvirai proteguoti komunistines jėgas ir skatinti jų veiklą. Vidaus reikalų ministro Mečislovo Gedvilo potvarkiu 1940 m. birželio 25 d. buvo legalizuota Lietuvos komunistų partija, o birželio 28 d. – Lietuvos komunistinė jaunimo sąjunga³. Komunistai M. Gedvilas, Mykolas Junčas-Kučinskas ir Karolis Didžiulis-Grosmanas buvo paskirti marionetinės vyriausybės nariais, o Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto (toliau – LKP CK) sekretorius Antanas Sniečkus – Saugumo departamento direktoriumi. Komunistų buvimas vyriausybėje sudarė V. Dekanozovo grupei galimybę griežčiau kontroliuoti vyriausybę ne tik iš šalies, bet ir iš vidaus – per ministrus komunistus. Po to, kai liepos mėnesio pradžioje komunistai įgijo daugumą kabinete, vyriausybė perėjo komunistų kontrolėn ir buvo bolševizuota.

Lietuvos komunistai nuo pirmųjų okupacijos dienų veikė pagal SSRS atstovų direktyvas ir talkino jiems vykdant okupacinės politikos priemones⁴. LKP CK sekretoriato nariai, pirmiausia Icikas Meskupas ir Chaimas Aizenas, padėjo V. Dekanozovo grupei parinkti žmones marionetinės vyriausybės ir ministerijų aparatams, pakeisti Lietuvos Respublikos valdininkus komunistais ir kitais okupantų politinio pasitikėjimo administratoriais. Iki 1940 metų liepos vidurio Lietuvos valdymo ir administracijos institucijose buvo įdarbinta beveik 400 komunistų⁵. Atleidus Lietuvos Respublikai ištikimus valdininkus ir jų vietoje įdarbinus komunistus, buvo sudarytos prielaidos iš vidaus, per ten dirbusius komunistus, pajungti šias institucijas komunistų kontrolei ir panaudoti

² Komunistinio Internacionalo Vykdomojo komiteto generalinio sekretoriaus G. Dimitrovo 1940 m. birželio 17 d. laiškas LKP CK, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 714, l. 7 (rusų k.).

³ Vidaus reikalų ministerijos Spaudos ir draugijų skyriaus 1940 m. birželio 25 d. raštas, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 135, l. 1; J. R. Bagušauskas, *Lietuvos jaunimo pasipriešinimas sovietiniam režimui ir jo slopinimas*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1999, p. 28–29.

⁴ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 3, 1940–1959, Vilnius: Mintis, p. 34–43, 120–122.

⁵ LKP miestų ir apskričių organizacijų komunistų sąrašai, 1940, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 172, 173.

jas okupacinei politikai įgyvendinti. Prasidėjo Lietuvos valdymo aparato bolševizavimas. Pirmoji buvo bolševizuota Vidaus reikalų ministerija. LKP CK sekretoriatas nukreipė į vidaus reikalų ir saugumo organus didesnę dalį birželio mėnesį iš kalėjimų paleistų komunistų. Liepos mėnesį komunistai paėmė ministeriją į savo rankas ir transformavo ją į okupacinio režimo represinę struktūrą.

Lietuvos komunistų organizacija atliko svarbų vaidmenį organizuojant ir įgyvendinant Lietuvos aneksiją. SSRS atstovai pavedė Lietuvos komunistams organizuoti rinkimų į Liaudies seimą kampaniją. LKP CK kartu su V. Dekanozovu parinko kandidatus į Seimo narius, parengė Lietuvos darbo liaudies sąjungos rinkiminę programą, sudarė rinkimines komisijas, kontroliavo rinkėjų susirinkimus, kandidatų iškėlimą, rinkiminių komisijų veiklą. Daugelis agitatorių buvo komunistai. SSRS atstovai ir vietiniai komunistai organizavo Seimo darbą ir primetė jam okupacinės valdžios sprendimus⁶. Įtikindami, spausdami psichologiškai, grasindami smurtu bei fiziniu susidorojimu jie privertė Liaudies seimo narius paklusti svetimos valstybės valiai – panaikinti Lietuvos nepriklausomybę ir sugriauti Lietuvos Respublikos konstitucinę santvarką.

Lietuvos komunistų organizacija nuo 1940 metų vasaros faktiškai veikė kaip VKP (b) teritorinė organizacija, tačiau formaliai tokia nebuvo. Norint paversti LKP sovietinės politinės sistemos šerdimi, reikėjo pirmiausia įtraukti ją į VKP (b) sudėtį. VKP (b) CK Politinis biuras 1940 m. spalio 8 d. įtraukė Lietuvos, Latvijos ir Estijos komunistų partijas į VKP (b)⁷. LKP tapo VKP (b) teritorine organizacija srities organizacijos teisėmis. Pagal partijos XVIII suvažiavime priimtus įstatus srities partinė organizacija negalėjo savarankiškai spręsti jokių politinių, organizacinių, kadro ir kitų klausimų, buvo pavaldi VKP (b) vadovybei ir visiškai priklausė nuo jos. VKP (b) vadovybė savo rankose turėjo visus svertus, kad pajungtų Lietuvos komunistų organizaciją savo politikai įgyvendinti. VKP (b) CK Politinis ir Organizacinis biurai partinių direktyvų

⁶ Buvusių Liaudies seimo narių susirinkime Kaune 1942 m. rugpjūčio 30 d. padaryti pranešimai ir atsiminimai, LYA, f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 1–123; Buvusių Liaudies seimo atstovų susirinkimo 1980 m. birželio 13 d. protokolai, *ibid.*, b. 43, l. 3.

⁷ Išrašas iš VKP (b) CK Politinio biuro posėdžio 1940 m. spalio 8 d. protokolo Nr. 21, LYA, f. 3777, ap. 58, b. 620, l. 3 (rusų k.).

forma ir per savo atstovus Lietuvos komunistų organizacijoje diktavo ir kontroliavo jos veiklą, nustatė jos struktūrą ir etatų sąrašus, formavo vadovaujančių partijos organų asmeninę sudėtį, skyrė jai partines ir iš valstybės biudžeto partijos reikalams paimtas lėšas.

VKP (b) vadovybė siekė, kad Lietuvos komunistų organizacija vertikalčiai ir horizontaliai apimtų visas visuomenės gyvenimo sritis ir pagal partijos doktriną pakeistų jas. Dėl to buvo sparčiai plečiama partijos organizacija. Dėl unifikuotos VKP (b) sandaros ir centralizmo visos partijos teritorinės organizacijos buvo sudarytos ir veikė pagal vienodus organizacinius principus.

VKP (b) CK Politinis biuras 1940 m. rugsėjo 21 d. sudarė Lietuvos komunistų organizacijos aukščiausią operatyvinio vadovavimo organą – Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) Centro komiteto (toliau – LKP (b) CK) biurą⁸. Į jo sudėtį įėjo pirmasis sekretorius A. Sniečkus, antrasis sekretorius I. Meskupas, trečiasis sekretorius Kazys Preikšas, nariais buvo paskirti Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos (toliau – LSSR) laikinosios Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas J. Paleckis, Liaudies komisarų tarybos pirmininkas M. Gedvilas, Vidaus reikalų liaudies komisariato viršininkas Aleksandras Guzevičius, LKP (b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas Daniilas Šupikovas. Greta oficialiai paskirtų biuro narių jo posėdžiuose dalyvavo Nikolajus Pozdniakovas. Formaliai jis nebuvo biuro narys, tačiau turėjo lemiamą balso teisę ir buvo faktinis jo vadovas.

LKP (b) CK biuras spalio mėnesį suformavo partijos miestų ir apskričių organizacijų komitetus, nustatė 24 komitetų sudėtį ir pateikė ją VKP (b) CK patvirtinti⁹.

Lietuvos komunistų teritorinės organizacijos struktūra buvo baigta formuoti 1940 metų gruodžio – 1941 metų vasario mėnesiais. Partijos organizacijų ataskaitiniuose–rinkiminiuose susirinkimuose kampanijos metu pagal VKP (b) įstatus buvo įforminta Lietuvos teritorinės partinės organizacijos struktūra ir sudaryti vadovaujantys ir operatyviniai partijos organai. LKP (b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5–9 d.

⁸ Išrašas iš VKP (b) CK Politinio biuro posėdžio 1940 m. rugsėjo 21 d. protokolo Nr. 20, LVA, f. 3777, ap. 58, b. 620, l. 4 (rusų k.).

⁹ LKP (b) CK biuro posėdžio 1940 m. spalio 17 d. protokolai Nr. 9, *ibid.*, f. 1771, ap. 1, b. 15, l. 2, 6–8 (rusų k.).

buvo sudarytas LKP (b) CK iš 47 narių ir 16 kandidatų¹⁰. LKP (b) CK I plenumas vasario 9 dieną paskyrė užkulisiniu būdu sudarytą ir su VKP (b) vadovybe suderintą LKP (b) CK biurą¹¹.

Formaliai LKP (b) CK buvo aukščiausias kolektyvinio vadovavimo Lietuvos komunistų organizacijai organas, kuris turėjo nustatyti Lietuvos komunistų tikslus ir uždavinius sovietizuojant Lietuvą, numatyti sovietizavimo politikos įgyvendinimo priemonės, suformuoti partijos struktūras ir vadovaujančius organus, per juos vadovauti partijos politinei, ideologinei, organizacinei ir kitai veiklai. Tikrovėje tai buvo LKP (b) CK biurui pavaldus organas, kuris turėjo, reikalui esant, paskelbti VKP (b) vadovybės ir LKP (b) CK biuro nutarimus. Realiai partinės organizacijos veiklą kreipė ir ją organizavo LKP (b) CK biuras. Jis sukonkretino VKP (b) politikos sovietizuojant Lietuvą uždavinius ir priemones, pagal VKP (b) direktyvas nustatė Lietuvos visuomenės gyvenimo sričių pertvarkymo sovietiniais pagrindais gaires, šias sritis administruojančių LSSR institucijų ir partijos struktūrų uždavinius. VKP (b) pavyzdžiu biuras sujungė svarbiausias politines ir administracines institucijas į vieningą LSSR politinį ir administracinį centrą ir įkūnijo Komunistų partijos ir valstybės struktūrų suaugimą LSSR lygmeniu. Tai partijai sudarė prielaidas koordinuoti visų LSSR institucijų veiklą įgyvendinant partijos politiką. LKP (b) CK biuras buvo aukščiausias LSSR administracinis organas, pajungęs sau visas kitas administracines institucijas, pagal partijos doktriną jos interesais ir tikslais kreipęs ir kontroliavęs jų veiklą. Paskyrus biuro nariais visų svarbesnių administracinių įstaigų vadovus, į vieną politinį organą buvo sujungtos politinės ir administracinės veiklos sritys ir funkcijos. Biuras ėmė dubliuoti kitų administracinių įstaigų funkcijas ir uzurpuoti jų prerogatyvas.

Kiekviena LKP (b) CK aparato grandis buvo steigiamą konkrečiai partijos politinei, ideologinei, organizacinei ar kitai veiklai organizuoti ir vykdyti, VKP (b) politikai tam tikroje srityje įgyvendinti. LKP (b) CK buvo įsteigti struktūriniai padaliniai (skysiai ir sektoriai), kurie prižiūrėjo tam tikrą visuomenės gyvenimo sferą, diktavo šią sritį

¹⁰ LKP (b) V suvažiavimo balsų skaičiavimo komisijos posėdžių 1941 m. vasario 9 d. protokolai, *ibid.*, ap. 2, b. 3 l. 438–443 (rusų k.).

¹¹ LKP (b) CK I plenumo 1941 m. vasario 9 d. protokolai Nr. 1, *ibid.* b. 23, l. 1 (rusų k.).

administravusioms institucijoms ir kontroliavo jų veiklą. 1940 metų spalio mėnesį buvo suformuoti Organizacinis instruktorių, Kadryų, Agitacijos ir propagandos, Mokyklų, Žemės ūkio, Pramonės ir transporto skyriai, Ypatingasis ir Finansinis ir ūkio sektoriai. 1941 metų pavasarį buvo sudaryti nauji Maisto pramonės ir Karinis skyriai, o Pramonės ir transporto skyrius buvo reorganizuotas į du skyrius – Pramonės ir Transporto¹².

Žemesnės partijos struktūros kopijavo LKP (b) CK sandarą ir jo struktūrinių padalinių funkcijas. Partijos miestų ir apskričių komitetai buvo svarbiausia vietinės administracijos institucija, kuri kreipė ir kontroliavo partijos ir administracinių institucijų veiklą. Kopijuojant LKP (b) CK struktūrą, miestų ir apskričių komitetuose buvo sudaryti kadryų, kariniai, pramonės, transporto ir kiti skyriai¹³.

Po karo Lietuvoje buvo sparčiai atkuriamas dar 1940–1941 metais veikusi SSRS vienpartinė totalitarinės valstybės politinė sistema. Ją sudarė politinės ir valstybinės struktūros, siekusios Lietuvoje prievarta sukurti komunistinę visuomenę. Lietuva per trumpą laiką turėjo tapti neatskiriama SSRS dalimi. Kad įtvirtintų savo valdžią, komunistai įvedė totalitarinį režimą. Svarbiausi jo tikslai buvo politizuoti ir ideologizuoti visuomenę, kontroliuoti visas visuomeninio gyvenimo sritis, sukurti komunistinio režimo socialinę atramą. Tam buvo panaudotos politinės, ideologinės ir represinės priemonės.

Sovietų Sąjungos politinės ir valstybinės struktūros Lietuvoje (okupacinė administracija buvo sudaryta iš SSRS piliečių ir vietos kolaborantų) naikino viską, kas priminė nepriklausomą Lietuvą, tautos savimone, jos tradicijas ir dvasines vertybes, griovė socialinę struktūrą ir ekonominę sanklodą (daugiausia kaime), fiziškai naikino politiškai aktyviausią ir sąmoningiausią tautos dalį. Lietuvių tauta su tuo nesutiko ir priešinosi, todėl Sovietų Sąjunga 1944–1953 metais tęsė prieškariu pradėtą represijų politiką, kuri pasireiškė įvairiomis valstybinio teroro ir organizuoto genocido formomis. Lietuvai vėl buvo primestas

¹² LKP (b) CK biuro posėdžių 1941 m. kovo 19 d., balandžio 23 d. protokolai Nr. 9, 17, *ibid.*, b. 75, l. 2; b. 99, l. 7 (rusų k.).

¹³ LKP (b) CK biuro posėdžio 1941 m. kovo 7–8 d. protokolai Nr. 7, *ibid.*, b. 69, l. 2 (rusų k.); LKP (b) CK biuro posėdžio 1941 m. kovo 19 d. protokolai Nr. 9, *ibid.*, b. 75, l. 1, 3 (rusų k.).

sąjunginės sovietinės respublikos, neturinčios jokių savarankiškumo požymių, statusas.

Formaliai sovietų valdžios struktūrą sudarė valstybinės įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisinės valdžios šakos. Tačiau totalitarinio režimo sąlygomis toks valdžių padalijimo principas buvo fiktyvus: absoliučią valdžią turėjo Komunistų partija, kuri savo valią diktavo visoms valstybinėms ir visuomeninėms institucijoms. Sovietų Sąjungoje Komunistų partija buvo vienintelė politinė struktūra, neteisėtu, smurtiniu būdu atėjusi į valdžią dar 1917 metais. Tokį jos politinį statusą įteisino SSRS Konstitucija, nustačiusi ir totalitarinės valstybės sandarą, kuriai esant negalėjo būti kelių partijų politinės konkurencijos. Komunistų partija – VKP (b) ir jos sudedamosios dalys – respublikų komunistų partijos buvo sudarytos remiantis griežto centralizmo, besąlygiško paklusnumo ir pavaldumo principais. Jos struktūra buvo daugiapakopė: nuo VKP (b) CK Politinio biuro (aukščiausiosios SSRS valdžios institucijos) iki iš keleto komunistų suburtų vietinių partinių kuopelių (organizacijų). Partiją sudarė respublikinės partijos, faktiškai komunistų teritorinės organizacijos, kurios buvo besąlygiškai pavaldžios centrui – VKP (b) CK, VKP (b) CK Politiniam biurui ir asmeniškai Josifui Stalinui. Tačiau Sovietų Sąjungoje nebuvo Rusijos komunistų partijos, ji Kremliui buvo nereikalinga – rusiškoji VKP (b) turėjo aprėpti visą SSRS.

Lietuvoje tokia vienintelė politinė struktūra – sovietinės politinės sistemos šerdis bei okupacinio režimo branduolys – buvo oficialiai vadinama LKP (b) – teritorinė VKP (b) organizacija, turinti srities organizacijos statusą. LKP (b) dėl savo organizacinės struktūros ir priklausymo nuo VKP (b) CK pokario metais nebuvo nei nacionalinė organizacija, nei politinė partija tikrąja šio žodžio prasme. Ji buvo svarbiausia okupacinės administracijos institucija Lietuvoje, kuri kontroliavo ir kreipė visų valstybinių ir visuomeninių struktūrų veiklą.

Be VKP (b) partinės organizacijos, Lietuvoje pokario metais veikė dar ir kitos SSRS politinės struktūros: VKP (b) CK Lietuvos biuras ir Lietuvos Lenino komunistinė jaunimo sąjunga (komjaunimas). Šios organizacijos aktyviai prisidėjo sovietinant Lietuvą, kovojo su rezistencija, organizavo ir dalyvavo vykdamas represijas ir genocido akcijas.

Komunistinį terorą Lietuvoje vykdė represinės žinybos – Vidaus reikalų liaudies komisariatas–Vidaus reikalų ministerija (rusiškai

Narodnyj komissariat vnutrennich del-Ministerstvo vnutrennich del, NKVD-MVD) ir Valstybės saugumo liaudies komisariatas-Valstybės saugumo ministerija (rusiškai *Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti-Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti*, NKGB-MGB). Šios institucijos formaliai priklausė Lietuvos vykdomajai valdžiai, sąjunginių-respublikinių komisariatų (ministerijų) grupei, bet faktiškai veikė kaip atitinkamų SSRS liaudies komisariatų padaliniai ir buvo tiesiogiai pavaldūs Maskvai. Analogiškai funkcionavo įstatymų priežiūros institucija – prokuratūra. Pavaldi sąjunginei prokuratūrai, ji sankcionavo daugelį represijų ir genocido akcijų. Antra vertus, LSSR represinių struktūrų vadovai ėjo aukštas pareigas Lietuvos partinės valdžios viršūnėje: Juozas Bartašiūnas, A. Guzevičius, Dmitrijus Jefimovas, Nikolajus Gorlinskis, Piotras Kapralovas, Piotras Kondakovas buvo LKP (b) CK biuro nariai. Visi jų nusikalstami darbai buvo daromi Komunistų partijos vardu ir vadovaujantis komunizmo kūrimo idėja.

Visose sovietų valdžios institucijose, įskaitant ir Lietuvos komunistų partinę organizaciją, dirbę buvusios nepriklausomos Lietuvos piliečiai, vertę savo tėvynainius paklusti bei vykdyti okupantų valią, tapo kolaborantais – okupantų talkininkais. Kaip geriau pažįstantys kraštą ir gyventojus, jie siūlė savas priemones ir būdus, kaip greičiau sovietinti Lietuvą ir palaužti ginkluotą pasipriešinimą. Kad pagrįstų savo kolaboravimą, jie niekino Lietuvos nepriklausomybę, bandė pateisinti lietuvių tautos naikinimą, stengėsi įtraukti kuo platesnius Lietuvos visuomenės sluoksnius į bendradarbiavimą su okupantais.

Dr. Vytautas Tininis, analizuodamas sovietinių politinių struktūrų veiklą Lietuvoje antrosios sovietinės okupacijos metais, padarė tokias išvadas.

1. 1944–1953 metais LKP (b) neturėjo visuomenėje jokio autoriteto ir politinės galios be SSRS karinių ir represinių struktūrų išlaikyti valdžią. LKP (b) Lietuvos visuomenės buvo vertinama kaip lietuvių tautai svetima ir priešiška organizacija. Komunisto vardas dažniausiai buvo siejamas su lietuvių tautos siekių išdavimu, todėl komunistai, pakliuvę į partizanų rankas, dažnai buvo sušaudomi vietoje. Daugelis LKP (b) narių buvo menkai išsilavinę. Bendrųjų krikščioniškųjų visuomenės dorovinių ir moralinių vertybių ignoravimas ir net jų niekinimas turėjo įtakos komunistų amoraliam elgesiui ir pasireiškiant beprasmiu žiaurumui.

2. LKP (b) lietuviai sudarė mažumą (1947 metais – 18 proc., 1953 metais – 38 proc.). Rusų kalba vykdavo beveik visi partiniai renginiai, buvo rengiama raštvedyba, didžioji dalis partinės literatūros. LKP (b) buvo Lietuvos rusinimo šerdis.

3. Pagrindinė LKP (b) funkcija buvo besąlygiškas VKP (b) CK, VKP (b) CK Politinio biuro ir J. Stalino direktyvų įgyvendinimas. Į LKP (b) siūlymus buvo atsižvelgiama tais atvejais, jeigu jie atitikdavo Kremliaus interesus: ištremti partizanų šeimas, iš SSRS atsiųsti specialistų ir panašiai. Svarbiausi LKP (b) uždaviniai ir tikslai buvo Lietuvos sovietinimas ir komunistinio režimo įtvirtinimas visose visuomenės gyvenimo sferose, kovos su tautiniu pagrindžiu organizavimas ir jo likvidavimas, stalininės kadrų politikos vykdymas.

4. Pagrindinis partinių struktūrų uždavinys buvo kasdienė „liaudies ar klasinių priešų“ paieška ir jų represavimo organizavimas. Galima išskirti keturias žmonių kategorijas ar socialines grupes, kurios tapo VKP (b)–LKP (b) represijų politikos aukomis Lietuvoje: 1. partizanai ir pagrindžio organizacijų nariai, jų rėmėjai („buržuaziniai nacionalistai“), 2. ūkininkai („buožės“), 3. įstaigų tarnautojai, mokytojai, inteligentai, buvę nepriklausomos Lietuvos politikai, tarnautojai, kariai ir kiti pareigūnai („politiškai ir socialiai nepatikimi elementai“), 4. katalikų dvasininkai („reakcingoji katalikų dvasininkija“). Visi šie žmonės buvo suiminėjami, įkalinami, tremiami ir žudomi. Tai buvo didžiausioji ir svarbiausioji LKP (b) nusikalstamos veiklos sritis. Kitose sferose (pavyzdžiui, organizuojant prievartinius rinkimus, vykdant rusinimo, dvasinės prievartos, karingojo ateizmo, tikinčiųjų ir Bažnyčios persekiojimo, tendencingo teisingumo, antisemitizmo politiką ir kita) LKP (b) veiklai buvo būdingi žmonių politinio diskriminavimo požymiai, taip pat nusikalstamo pobūdžio.

5. Visa Komunistų partijos politika įtvirtinant sovietinį režimą Lietuvoje buvo vykdoma visai slapta. Nuo visuomenės buvo slepiamos ne tik planuojamos represijos ar teroro akcijos, bet ir elementarūs kasdienio gyvenimo klausimai. Buvo stebimas ne tik viešas, bet ir privatus žmogaus gyvenimas.

6. Remiama represinių struktūrų, LKP (b) per trumpą laiką (1944–1945 metais) įsitvirtino Lietuvos centruose. Sunkiau sekėsi išplėsti savo valdžios tinklą kaime. Čia atsiųsti partorgai tapdavo aukščiausios vietos

politine valdžia. Jie buvo vietos represijų iniciatoriai ir organizatoriai, pasižymėjo brutaliu elgesiu, antihumaniškais veiksmais ir amoraliu gyvenimo būdu. 1948 metais juos pakeitė partinių organizacijų sekretoriai.

7. Karo metais lietuviškoji LKP (b) dalis tikėjosi nuosaikesnės VKP (b) politikos Lietuvoje, tačiau prasidėjus tautiniam pasipriešinimui Kremlius siekė dar labiau padidinti represijų mastą. VKP (b) CK vietininkai ėmė net šantažuoti LKP (b) CK vadovybę, grasinti jai dėl neva neryžtingos ir susitaikėliškos pozicijos „nacionalistų“, o tiksliau – inteligentų atžvilgiu. Norėdami įsiteikti atvykėliams, bijodami jų ar iš idėjinių paskatų dauguma lietuvių komunistų ėmė demonstruoti nihiistinį požiūrį į savo tautą, tradicijas, bendrąsias tautos vertybes, elgėsi veidmainiškai. Keršydami partizanams, jie visiškai pritarė antihumaniškoms priemonėms, nukreiptoms prieš lietuvių tautą (trėmimams, teroro akcijoms, politinėms represijoms). Dalyvavimas stalinizmo nusikaltimuose jiems tapo gyvenimo norma, komunistai neįautė jokių sąžinės skrupulų. Vėliau nė vienas iš jų dėl savo nusikalstamos veiklos neapgailestavo. Tarp vadovaujančių darbuotojų buvo komunistų, ypač inteligentų, kurie stengėsi šiek tiek švelninti stalininių jėgų puolimą, padėjo artimiesiems, gelbėjo pažįstamus, kritikavo kai kuriuos Maskvos sprendimus, bet tai retos išimtys, neturėjusios jokios politinės įtakos stalininiam režimui ir Komunistų partijos nusikalstamai veiklai.

8. Iš LKP (b) Maskva pirmaisiais pokario metais reikalavo spartinti sovietizaciją ir griežtinti represavimo politiką. Siekdamas įbauginti Lietuvos komunistus, ypač lietuvius, VKP (b) CK 1944–1946 metais priėmė tris nutarimus, kuriuose griežtai kritikavo LKP (b) dėl nepakankamų veiksmų sovietinant Lietuvą. Kaip šie nutarimai įgyvendinami, kontroliavo VKP (b) CK Lietuvos biuras ir LKP (b) CK biuras. Iš jų 1944–1953 metais išsirutuliojo LKP (b) CK biuro ir LKP (b) CK plenumų nutarimai ir rezoliucijos, kuriuose apstu šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų. Dokumentuose atkreipiamas dėmesys į įvairias sovietų valdžiai priešiškas žmonių grupes ar sluoksnius („buržuazinius nacionalistus“, „buožes“, „reakcingąją dvasininkiją“, „socialiai svetimus elementus“ ir panašiai). Prieš šiuos žmones nutarimuose numatyta taikyti represines priemones.

9. Patikrinti, kaip vykdomi VKP (b) CK nutarimai, į Lietuvą buvo siunčiamos įvairios komisijos, inspekinės brigados, kurios buvo negailestingos ir patiems komunistams: už neefektyvų darbą ir uolumo trūkumą

vieni buvo atleidžiami iš pareigų, kiti perkeliami į žemesnes pareigas. Tai padėjo VKP (b) CK visiškai kontroliuoti LKP (b) vadovybę ir ją nukreipti sau norima linkme. Lietuvos komunistai dėjo visas pastangas, kad pateisintų Maskvos lūkesčius. Todėl represinių priemonių prieš vadovaujančius lietuvius komunistus (išskyrus Juozą Vaišnora) nebuvo imtasi.

10. Stengiantis sustiprinti VKP (b) CK nurodymų realizavimo kontrolę, nuo 1944 metų pabaigos beveik visose LKP (b) grandyse partijos komitetų antraisiais sekretoriais buvo skiriami ne lietuvių tautybės žmonės (1952 metais šias pareigas ėjo 2 proc. lietuvių). Jie prižiūrėjo pirmųjų sekretorių lietuvių darbą, stebėjo kontroliuojamoje teritorijoje bendrą politinę padėtį, formavo kadrų politiką. Antrųjų sekretorių institucija buvo viena iš ryškesnių VKP (b) CK politinės kontrolės ir vietos komunistų priežiūros ypatybių pokario Lietuvoje.

11. Kartu su visa sovietine politine sistema Lietuvoje buvo įdiegta stalininė kadrų politika – partinės nomenklatūros formavimo praktika, padėjusi Komunistų partijai per trumpą laiką išplėsti ir sustiprinti savo kontrolę visose valstybinėse, ūkinėse, kultūrinėse ir kitose įstaigose. Nomenklatūrai priklausantys žmonės, LSSR partinių ir sovietinių administracinių įstaigų vadovaujantys darbuotojai bei specialistai, sudarė privilegijuotą Lietuvos valdininkų sluoksnį, kurio sudėtį neviešai reguliavo VKP (b) CK ir LKP (b) CK. Iš viso Lietuvoje 1952 metais buvo daugiau kaip 42 tūkst. nomenklatūrinių pareigybių. Pusė nomenklatūrininkų buvo nelietuviai, daugiausia surusėję įvairių SSRS tautybių žmonės, atsiųsti VKP (b) CK.

12. Kadrų politika, grindžiama darbuotojų „politinių ir dalykinių“ savybių patikimumu, buvo antidemokratinio, antitautinio, diskriminacinio ir nusikalstamo (jeigu darbuotojai dėl politinio nepasitikėjimo būdavo įkalinami) pobūdžio. Nomenklatūrininkai partijos komitetuose buvo skiriami į pareigas ar šalinami iš jų slapta, visuomenei nieko nežinant. Žmogus, gavęs nomenklatūrinį postą, buvo priverstas vykdyti visus partijos nurodymus. Suformuota partinė nomenklatūra kartu su represinėmis struktūromis tapo svarbiausia sovietinio režimo atrama Lietuvoje.

13. Nomenklatūros formavimo procesą lydėjo šiurkštūs žmogaus teisių pažeidimai. VKP (b) CK ir LKP (b) CK organizavo masines, daugiausia lietuvių, šalinimo iš darbo dėl politinių motyvų kampanijas. Šie

žmonės buvo atleidžiami iš pareigų, specialiai trukdoma jiems įsidar-
binti kitur, suimami, tardomi ir neretai įkalinami. 1945 metais iš įvairių
įstaigų buvo atleisti 7 tūkst. 128 darbuotojai, iš jų dėl politinių priežas-
čių – daugiau kaip 4 tūkst. 1946 metais buvo atleisti atitinkamai 6 tūkst.
639 ir 2 tūkst. 535 žmonės. Represinių struktūrų duomenimis, per visus
pokario metus (1944–1953) buvo suimti 6 tūkst. 267 tarnautojai, nors
daugiausia areštuota buvo per kadrų valymą: 1945–1947 metais – 5
tūkst. 190 žmonių. Apginti teisme savo darbo teises ir patį save nuo
politinio persekiojimo buvo neįmanoma, nes teisėjai taip pat buvo no-
menklatūros sąrašuose ir vykdė vietos partijos komiteto valią.

14. Svarbiausia LKP (b) CK aparato struktūra buvo LKP (b) CK biuras,
kuris sprendė ne tik represinio pobūdžio (pavyzdžiui, kaip sutriuškinti
rezistenciją ar ištremti žmones), bet ir daugelį LSSR administracijos
ūkinių, socialinių ir kitų klausimų, nors 1944–1947 metais pagrindinius
politinius nutarimus priimdavo VKP (b) CK Lietuvos biuras, kuriam
vadovavo Michailas Suslovas ir Vladimiras Ščerbakovas. Pastarieji ir
kiti VKP (b) CK atstovai, nuolatos dalyvaudami LKP (b) CK biuro po-
sėdžiuose, pakreipdavo jo darbą Maskvai reikalinga kryptimi. LKP (b)
CK biuro priimti nutarimai buvo privalomi visoms LSSR partinėms ir
valstybinėms struktūroms.

15. Biure buvo nemažai stalinistinių pažiūrų lietuvių komunistų:
A. Sniečkus, Vladas Niunka, K. Preikšas, Genrikas Zimanas, J. Bartašiū-
nas. Šiek tiek nuosaikesnės linijos laikėsi J. Paleckis ir M. Gedvilas, nors
pastarasis tiesiogiai organizavo ir dalyvavo represijose. Biuro nariai buvo
ypač nepakantūs kitaminčiams. Ypač radikalių pažiūrų buvo atvykusieji
iš SSRS: LKP (b) CK antrieji sekretoriai, valstybės saugumo ministrai,
ilgametis LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pirmasis pavaduotojas Va-
silijus Pisarevas ir kiti. Nors politiniai sprendimai buvo priimami Mas-
kvoje, tačiau jų vykdytojams – Biuro nariams – tenka ta pati politinė
atsakomybė dėl sovietinės okupacijos padarinių pokario Lietuvoje.

16. LKP (b) CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus – sovietinės san-
tvarkos kūrėjas, svarbiausias lietuvių kolaborantas, ištikimas Maskvos
vietininkas Lietuvoje. Įtikėjęs komunizmo idealais ir Bolševikų parti-
jos išauklėtas žmogus, jis visą gyvenimą išliko ištikimas marksistinio
dogmatizmo, paklusnumo, nepakantumo priešingai nuomonei tra-
dijoms. 1944–1953 metais su jo vardu sietinas prievartinis Lietuvos

sovietinimas ir rusinimas, kovos su tautiniu pagrindžiu organizavimas, masiniai nekaltų žmonių trėmimai, įkalinimai, kitaminčių ir Katalikų Bažnyčios persekiojimas, tautinės kultūros žlugdymas. Tai liudija jo pranešimai partiniuose pasitarimuose bei asmeniniai parašai, sankcionuojantys represinės politikos realizavimą. Už paklusnumą ir nuoseklų VKP (b) CK politinio kurso vykdymą pokario metais jis buvo apdovanojamas šešiais ordinais. Po Stalino mirties A. Sniečkus, atsižvelgdamas į politinę konjunktūrą, keitėsi, netgi su tam tikromis išlygomis pradėjo paisyti Lietuvos interesų, tačiau jis visada buvo ištikimas bolševizmo tradicijoms.

17. SSRS viena iš svarbiausių komunistinio režimo atramų buvo represinės struktūros: NKVD–MVD, NKGB–MGB, prokuratūra, specialieji teismai. Pokario Lietuvoje šios struktūros, vykdydamos VKP (b) CK ir SSRS centrinių represinių žinybų misiją, įgijo didelę įtaką, nes nuo jų veiklos, tai yra kasdienės kovos su lietuvių tautos pasipriešinimu, faktiškai priklausė sovietų valdžios ir konkrečiai Komunistų partijos egzistavimas Lietuvoje.

18. Kaip ir visoje stalininėje SSRS, represinės struktūros formaliai buvo pavaldžios partijai – VKP (b), tačiau Lietuvoje LKP (b) faktiškai šioms institucijoms administraciškai nevadovavo. LKP (b) CK neturėjo politinės galios pajungti sau visą represinį aparatą, nors per visą pokario laikotarpį to siekė. Visos šios struktūros tiesiogiai priklausė SSRS centrinėms žinyboms Maskvoje. Jose beveik nebuvo lietuvių, nes jais buvo nepasitikima. LKP (b) vadovybė dėjo pastangų išplėsti savo įtaką ir sulietuvinti šias institucijas, sukurti karinius–represinius lietuviškus dalinius, tačiau Maskva siekė išspręsti ginkluoto pasipriešinimo problemą tik savo karine–represine galia, paklusniems lietuviams palikdama tik komunistinio režimo įforminimo funkciją. Nors LKP (b) CK biuras priėmė daug antipartizaninio pobūdžio nutarimų, tačiau LKP (b) vadovavimas represinėms struktūroms buvo daugiau partinio–ideologinio pobūdžio.

19. LKP (b) CK biuro ir CK plenumų nutarimai įpareigodavo represines struktūras vykdyti bendrą sovietinio režimo stiprinimo ir valstybinio teroro politiką. Tačiau LKP (b) įvairių lygių grandys neturėjo galimybių kontroliuoti šių struktūrų veiklą. Visais pokario metais tarp LKP (b) ir saugumiečių vyko polemika dėl priemonių ir metodų, kaip

susovietinti Lietuvą ir palaužti pasipriešinimą. Abi šios institucijos nuolat pasikeisdavo kritikuojančiais raštais, kuriuose partiečiai ir saugumiečiai vieni kitus kaltindavo įvairiais „pažeidimais“, nuolaidžiavimu „liaudies priešams“, girtavimu, plėšimais, žudynėmis ir panašiai. Represinių struktūrų vadovai neretai tiesiog atvirai ignoruodavo partinius komitetus, ne visada su komunistais pasidalindavo operatyvine informacija apie pagrindį ar rengiamas represines akcijas, elgėsi akiplėšiškai. Tarp saugumiečių sklido kalbos, kad viena iš užsitęsios kovos su pagrindžiu priežasčių yra ta, kad LKP (b) vadovybė pakankamai tolerantiška „nacionalistams“, o kai kurie lietuviai komunistai patys nacionalistiškai nusiteikę (pavyzdžiui, J. Paleckis, LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo aparato darbuotojai). Antra vertus, LKP (b) vadovai visas nesėkmes dėl pasipriešinimo nuslopinimo suversdavo represinėms struktūroms, kaltino jas šiurkščiais „socialistinio teisėtumo“ pažeidimais (beginklių, nekaltų žmonių areštais, žudynėmis, plėšimais, girtavimu ir panašiai) ir nusišalinimu nuo aktyvios kovos su partizanais. Labiausiai buvo piktinamasi, kad saugumiečiai neklauso partijos.

Vis dėlto LKP (b) ir represinių struktūrų nesutarimai buvo neesminiai. Visos šios okupacinės administracijos institucijos, valdomos iš Maskvos, dirbo tą patį lietuvių tautai pragaištingą darbą. Nesutarimų tarp jų kildavo dėl valdžios viršenybės ir asmeninių ambicijų (pavyzdžiui, nekokie buvo A. Sniečkaus ir D. Jefimovo, P. Kapralovo, Ivano Tkačenkos santykiai).

20. Komunistinis režimas buvo amoralus ir tuo, jog slapta buvo sekami ne tik eiliniai piliečiai, bet ir savi aukšti valdžios pareigūnai – idėjiniai komunistai, kolaborantai. Apie juos slapta buvo renkama kompromituojanti medžiaga, fabrikuojamos bylos. 1950 metais LSSR MGB „atskleidė“ 32 politiškai nepatikimus LSSR vadovaujančius darbuotojus, daugiausia komunistus. Vėliau į saugumo akiratį pakliuvo kiti žymūs Lietuvos komunistai, tačiau jiems pavyko išvengti represijų. Amžininkų nuomone, juos užtarė A. Sniečkus.

21. 1944 metais LSSR okupacinės administracijos centrinėse ir vietos valdžios institucijose į vadovaujamas pareigas buvo paskirti ne okupantai, bet buvę Lietuvos piliečiai, dažniausiai komunistai, kurie dėl ideologinių įsitikinimų, karjeristinių ar savanaudiškų interesų rėmė Sovietų Sąjungą. Jie savanoriškai bendradarbiavo su okupantais, turėjo valdžios

administracinius įgaliojimus versti savo tėvynainius paklusti Maskvos nurodymams. Tuo metu lietuvių komunistai buvo prieš nepriklausomą Lietuvą ir už vieningą bei nedalomą Sovietų Sąjungą. A. Sniečkus, M. Gedvilas, J. Paleckis, A. Guzevičius, V. Niunka, K. Preikšas ir daugelis kitų žymių komunistų tapo svarbiausiais Maskvos politinių ir ideologinių direktyvų vykdytojais, represijų organizatoriais. Jie gynė ne Lietuvos, o SSRS, tai yra okupantų, interesus, todėl jų veikla vertinama kaip nusikalstamas bendradarbiavimas, talkininkavimas arba kolaboravimas¹⁴.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 120 straipsnis numato baudžiamąją atsakomybę už kolaboravimą: Lietuvos Respublikos pilietis, okupacijos ar aneksijos sąlygomis padėjęs neteisėtos valdžios struktūroms įtvirtinti okupaciją ar aneksiją, slopinti Lietuvos gyventojų pasipriešinimą arba kitaip talkinęs neteisėtai valdžiai veikti prieš Lietuvos Respubliką, baudžiamas laisvės atėmimu iki penkerių metų. Lietuvos Respublikos piliečiai, kolaboravę sovietinės okupacijos ir aneksijos metais, baudžiamojon atsakomybėn nebegali būti traukiami, nes tokia norma Baudžiamasis kodeksas buvo papildytas 1998 metais ir ji neturi grįžtamosios galios¹⁵. Vis dėlto padarytas kolaboravimo nusikaltimas reikalauja aiškaus moralinio bei politinio įvertinimo. Po 1990 m. kovo 11 d., atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, buvo bandyta tai padaryti, tačiau nesėkmingai. LKP iki šiol nėra paskelbta nusikalstama organizacija, nors jos vadovavimas nusikaltimams prieš Lietuvos valstybę ir lietuvių tautą yra akivaizdus. Per tris atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo dešimtmečius Seimas neįvertino LKP kolaboravimo su okupacine Sovietų Sąjungos valdžia, nepaaiškino tautai, kas yra kolaboravimo nusikaltimas, ir tai yra didžiulė Lietuvos valdžios ir piliečių teisinės sąmonės spraga¹⁶.

Visuomeninis Vilniaus tribunolas 2000 metais savo nuosprendyje taip apibūdino kolaboravimo nusikaltimą: teisėjų kolegija į kolaboravimo sąvokos turinį įtraukia iš kolaborantų sudarytos marionetinės vyriausybės centrinės ir vietinės valdžios pareigūnus, valdininkus ir

¹⁴ Tininis, V. *Sovietų Sąjungos politinės struktūros ir jų nusikalstama veikla. Antroji sovietinė okupacija*, Vilnius: Margi raštai, 2008, p. 67–73.

¹⁵ Šličytė, Z. „Kolaboravimas. Nullum arbitrium dėl LKP“, *XXI amžius*, 2010 11 17, Nr. 83 (1868).

¹⁶ Ibid.

tarnautojus, prievarta vertusius piliečius paklusti okupantų politinei valiai. Kolaboravimas turi tris aspektus: teisinį, politinį ir moralinį. Teisinis aspektas – tai kolaboranto veikla prieš valstybę, už kurią atsiranda baudžiamoji atsakomybė. Politinis aspektas – tai kolaboranto sąmoningas, savanaudiškas dėl politinių, ekonominių ar ideologinių sumetimų siekis įgyvendinti savo tikslus su okupanto pagalba. Moralinis aspektas – tai kolaboranto veiksmai siekiant pateisinti okupaciją. Tribunolo teisėjai kaip kolaboravimo nusikaltimo subjektus įvertino marionetinės valdžios institucijų pareigūnus, valdininkus ir tarnautojus, kurie prievarta vertė piliečius paklusti okupantų politinei valiai¹⁷.

LKP nusikaltimai Sovietų Sąjungos okupacijos laikotarpiu iki šiol nėra įvertinti nei teisiniu, nei politiniu, nei moraliniu aspektais. Tai lėmė komunistinės nomenklatūros, pasivadinusios kitais pavadinimais, įsitvirtinimas atkurtos Lietuvos Respublikos valdžios institucijose.

Kolaboravimo nusikaltimo samprata tebėra niekada ir niekam nepritaikyto Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 120 straipsnio sąvoka, kuri nepasiekė Lietuvos Respublikos valdžios ir piliečių teisinės sąmonės.

Kokie galėtų būti pasiūlymai Lietuvos Respublikos Seimui siekiant ištaisyti esamą situaciją?

1. Priimti nutarimą, kuriuo LKP būtų pripažinta nusikalstama organizacija, kolaboravusia su Sovietų Sąjungos okupacine valdžia, 1940 metais įvykdžiusia valstybės perversmą ir padariusia nusikaltimus Lietuvos valstybės nepriklausomybei bei konstitucinei santvarkai, Lietuvos aneksijos laikotarpiu (1940–1990 metais) organizavusia Lietuvos Respublikos teritorijoje masines represijas (genocidą), okupuotos valstybės civilių trėmimą ir kalinimą, Bažnyčios ir tikinčiųjų persekiojimą, kultūros vertybių naikinimą ir grobstymą.
2. Pateikti aiškų ir visiems suprantamą LKP vaidmens Lietuvos istorijoje politinį ir moralinį įvertinimą.
3. Pakeisti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 99, 100, 104, 105, 106, 107, 108, 114, 115, 118, 120, 122 straipsnių redakcijas ir nurodyti, kad už juose išvardintus nusikaltimus atsako ne tik Lietuvos Respublikos piliečiai, kiti fiziniai asmenys, bet ir juridiniai asmenys.

¹⁷ Ibid.

Komunistinės ideologijos sklaida Lietuvoje okupacijos akivaizdoje: ar aiški riba tarp simpatijų ir kolaboravimo?

Dr. Simonas Jazavita, Kauno miesto muziejaus istorikas

Neseniai Lietuva atšventė brandžias 33-iasias Nepriklausomybės atkūrimo metines. Taip jau sutapo, kad visai neseniai minėjome ir liūdnesnes metines – Rusijos pradėtos plataus masto invazijos prieš Ukrainą metines, kurios šokiravo nemažai ką ir Lietuvoje, nekalbant jau apie platųjį pasaulį. Daugeliui norėjosi tikėti, kad siaubai, apie kuriuos išgirdome Bučioje, Borodiankoje, Mariupolyje ir kituose Ukrainos miestuose, tiesiog negali egzistuoti ir yra tik tolimas tragiškos praeities šešėlis. Pasauliui tai pirmiausia Trečiojo reicho žiaurumų šešėlis, tačiau mums Lietuvoje, o ir aplinkinėse regiono šalyse, tai ir komunistinės Sovietų Sąjungos teroro šešėlis. Matant, kaip šios blogio imperijos teisių perėmėja elgiasi šiais laikais, nekyla abejonų, kad turime dar atidžiau pažiūrėti į savo šalies ir taip nelengvą istoriją ir žvilgsniu sustoti prie bene liūdniausios datos – 1940 metų. Tai metai, kurie pertraukė, be abejonės, ne idealų, tačiau kūrybiškai besivysčiusios ir visokeriopo augimo kupiną moderniosios Lietuvos Respublikos gyvenimą.

Nuo seniausių laikų okupanto atėjimas sėja skausmą, neviltį ir kančią bet kurio užkariauto krašto gyventojams. Ir Lietuvai iki 1940 metų jau buvo tekusi svetimos priespaudos dalia, tekę turėti sėkmingų ir mažiau sėkmingų ginamųjų karų. Tačiau būtent 1940-ųjų okupacija daug kuo išsiskyrė. Ir vienas pagrindinių išsiskyrimo iš ir taip liūdno konteksto bruožų būtų tas, kad sena geopolitinė Lietuvos priešininkė Rusija šįkart buvo įgavusi ypač agresyvią mutavusią formą, kurią ji įgijo dėl vieno iš liūdniausių distopinių eksperimentų pasaulio istorijoje – komunistinės revoliucijos laimėjimo šalyje. Kaip minėta, nuo seniausių laikų okupantas yra okupantas. Plėšikavimai, žudynės, vienokia ar kitokia kultūrinė prievarta – tai neišvengiamas okupacijos bruožas. Tačiau komunistinės SSRS okupacija išsiskyrė totalitariniu dėmeniu,

tai yra ypatingu noru iki paskutinio kvėptelėjimo sureguliuoti užimtos šalies gyvenimą. Kalbant trumpiau, tai būtų galima vadinti dvasiniu genocidu, nekalbant jau apie akivaizdžius fizinio genocido simptomus, kuriuos atskleidė ir dar atskleis kiti istorikai.

Tačiau reikėtų akcentuoti dvasinį genocidą ir būtent šia plotme pakalbėti apie kolaboravimo fenomeną, kuris visgi palieka bene giliausius randus tiek atskiro žmogaus, tiek šeimos, tiek visos tautos istorijoje. Daugeliu atvejų tie randai yra universalūs, juntami net pašąmoningai. XIII amžiuje rašydamas „Dieviškąją komediją“ uolus krikščionis Dantė paskutinį pragaro ratą paliko išdavikams ir tarp jų puikavosi Brutus ir Kasijus, išdavę pagonį Cezarį. Atrodytų, kodėl tai turėtų rūpėti krikščioniui, dargi toje epochoje. Tačiau būtent toks parinkimas, manyčiau, buvo neatsitiktinis, jis liudija minėtą perspektyvą. Priešą, atrodytų, galima šiek tiek suprasti – jis tiesiog yra kitoje pusėje. Ten augo, brendo tame informaciniam lauke, kalbant šiuolaikiniais terminais. Tačiau išdavikas, kolaborantas ar, kaip mėgdavo sakyti mūsų partizanai, *išgama* – vien jau šis žodis labai aiškiai parodo, kad toks žmogus yra vertinamas blogiau už žiauriausią priešą.

Kalbant tokiais sudėtingais klausimais istorikui visada yra ir dvasinė pareiga nebūti „fotelio filosofu“, kuris šiltai, taikos sąlygomis, pasirenka teisti, juolab vadovaudamasis retrospektyviu žinojimu, kas bus toliau, ir plačia šaltinių informacija, kuria jo aptariami žmonės neturėjo galimybės pasinaudoti. Taigi šiame straipsnyje ir norisi trumpai, keliais pavyzdžiais pažvelgti į praeitą epochą ir išryškinti skirtumus ir kartais, deja, ne tokias ryškias ribas, kaip mums norėtusi.

Rūpindamiesi potencialia dabartinės Lietuvos gynyba kritiškai žiūrime į bet kurį iš pažiūros nelojaliai nusistačiusį pilietį, tačiau būdami demokratinės tarptautinės sistemos dalis negalime sau leisti nusiristi iki totalitarinių valstybių, tokių kaip Rusija ar Kinija, nes ne visada yra ryški riba, kur yra aiškus žmogaus priešvalstybinis veikimas, o kur nesėkmingo gyvenimo metu sukaupti nusivylimai, alkoholio padauginimo nulemti nevykę įrašai viešojoje erdvėje ar net psichinės ligos. Šį nedėkingą darbą – atskirti pelus nuo grūdų ir surasti bei teisiškai pričiuoti tikrus piktadarius – turi atlikti atitinkamos kompetencijos tarnybos. Bent jau taip turėtų būti demokratinėje valstybėje. Tačiau šio teksto autorius kaip istorikas palaiko poziciją, kad istorija linksta

viena ar kita forma kartotis, tad ji mums byloja. Ir prasminga įvertinti kontekstus pabandyti išryškinti tam tikras ribas praeityje, nes tai padeda mums suvokti ribas dabar.

Grįžkime prie ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos. Valstybei dar tik žengiant savo paauglystės keliu, dar tik pradėjus laikinojoje sostinėje Kaune kurtis vienam už kitą gražesniems modernizmo pastatams, tarptautinę areną sukrėtė vienas supurtymas po kito. Iš užatlantės atkeliavo ekonominės krizės šmėkla, karo nugalėtojos – Britų imperija ir Prancūzija – įtariai žvelgė viena į kitą, o kartu vylėsi, kad rimtai kariauti greitu metu neteks, tad šalyse stipriai skleidėsi pacifistinės idėjos. Tuo tarpu Pirmajame pasauliniame kare apviltos šalys siekė reformuoti sistemą iš esmės. Vokietijoje į valdžią atėjo nacionalsocialistai su Adolfu Hitleriu priešakyje, o Sovietų Sąjungoje Josifas Stalinas uoliai naikino vidaus priešus, telkė valdžią ir ideologinę kontrolę savo rankose, o kartu sparčiai industrializavo savo atsilikusią šalį. Atkreiptinas dėmesys – visų šalių ekonomikoms smunkant, sovietai, būdami stipriai atsilikę, ją ženkliai paspartino, nes galėjo pajungti tam teroro aparatą, kas kitoms valstybėms buvo per didelė kaina. Tačiau neįsigilinantiesiems tai darė įspūdį, esą komunistinė sistema gali veikti. Neprognozuojamo A. Hitlerio ir jo partijos atėjimas į valdžią Vakarų šalis privertė pripažinti vakarykščią atstumtąją – SSRS ir įsileisti atgal į didžiąją politiką, priimant šią šalį kaip Rusijos imperijos tęsėją ir galimą potencialią sąjungininkę.

Visi šie pokyčiai vyko labai greitai ir susigaudyti ne visuomet buvo taip lengva, kaip atrodytų. Epochos dvasia apėmė ne vieną ir Lietuvą. Nors kuriant tautinę Lietuvos valstybę ir praradus sostinę Vilnių didžiausia grėsmė ilgą laiką laikyta buvusi Liublino unijos partnerė Lenkija, jau ketvirtajame dešimtmetyje situacija buvo iš esmės pasikeitusi. 1934 metais Lietuvos kariuomenė nuo demarkacijos linijos atitraukiama prie Nemuno, o kitais metais iš Rytprūsių į Lietuvą jau skraido ką tik įkurtos, išdidžios Liuftvafės lėktuvai, įžūliai kertantys Lietuvos sieną. 1937 metais Lietuvos generaliniame štabe Vokietija jau laikoma pagrindine grėsmė. Neatsitiktinai vis daugėja pastangų ieškoti galimo susitarimo, taigi kad ir nemalonaus kompromiso su Lenkija.

Dar trečiajame dešimtmetyje siekiant atsverti Lenkiją geopolitiškai, viltasi sulaukti pagalbos iš Rytų, taigi iš SSRS, kuri mėgo daug žadėti, bet ne tesėti. Tiesą pasakius, tai buvo būdinga visoms valdžioms. 1923

metais, sėkmingai įgyvendinus Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos operaciją, specialus sovietų pasiuntinys užmezgė ryšį su Antanu Smetona ir Augustinu Voldemaru, kurie buvo užgauti, kad Vakarų valstybės sąliamoniškai nesiginčijo dėl Klaipėdos priklausomybės Lietuvai, mainais pripažindamos Vilnių Lenkijai. Diskutuota, kad eventualiai galėtų kilti ir panašus sukilimas Vilniuje, kur Lietuvai galėtų talkinti Raudonoji armija. Be abejo, tai buvo daugiau pastangos gauti iš Lietuvos naudos sau.

Tačiau taip elgėsi ne tik tautininkai. Krikdemai 1925 metais pritarė Juozo Purickio ir Mato Šalčiaus planams dėl minėto Vilniaus sukilimo. Ten vėl nepaskutinis vaidmuo paliktas potencialiai sovietų paramai. Žinoma, bene daugiausia kritikos už tai gavo 1926 metais valstiečių liaudininkų vyriausybė su Mykolu Sleževičiumi priešakyje. Veikiamas savo dešinėsios rankos kariuomenėje – generalinio štabo viršininko Kazio Škirpos, jis net pasirašė vadinamąjį džentelmenišką susitarimą su Maskva, kuris įpareigojo kariuomenes keistis informacija ne tik apie Lenkiją, bet ir Latvijos bei Estijos veiksmus. K. Škirpa tąkart su jam būdingu tiesumu paklausė sovietų karo atašė, ar rusai ateis į pagalbą, jei puls Józefas Piłsudskis, ir kiek laiko tai užtruks¹. Nors vėliau įvyko valstybės perversmas ir jo organizatoriai mėgo pašiepti buvusią valdžią dėl tariamo jos prosovietiškumo, įskaitant ir minėtus epizodus, patys politikos ilgą laiką nekeitė. Ji buvo naudojama politinėms kovoms, o išbandytas modelis, ieškant rakto į Vilnių, Maskvoje veikė. Todėl 1940 metų okupacija absoliučiai daugumai tikrai patriotiškų, tikrai sąžiningų ir dėl tėvynės daug padariusių jos diplomatų, politikų ir karininkų buvo milžiniškas šokas. Tai iliustruoja keletas įdomesnių citatų iš žmonių, kurių lojalumu Lietuvai sunku suabejoti, lūpų.

Antai M. Sleževičius, faktiškai svarbiausias Lietuvos kariuomenės kūrėjas, legendinio atsišaukimo į savanorius autorius, 1936 metų gruodį jaunimui gyrė, kad SSRS eina tikros demokratijos ir atsvaros Vokietijos vadizmui keliu, taip reaguodamas į gandus apie kuriamą „Stalino konstituciją“². Beje, apie ją labai palankiai atsiliepė ir Lietuvos teisės korifėjus Mykolas Rōmeris, vėliau argumentuotai paaiškinęs savo nedidelę

¹ Plačiau apie tai: Simonas Jazavita, „Kovok!“ *Kazys Škirpa ir Lietuvos likimas Antrajame pasauliniame kare*, Vilnius: MELC, 2022, p. 28.

² Mindaugas Tamošaitis, *Didysis apakimas. Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 38.

knygelėje visą Lietuvos sovietizavimo absurdą. M. Römeriui tai buvo įdomus socialinis eksperimentas, turintis didingų užmojų³. M. Sleževičių galima būtų laikyti kairiuoju, M. Römerį centristu, o štai dešinysis mąstytojas Antanas Maceina savo knygoje „Buržuazijos žlugimas“ irgi pasibodėjęs gyvenamojo laiko sistema, tad, pabrėždamas komunizmo antikrikščioniškąją prigimtį, visgi pabrėžė, kad jame yra ir daug gerų dalykų bei didingų laimėjimų, vyksta įvairiapusis augimas⁴. Žodžiu, net ir tokia alternatyva geresnė. Be abejo, minėti žmonės komunizmo tada nepažino, tad ir vadinti juos kolaborantais liežuvis neapsiverčia. M. Sleževičius mirė netrukus po to, kai sužinojo, kokia kaina Lietuva atgauna Vilnių, kalbama, kad ši žinia jo mirtį paspartino. M. Römerį irgi pribalgė Antrojo pasaulinio karo negandos, o A. Maceina, pasitraukęs į Vokietiją, tapo vienu ryškiausių lietuvių komunizmo kritikų.

Nepaisant visų šių asmenų skirtumų, jie veikė epochoje, kurioje toks SSRS vertinimas buvo įprastas. Į Maskvą vyko ir vien teigiamus poslinkius ten matė vokiečių rašytojas Lionas Feuchtwangeris⁵ (Lionas Foichtvangeris), tiesos ieškotoju save laikęs prancūzų rašytojas ir Nobelio premijos laureatas Romanas Rolanas J. Staliną apskritai laikė didžiausiu epochos žmogumi. 1931 metais savo gimtadienį atšvęsti nuvyko kitas Nobelio premijos laureatas, airių rašytojas George'as Bernardas Shaw (Džordžas Bernardas Šo). Beje, senatvėje nacizmą pašlovinęs ne mažiau garsus Nobelio premijos laureatas Knutas Hamsunas po karo buvo teisiamas sulaukęs 88-erių metų. Norvegai dar po šiai dienai stengiasi kažkaip atskirti jo kaip rašytojo paveldą nuo jo senatvės politinės veiklos.

Paradoksali laikmečio dvasia, kad apie individo laisvę ir pasirinkimus samprotavę, sudėtingus psichologinius žmogaus portretus ir jų situacijas savo kūrinuose kultivavę rašytojai kažkodėl „susilydydavo“ prieš tironą ir milijonų likimą traiškijus socialinį eksperimentą. Gal čia įrodymas, kiek žmogus yra išties sudėtinga, dviprasmiška asmenybė. Tačiau nieko nepadarysi, toną duoda „epochos didieji“, tad ir mūsų intelektualai stengėsi neatsilikti.

³ Daugiau apie tai: Mykolas Riomeris, Sovietų naujoji 1936 m. konstitucija, *Kultūra*, 1937, Nr. 11 ir 1938 Nr. 2.

⁴ Antanas Maceina, *Buržuazijos žlugimas*, Kaunas: Sakalas, 1940, p. 68.

⁵ Pastarojo kelionė į Maskvą išsamiai aprašyta ir lietuvių kalba: Karl Schloegel, *Teroras ir svajonė. Maskva, 1937*, Vilnius: Tyto alba, 2013, p. 99–113.

Šiame kontekste galima matyti ir tikrųjų kolaborantų. Pirmiausia į akis krenta vadinamieji Stalino saulės nešėjai, vykę į Maskvą siekti Lietuvos inkorporavimo į SSRS. Didelė dalis šių žmonių turėjo bendrumą, nes jie dalyvavo Lietuvių draugijos TSRS tautų kultūrai pažinti veikloje. Lietuvos valdžia dėl minėto prosovietinio užsienio politikos kurso ir pirmiausia Vilniaus klausimo šios draugijos veiklos nevaržė net 1936 metais, kai daugumos draugijų veikla buvo stipriai apribota kartu su politinėmis partijomis. Įdomu, kad Valstybės saugumo departamentas, nieko gero šioje draugijoje neižvelgdamas, ne sykį siūlė tą padaryti, tačiau, matyt, nenorint provokuoti lyg ir naudinga laikomos didelės šalies, tai padaryti pabijota. Na, o 1939 metų rudenį, jau pasirašius savi-tarpio pagalbos sutartį, sovietų diplomatų veikimo per šią organizaciją galimybės tik dar labiau sustiprėjo.

Vienas uoliausių draugijos narių, kelis kartus rinktas jos vicepirmi-ninku, ir buvo iš valstiečių liaudininkų jaunimo aplinkos čia pasirodęs žurnalistas Justas Paleckis. Pastarasis noriai dalyvaudavo kelionėse į SSRS, o jose minėta šalis žymiuoju „Potiomkino kaimų“ stiliumi pasi-stengdavo parodyti viską stipriai iškraipydama. Žurnalistams moty-vacijos orientuotis į totalitarines valstybes dar pridėjo ir faktas, kad Lietuvoje honorarai už straipsnius ir knygas buvo sąlyginai nedideli, tad prisidėdavo ir finansinė paskata iš jų garbinamos šalies. Iš tų ke-lionių grįždavę vietos inteligentai jau minėtų vakariečių pavyzdžiu net stipriai iškraipydavo faktus. Nematė jie nei represuotųjų, o, pavyzdžiui, Antanas Venclova stengėsi pabrėžti, kad religija SSRS nėra draudžiama ir norintys gali praktikuoti⁶.

Reikia pažymėti, kad šiame straipsnyje sąmoningai nekalbama apie tokio kalibro veikėjus kaip Antanas Sniečkus ar, pavyzdžiui, sovietinės okupacijos metais angliškas knygas apie mūsų pagrindį kūrusius enka-vedistus Eusiejų Razauską ar Boleslovą Baranauską – archyvų žinovus, kurių „faktai kaltino“. Šitie žmonės konkrečiai buvo antivalstybiškai nusiteikę marginalai, buvo kalinami, dalyvavo pogrindyje, savaime aišku, kad jie save sąmoningai numatė kolaborantų pareigoms, nes Lietuvos valstybės nematė kaip vertybės. Tačiau minėti asmenys – J. Paleckis ar A. Venclova – buvo publikuojami tuometinėje spaudoje,

⁶ Plačiau apie tai: M. Tamošaitis, *Didysis apakimas...* p. 83–101.

gaudavo honorarus, o štai jų kompanijos bendro Petro Cvirkos kūriniai buvo įvertinami net premijomis. Paradoksalu, atsidurdavo net siūlomų paskaityti naujų leidinių sąrašė karininkijai skirtame žurnale „Kardas“. Tai toks tad „nežmoniškai brutalus“ buvo A. Smetonos tautininkų režimas.

Visgi tam tikros Lietuvos gyvenimo negerovės ir stiprėjantys bandymai tautininkams konsoliduoti savo valdžią prisidėjo prie kairiųjų idėjų platesnės sklaidos. Minėtiems jauniems rašytojams, žinomiems trečiafrontininkų vardu, ranką ištiesė bene daugiausiai diskusijų ištis kelianti persona – „stambi žuvis“ mūsų kultūros vandenynė. Tai buvo iškilus rašytojas, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas Vincas Krėvė. Jo veiklą šio teksto autoriui visada sunku vertinti objektyviai pirmiausia kaip kauniečiui, gimusiam ir pirmus 25-erius gyvenimo metus praleidusiam būtent rašytojo vardu pavadintame prospekte. Lietuvių tautos kultūros plėtotei, be abejo, V. Krėvė davė tikrai ženkliai daugiau nei visi anksčiau išvardinti asmenys kartu sudėjus, ir įdirbį turėjo daug didesnį. Matyt, todėl ir jo vertinimas sudėtingas – pereinama nuo besąlygiško palaikymo iki kategoriškos kritikos. Tačiau čia ir įdomesnis atvejis, per kurį verta paryškinti tam tikrų idėjų virsmą.

Ne paslaptis, kad V. Krėvė buvo slavofilas, jungėsi į Rusijos imperijoje populiarių eserų judėjimą dar gyvendamas tolimajame Azerbaidžane. Ten jis susidūrė ir su komunistine agresija prieš šią šalį, tad bent iš pradžių iliuzijų dėl Rytų kaimyno kėslų neturėjo, juolab žinodamas, ką bolševikai padarė tautinę valstybę kurti bandžiusiam Azerbaidžane⁷. Tačiau grįžęs į Lietuvą, tapęs vienu Šaulių sąjungos lyderių, prisidėjo prie Klaipėdos sukilimo organizavimo. Jis kartu su A. Smetona ir A. Voldemaru tuomet tapo kone tautininkų linijos lyderiais ir sulaukė pirmųjų kontaktų iš sovietų diplomatijos. Beje, V. Krėvė jais gerokai lenkė pirmuosius du, o ilgainiui tai dar labiau sustiprino jo dažni susitikimai ir asmeniškai pokalbiai su poetu Jurgiu Baltrušaičiu, sovietams gana palankiu Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje. Dar 1924 metais žymusis rašytojas sovietų diplomatams kartojo, kad Lietuva per maža siekdama

⁷ Plačiau apie tai: Mahiras Gamzajevs, Vinco Krėvės sugrįžimai iš Baku ir jo „Nusiminimo aidai“, *Metai*, 2019, Nr. 11, 12, 2020, Nr. 1, 2.

išsaugoti nepriklausomybę, tad vienintelė išeitis jai – įsijungti į SSRS, kur galėtų klestėti taip, kaip klesti Baltarusija⁸.

Tuo tarpu kas keitėsi, tai V. Krėvės santykiai su A. Smetona. Nuo artimos bičiulystės jie perėjo į visišką nepasitikėjimą. V. Krėvė tapo vienu matomiausių ir ryškiausių A. Smetonos kritikų. Čia, aišku, prisidėjo ir asmeninės ambicijos. Visgi jos stiprino tam tikrą siekį orientuotis į SSRS siekiant atgauti Vilnių ir užsitikrinti kitų valstybių garantijas. Tie santykiai suėjo į tokius artimus ryšius, kad ketvirtajame dešimtmetyje V. Krėvė jau tapo dažnu svečiu savo kaimynystėje buvusio sovietų konsulato, kur eidavo pažaisti šachmatais. Kaip širšes prie medaus jis traukė ir buvusius trečiafrontininkus bei visus komunistuojančius veikėjus. Aktyviai veikdamas tiek Draugijoje TSRS tautų kultūrai pažinti, kuriai ne vieną kadenciją ir vadovavo, tiek VDU leisdamas kairiosios pakraipos leidinius, pavyzdžiui, garsiąją „Literatūrą“, jis suteikdavo prieglobstį ir galimybę veikti ne vienam ir gerokai radikalesniam jaunam studentui.

Faktas, kad V. Krėvė komunistas tikrai nebuvo, nors tiek dėl geopolitinių, tiek dėl asmeninių, tiek dėl pasaulėžiūrinių priežasčių į SSRS žiūrėjo vis palankiau ir palankiau. O po SSRS įvykdytos agresijos prieš Lenkiją, Raudonajai armijai jau kontroliuojant Vilnių, nuvykęs su J. Paleckiu pas sovietų pasiuntinį Nikolajų Pozdniakovą, gražbyliavimu ir tikėjimu, kad išaušo šlovingas laikas Lietuvai, gerokai pralenkė ir patį J. Paleckį⁹. Tačiau tuomet tokia pozicija jau nebuvo keista, kai pogrindinėje spaudoje pasirodė slapyvardžiu V. Krėvės pasirašyti straipsniai, kur A. Smetoną jis jau oficialiai vadino „kruvinuoju Antanu“. Ar tokios pažiūros buvo retos tarp inteligentų? Ne, tačiau buvo ir gerokai įžvalgesnių. Antai Vasario 16-osios akto signataras Mykolas Biržiška po 1935 metais įvykusios kelionės į SSRS pastebimai nusivylė ir draugijos, kurioje iki tol taip pat buvo labai aktyvus, net jai vadovavo, veiklą nejučia apleido. Matyt, jį kamavo negera nuojauta.

Minėtas tendencijas fiksavo ir tuometinis VSD. Jo direktorius Augustinas Povilaitis, kaip ir daugelis savo darbą sąžiningai dirbusių pareigūnų, vėliau už tai sulaukė žiauraus okupantų keršto. Nepaisant

⁸ Mindaugas Tamošaitis, Vinco Krėvės politinė biografija. Rašytojo tragedija politikoje, Vilnius: Gimtasis žodis, 2012, p. 98.

⁹ Ten pat, p. 168–169.

daugkartinių A. Povilaičio ir kitų aukštų pareigūnų kreipimūsi, nei prezidentas, nei vyriausybė ryžtingesnių priemonių nesiėmė. Situacijai prastėjant, pasipylus ultimatumams, dargi sustiprinta spaudos kontrolė, ypač siekiant neįžeisti SSRS ir Vokietijos atstovų. Pastarųjų demonstratyvių ir arogantiškų pasisakymų už esą kiek per griežtą toną lietuviškoje spaudoje paskutiniaisiais Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais pilnas Lietuvos centrinis valstybės archyvas¹⁰.

Nenuostabu, kad negalint sukontroliuoti padėties faktiškai nevaržomai ėmė veikti ir pagyrūnai. Šioje srityje ypač aktyviai reiškėsi P. Cvirka, vis spausdinęs įspūdžius iš savo kelionių po SSRS, džiaugęsis šios valstybės vidaus sąranga, jos stipriomis tarptautinėmis pozicijomis. Jo tekstuose į akis krenta keisti dalykai, antai: už komunistų pinigus restauruotos cerkvės, atstatomi paminklai praeities didvyriams, patriotizmo ir internacionalizmo sugretinimas, net bandymas parodyti, esą Ukraina SSRS sudėtyje tvarkosi labai savarankiškai. Kartu išryškėjo motyvas, esą sukurta visai kita rusų karta, apeliuojant į tuos skaitytojus, kuriems galbūt carinės imperijos represijų prisiminimas nekėlė susižavėjimo. Žinoma, tai būdinga buvo ne tik P. Cvirkos raštams. Lietuvai atgavus Vilnių, pastarasis jau visų rašytojų vardu padėkas tiesiai sovietams kėlė į spaudą nė kiek nesislėpdamas. Jau visai prieš okupaciją pasirodė karikatūra, kur P. Cvirka kartu su L. Gira vaizduojami prie rusišką uniformą vilkinčio, bizūnu nešino žandaro kojų. Karikatūrą išspausdinęs „XX amžius“ privalėjo sumokėti baudą, nors vyriausybė tai nuleido tylomis. Visgi tai jau rodė SSRS pasiuntinybės aktyvų kišimąsi į Lietuvos vidaus reikalus. Praėjo vos keli mėnesiai ir P. Cvirka bei L. Gira galėjo savo pažiūras reikšti netrukdomi.

Kalbant apie Liudą Girą, turbūt tai jau vienas liūdniausių atvejų. Kıtados vienas Lietuvos žvalgybos kūrėjų visgi buvo sudėtinga asmenybė. Dar 1918 metams baigiantis, kai ėjo Vilniaus karo komendanto pareigas, bolševikams artėjant prie sostinės, L. Gira įtartinau susirgo ir jį pavaduoti teko pirmą kartą trispalvę iškėlusiam K. Škirpai. Ir vėliau jo

¹⁰ Iškilais lietuvių visuomenės veikėjo Valentino Gustainio, 15 metų vėliau kalinto sovietiniuose lageriuose, atsiminimuose yra pastebėjimų, kad dėl sovietų spaudimo Lietuvos valdžia kelis dienraščius nubaudusi, tačiau iš specialaus premjero fondo baudą tyliai vėliau grąžindavo. – Valentinas Gustainis, *Be kaltės*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 39.

veikloje matyti įvairių svyravimų. Bet ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje jo prosovietinis nusistatymas įžengė į dar nematytas žemumas. Skaitytojui vargu ar beverta kartoti dar 1939-ųjų gėdingą frazę apie jau Maskvos laiku persuktą laikrodį ar jau po sovietinės okupacijos poeto pasakytus žodžius, kad kiekvieno žmogaus svajonė – užėti į Kremlių ir paspausti ranką J. Stalinui. Išties, nors gyvenimas paprastai nėra juodai baltas, bet matant tokių aktyvų idėjinį bendrininkavimą sunku teigiamai vertinti net ir kadaise žmogaus padarytus gerus darbus. Įdomu, kai kurių asmenų „polėkis“ sulaukė kritikos net iš artimiausių giminių, nors puikiai suprantama, kaip sunku kritikuoti savo giminaitį. Antai pedagogas ir vertėjas Merkelis Račkauskas, kurio žentai buvo P. Cvirka ir A. Venclova, pirmomis dienomis po okupacijos istorikui Zenonui Ivinskiui paatviravo, kad klausant žentų kalbų jį ima šturpas¹¹.

Pastarieji rašytojai bent jau buvo nuoseklūs svajodami iškeisti Lietuvos valstybingumą į imperinę sovietinę tapatybę. Istorikas Timothy's Snyderis (Timotis Snaideris), kalbėdamas apie mūsų regioną, paminėjo, kad baisiausias kolaboravimas yra dvigubas. Tokie žmonės dažnai turi daug ką prarasti, tad iš paskutiniųjų stengiasi atsitiesti naujam okupantui atėjus¹². Čia paminėtinas dar vienas toks atvejis – tai Bronys Raila. Jaunystėje trečiafrontininkas, minėtų asmenų bendražygis, vėliau perėjo į tautininkų valdžios simpatikų pusę. Ko gero, tai buvo daugiau asmeninių dalykų, o ne pasaulėžiūros nulemtas sprendimas, ką rodo vėlesni įvykiai. Kaip ir daug dešiniojo jaunimo, ultimatumų laikotarpiu B. Railos jau nebetenkino per atsargi A. Smetonos politika ir norėjosi didesnio aktyvumo. Po Lietuvos okupacijos kurdamas Lietuvių aktyvistų fronto antisovietinę organizaciją, būtent į tokius aktyvistus labiausiai reagavo pasiuntinys Vokietijoje K. Škirpa. B. Raila aktyviai stojo jam į talką, parengė ne vieną Lietuvių aktyvistų fronto atsišaukimą, tarp jų ir projektus tų, kurie dabar visuomenėje kelia didžiausias diskusijas, pavyzdžiui, kolektyvinės kaltės dėl kolaboravimo su sovietais permetimo žydų tautybės asmenims. Vieno iš atsišaukimų tekste B. Raila teigia, kad:

¹¹ M. Tamošaitis, *Didysis apakimas...*, p. 170.

¹² Timothy Snyder, *Juodžemis. Holokaustas kaip istorija ir perspėjimas*, Vilnius: Jotema, 2019, p. 156.

Turės būti praveistas lietuvių tautos išvalymas ir nuo tų niekšų, išgamų ar išdavikų, kurie būdami lietuviais stojo nariais į komunistų partiją ar į nieką neatsižvelgdami pasiūlė okupantui savo patarnavimus. Negalės būti pamirštas elgesys ir tų „šiaudadūšių“, kurie nusilenkė bet kokiame okupanto pagrasinimui, skubėjo demonstruoti savo džiaugsmą dėl Stalino saulės „užtekėjimo“¹³.

Šis tekstas pribloškia cinizmu – rašydamas apie „šiaudadūšius“, B. Raila, atrodo, turėjo mintyje save: 1940 metų birželį, prieš pabėgdamas į Vokietiją, parašė daug eilėraščių, kuriuose šmeižė tarpukario Lietuvos santvarką, sveikino Raudonąją armiją, dėkojo jai už „išvadavimą“, lenkėsi raudonarmiečiams, žadėjo padėti „nušluoti“ bendrus priešus¹⁴. Verta pažymėti, kad eilėraščiai taip ir liko neįteikti, nes draugas įspėjo B. Railą, kad sovietams jis tikrai bus nepageidaujamas asmuo. Žinodamas, kad paliko tokį kompromatą, matyt, B. Raila siekė prisigerinti ir K. Škirpai, pasirodyti labai uolus, nes jo tekstai išsiskiria ypatingu radikalumu. Vis dėlto verta pažymėti, kad prisitaikyti siekiantis žmogus niekada nebus ramus, nes teko girdėti, kad B. Raila, kaip ir kai kurie kiti Lietuvių aktyvistų fronto nariai, dėl visa ko buvo padavęs užklausas Jungtinių Amerikos Valstijų ambasadai Berlyne, kol JAV dar laikėsi neutralumo, tikėdamasis išvykti. Žinoma, bijodamas kategoriškumu garsėjančio pulkininko K. Škirpos pykčio, Lietuvių aktyvistų fronto vadui apie tai pasakyti nesiteikė. Jau beveik kurioziškai skamba, kad po karo gyvendamas JAV B. Raila tapo liberaliosios srovės išeivijos veikėju, taip pereidamas į dar vieną ideologinę stovyklą.

Pabaigai norėtusi linksmesnių paminėjimų. Istoriografijoje nusistovėjęs diskutuotinas vaizdas, kiek nuoširdus buvo V. Krėvės atsimetimas nuo sovietų, tačiau rašytojo gerbėjai ir jau vokiečių okupuotoje Lietuvoje, ir išeivijoje jam buvo linkę atleisti paklydimą vien todėl, kad 1944 metais jis Lietuvoje nepasiliko. Kita vertus, įtakingo, visuomenėje žinomo asmens veikla klaidino išeiviją ir mūsų diplomatus. Juk jo pasirašyti dokumentai ragino diplomatus sugrįžti į Lietuvą, kai NKVD jiems jau

¹³ 1941 05 10 B. Railos atsišaukimo „Už ką kovoja aktyvistai?“ projektas, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 582, l. 259.

¹⁴ 1940 06 17 B. Railos eilėraščio „Dėkui tau, raudonarmietii!“ rankraštis, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVRS), f. 192, b. 169, l. 2.

spendė spąstus. Gerai, kad jų pačių atsargumas, sužinojus apie „Liaudies Seimo spektaklį“, jau buvo didesnis. Matyt, šį atvejį vertinti lieka kiekvienam pagal įsitikinimus ir sąžinę ir vieno vardiklio nesurasime.

Dar įdomesnis likimo vingis ištiko kitą garsų mūsų tautos rašytoją Kazį Borutą. Visų valdžių priešas savo karjerą irgi pradėjo kaip trečiafrontininkas, o po sovietinės okupacijos netgi nukalė liūdnei pagarsėjusį „Stalino saulės“ terminą. Vis dėlto K. Boruta savo kaltę išpirko. Galima sakyti, kad jo kritika tautininkams išties buvo grįsta empatiška siela dėl matomų neteisybių, o tuo, kaip žinoma, visais laikais lengvai pasinaudoja okupantai, siekdami kiršinti žmones. Trečiojo reicho okupacijos metais K. Boruta padėjo slėpti žydus, o grįžus sovietams bendravo su panašią transformaciją patyrusia Ona Lukauskaite-Poškiene, nepranešė apie jos antisovietinę veiklą, vadovaujamą garsiojo Jono Noreikos. Šioje byloje K. Boruta buvo nuteistas, taigi, galima sakyti, ankstesnes kaltes išpirko. Nepaisant to, kad okupacinis totalitarinis režimas privertė jį išpažinti klaidas ir rašyti amnestiją, galima sakyti, kad, priešingai nei B. Raila, K. Boruta buvo ne konformistas, o ištis jautrios sielos žmogus, galėjęs nueiti ir klaidžiais takais, tačiau sąžinė leido suprasti klaidas. Ir visgi jis, kaip ir daugelis, buvo priverstas laviruoti be galo sudėtingu laikotarpiu.

Aptarta tik dalis ryškesnių atvejų, nesiekiant suteikti galutinio atsakymo skaitytojui. Faktas, kad komunizmas kolaborantų ieško įvairiomis formomis, apeliuoja į nusivylusius demokratija, apeliuoja į jaučiančius empatiją tiems, kam pritrūko socialinio teisingumo, apeliuoja į konformistus, kurie visada nori būti „laiminčioje stovykloje“, apeliuoja į utopijų mėgėjus, tikinčius, kad žmoniją galima pakeisti iš viršaus kokiomis nors radikaliomis reformomis, apeliuoja ir į „mažesnio blogio“ ieškotojus, priešpriešinant kitą ideologiją ar valstybę. Šie metodai pakankamai gerai ištobulinti, todėl siekdami juos užčiuopti turime išlikti budrūs. Kita vertus, visada reikia prisiminti ir tai, kad netylantys emociingi ginčai dėl vienos ar kitos asmenybės veiklos istorinio vertinimo – puikus malūnas hibridinio karo operacijoms, siekiant pilti susipriešinimo ir nepasitikėjimo vandenį ir skaldyti tautas iš vidaus.

Komunizmo minkštoji galia šių dienų pasaulyje

Regina Statkuvienė

Lietuvoje jau užaugo karta, kuri nei mokykliniuose vadovėliuose, nei miestų gatvėse nematė leninų, raudonų vėliavų ir komunistinių lozungų. Beveik visas viešas erdves apvalėme nuo komunistinių simbolių. Nepaisant to, svarbu kalbėti apie komunizmo ideologiją, nes jos apraiškų mūsų visuomenėje vis dar nemažai. Tik jų atpažinimas, įvardijimas ir užkardymas gali užtikrinti, kad totalitarizmas niekada ir jokia forma nebesugrįš.

Ir šių dienų pasaulyje komunistinė ideologija veikia naudodamasi minkštąja galia, tik kitais būdais ir kitomis priemonėmis nei tada, kai ši totalitarinė ideologija buvo sukurta ir ginklu bei prievarta bandyta ją įgyvendinti per pasaulinę revoliuciją, todėl dabar ji sunkiau atpažįstama, nors dėl to nė kiek ne mažiau destruktivi.

Žlugus Sovietų Sąjungai daugeliui žmonių atrodė, jog komunizmas irgi žlugo, nes komunistinė ideologija po Antrojo pasaulinio karo buvo siejama ir tapatinama su konkrečiu dariniu – Sovietų Sąjunga. Nelikus jo, tarsi neliko ir tos ideologijos. Juk planinę ekonomiką pakeitė rinkos ekonomika, žmonės ėmė keliauti, kurti verslus, leisti uždraustas knygas, burtis į politines partijas. Neliko represijų.

Atgavus Nepriklausomybę mus tiesiog užgriuvo gyvenimas, kuris 50-čiai metų buvo tarsi perkeltas į surrealistinį košmarą. Žmonės ėmė tiesiog gyventi. Senoji karta dar bandė susigrąžinti prarastus metus: kas važiavo į Sibirą parsivežti mirusių artimųjų, kad galėtų juos dar kartą apraudoti ir tinkamai palaidoti gimtojoje žemėje, kas išleido tremties metų prisiminimus. Jaunimas godžiai veržėsi pamatyti pasaulį ir kurti elementarią buitį: mokytis, statyti namus, pradėti verslus. Komunizmo ideologija ir jos pagrindu sukurta realybė, rodos, suaižėjo, išsibarstė ir išnyko. Tiesa, nebuvo pavišinti visi kagėbistų sąrašai, o komunistų partija nebuvo paskelbta nusikalstama organizacija. Nepaisant to, rodės, *never again* galioja ne tik fašizmui, bet ir komunizmui, nors lygiaverčio teisinio įvertinimo ir nebuvo.

Kai šiandien vėl matome įsigalėjusį komunizmą Kinijoje, Lotynų Amerikoje, prasminga iš naujo įvertinti ne tik savo dar tokią neseną istoriją, bet ir paanalizuoti, kaip komunistinės idėjos randa būdų veikti šiuolaikiniame pasaulyje. Turime atsikratyti mums įprastų stereotipų apie komunistinę visuomenę. Kinijos pavyzdys rodo, kad komunistinė valstybė gali puikiai įvaldyti technologinę pažangą ir būti ekonomiškai konkurencinga. O matydami, kaip Vakarų demokratijose tarp kai kurių rinkėjų vėl atgyja marksizmo idėjos, kaip protestuose ginama Rusijos agresija, galime pagrįstai klausti, ar komunistinė ideologija tikrai neveikia ir netarpsta Vakarų pasaulyje besinaudodama demokratijos teikiamomis galimybėmis?

Daugelis žmonių, kurie nestudijavo istorijos ar nesidomėjo komunizmu, šiandien jau negeba atpažinti komunistinių idėjų, jei jos pateikiamos išnaudojant dabarties aktualijas ir vartojant šiuolaikinius terminus bei simbolius. Būtent todėl norėčiau apžvelgti kelis aspektus, kaip komunistinė ideologija taikant minkštąją galią sklinda net senose demokratijose.

Prisiminkime, sovietmečiu dominavo požiūris į žmogaus asmenį kaip režimo nuosavybę. Tai pasireiškė daugybe prievartinių veiksmų prieš asmenį: nuo ką tik gimusių kūdikių atskyrimo nuo motinų, privalomo skiepavimo ir priverstinio gydymo nuo kai kurių ligų iki ribojimo keliauti ir nuobaudų už „netinkamą“ aprangą ar šukuoseną. Totalitarinėje visuomenėje pagal tai, kaip asmuo paklūsta režimo taisyklėms ar nepaklūsta, nustatomas jo lojalumas ir gaunamos gėrybės.

Šiandien tai ypač puikiai matoma komunistinėje Kinijoje, kurioje įdiegta socialinių kreditų sistema. Šioje šalyje dar visai neseniai buvo vykdoma vieno vaiko politika, įgyvendinama net priverstiniais abortais, o uigūrai iki šiol neturi elementarių žmogiškų laisvių.

Vakarų pasaulis patogiai rinkosi nematyti, kas vyksta toje komunistinėje šalyje. Buvo patogiau naudoti pigius gaminius nei smerkti totalitarizmą. Apie žmogaus teises ir laisves iš tribūnų kalbantys valstybių vadovai atsisakydavo susitikti su Dalai Lama, nes produkcija iš komunistinės šalies fabrikų buvo ir tebėra svarbesnė nei Tibeto okupacijos klausimas. Žmogaus teisės ir laisvės didžiausiame pasaulio fabrike niekam nerūpėjo.

Tiesa, žmogiškojo orumo ir neliečiamumo samprata Vakarų pasaulyje susvyravo per pandemiją, kai iš Kinijos kilęs virusas buvo pradėtas valdyti kiniškais metodais. Pasirinkę nematyti komunizmo Kinijoje,

nepastebėjome, kaip jis atslūkino ir pas mus. Išdrįskime savęs paklausti: kaip atsitiko, kad kiniško totalitarizmo metodais buvo veikama ir pas mus, ir komunizmo nemačiusiose šalyse per pandemiją? Galimybių pasas nesaugojo nei nuo viruso platinimo, nei nuo užsikrėtimo, tačiau buvo priemonė paskatinti pritariančius valdžios sprendimams ir nubauti abejojančius. Ir tai vyko XXI amžiuje!

Jei šio meto klaidos nebus pripažintos ir iš jų pasimokyta, kils rizika, kad net ir deklaruodami priešišumą Kinijos politikai mes imsime artėti būtent prie tokio valdymo būdo. Skaitmenizacija tam atveria neribotas galimybes.

Kitas komunistinio požiūrio į žmogų pasireiškimas mūsų gyvenime – kilniai atrodanti idėja įteisinti numanomą organų donorystę. Beje, neatsitiktinai Katalikų Bažnyčia, didžioji komunizmo priešininkė, kuri remia organų donorystę, nepritaria būtent tokiam jos modeliui, nes juo žmogus paverčiamas objektu ir priemone. Požiūrio į žmogų kaip į asmenį šiuo atveju irgi nebelieka.

Mūsų dienomis sėkmingai klesti dar vienas sovietinės ideologijos štampas – ideologijos pervadinimas mokslu kovojant prieš religiją, tradiciją ir net sveiką protą. Prisiminkime, su mokslu nieko bendra neturinčioms ideologinėms klischėms mokslo etiketės užkabinimas anuomet turėjo pagelbėti efektyviai nutildyti oponuojančiuosius režimui, juos marginalizuoti. Tokį metodą sovietai naudojo, pavyzdžiui, tiek pedagogikoje skleidami žmogaus kaip balto lapo, tai yra neturinčio prigimties, ir atviro ideologijai sampratą, tiek žemės ūkyje eksperimentuodami ar įtikėję, jog galima priversti upes tekėti prieš jų natūralią srovę, tiek neigdami Dievą argumentu „Gagarinas buvo kosmose ir jo ten nerado“.

Analogiškais metodais, deja, kartais naudojamosi ir šiandien, pavyzdžiui, Vakarų pasaulio universitetuose diegiant pseudomokslines disciplinas, kurių tikslas – socialinių konstrukto „atradimas“ siekiant sukurti naują žmogų. Net senasis Vilniaus universitetas neatsispyrė tokiai pagundai: buvo sukurtas ir rekomenduotas vartoti naujadaras „žmoga“, o pirmakursių prašoma nurodyti, kokių įvardžių į juos kreiptis – jis, ji, jie ar jos.

Kai kalbėjimą reguliuoja ne mandagumas, etiketas, kultūra, o įvairios struktūros, atveriamos durys dar vienai komunizmo idėjai – kalbos kontrolei ir naujakalbės diegimui.

Naujadaras „žmoga“ kol kas yra universiteto rekomendacija, bet priėmus vadinamąją neapykantos kalbos įstatymą atsivertų durys realiam žmonių persekiojimui už išsakytus savo įsitikinimus, religinius pamokslus ar tiesiog tradicinį kreipinį „ponas“ ir „ponia“. Tas jau vyksta tokį įstatymą turinčiose Skandinavijos šalyse ir Kanadoje. Nors šis įstatymas ir nėra įvardintas kaip komunistinis, bet jo pasekmės yra būtent tokios. Beje, Sovietų Sąjungoje irgi buvo eliminuoti „ponai“ ir „ponios“, tik ten visi buvo ne „žmogos“, bet „draugai“. Tai tiek to skirtumo.

Akivaizdu, jog žlugus SSRS komunizmas niekur nedingo. Priešingai, sienos tapo atviros jam sklisti per visą pasaulį, tik pasivadinus savo paties priešybe – laisve. Komunizmo ideologai išmoko pamokas ir dabar negrasina sušaudyti ar įgrūsti į konclagerį, tačiau už tariamą neapykantą baudžiamoji atsakomybė bus numatyta.

Brutalią kruvinos revoliucijos idėją keičia minkštoji galia – jokios neapykantos, viskas Jūs pačių labui, saugumui ir gerovei. Tik tiek senajame komunistiniame pasaulyje, tiek naujajame tai turės būti delegaluota nuspręsti ne asmeniui, bet sistemai. Juk mokslas žino geriau? O geras pilietis neturi ko slėpti nuo valdžios?

Tik per stebuklą Lietuvoje nebuvo priimtas dar vienas komunistinės dvasios persmelktas įstatymas, leidęs bankams apie mus rinkti ir kaupiti pačius asmeniškiausius duomenis. Manau, tai nebuvo mūsų įstatymų leidėjų sąmoningas siekis grįžti atgal – veikiau istorijos žinių stoka ir iš to kylantis negebėjimas reflektuoti ir įžvelgti grėsmių.

Dar viena problema, atverianti galimybę tarptautinei komunistinei ideologijai, – istorijos politikos nebuvimas. O neišlieję istorinio pamato, negebėsime formuoti ateities tikslų. Istorija atsako į tris svarbiausius klausimus: kas mes esame, iš kur atėjome ir kur mes einame. Juk civilizacija ir kultūra yra ne kas kita kaip sąsaja tarp skirtingų kartų. Neturėdami atsparos, nežinodami savo šaknų, labai sunkiai projektuosime ir ateitį. Todėl istorijos politika yra būtina, turime apsispręsti, kas yra mūsų herojai ir antiherojai, kokių klaidų negalime kartoti.

Labai norėčiau palinkėti, kad mes, dar jaučiantys komunizmo žaizdas ir jų sukeltą skausmą, atpažintume šią ideologiją ne tik tada, kai ji ateina su vatine šimtasiūle, bet ir tada, kai ji braunasi prisidengusi pažangos, gerovės ir progreso pažadu. Istorijos pamiršti negalima – iš jos privalu mokytis.

Sovietinis genocidas: kas atsakingas už jo praktiką?¹

Vidmantas Valiušaitis

„Nors sovietinis komunizmas žlugo, dezinformacija ir slaptas tarptautinis jos aparatas išlieka itin gajus iki pat šių dienų.“ Taip knygoje „Dezinformacija. Slaptas ginklas: laisvos visuomenės griovimo metodai“ rašo Ionas Mihai Pacepa ir Ronaldas J. Rychlakas². I. M. Pacepa buvo komunistinės Rumunijos slaptosios policijos, tada vadintos *Securitate*, vadovas, dalyvavęs bendrose operacijose su KGB ir vykdęs jos tiesioginius pavedimus. Vėliau jis pasitraukė į Vakarus, parašė šią knygą ir paliko vertingą liudijimą, kokiais nusikalstamais metodais prieš Vakarų visuomenes veikė komunistinių valstybių slaptosios tarnybos.

Rusijos purvinas ir kruvinas karas Ukrainoje bei gebelsinė propaganda, užtvindžiusi tos šalies informacinius kanalus, patvirtina I. M. Pacepos liudijimą: nepaisant komunizmo žlugimo, dezinformacija iki šiol tebėra viena esminių imperialistinės ekspansijos priemonių. „Griežtai įslaptintame dezinformacijos vadovėlyje, pagal kurį gyvenau priklausydamas sovietų žvalgybai (toliau rašo I. M. Pacepa), pirmame puslapyje didžiosiomis raidėmis buvo skelbiama: „Jeigu jums pavyks skleisti dezinformaciją, pavyks ir visa kita.“³ Jau veik prieš du dešimtmečius, 2005 metų gegužės mėnesį, Rusijos prezidento specialusis atstovas santykiams su Europos Sąjunga Sergejus Jastržembskis spaudos konferencijoje Maskvoje pareiškė, kad okupacijos sąvoka netinka apibūdinti įvykiams Baltijos šalyse 1940–1945 metais. Jis tvirtino, kad

¹ Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto 2023 m. kovo 13 d. Lietuvos Respublikos Seimo Kovo 11-osios salėje Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto organizuotoje konferencijoje „Komunistinė ideologija ir jos praktika vakar ir šiądien. Lietuvos sovietinės okupacijos istorinis, moralinis ir teisinis įvertinimas“, pagrindu.

² Ion Mihai Pacepa, Roald J. Rychlak, *Dezinformacija. Slaptas ginklas: laisvos visuomenės griovimo metodai*. Iš anglų kalbos vertė Aušra Stanaitytė-Karsokienė. Vilnius: Briedis, 2018, p. 25.

³ Ten pat, p. 102.

„jeigu vadovausimės termino „okupacija“ vartojimu tarptautinėje teisėje ir remsimės istorijos faktais, neišmanoma nedaryti išvados, kad negalėjo būti nė kalbos apie Baltijos šalių okupaciją“. Panašų pareiškimą netrukus pakartojo ir Rusijos užsienio reikalų ministerija⁴. Ar reagavo į tai Lietuva? Reakcijų pastebėti neteko.

Netrukus po S. Jastržembskio pareiškimo Maskvos leidykla „Europa“ (*sic!*) 2006 metais išleido knygą „Lietuvos tragedija: 1941–1944 metai. Archyvinių dokumentų rinkinys apie Lietuvos kolaborantų nusikaltimus Antrojo pasaulinio karo metais“. Knygoje tvirtinama, esą rinkinyje pirmą kartą publikuoti archyviniai dokumentai apie nacių „mirties fabrikus“ Paneriuose ir kitose Lietuvos vietovėse. Dokumentais tariamai „siekiama atskleisti, kiek prie to prisidėjo į hitlerininkų pusę perėję lietuviai“ (apibendrinimas adekvatus melagystės mastui!). „Ką gi tokio vos per vienerius metus nuo 1940 iki 1941 metų Lietuvoje spėjo nuveikti tarybų valdžia, – klausia istorikų titulais prisidengę Rusijos propagandistai, – kad užsitarnavo tokią lietuvių neapykantą, jog, atėjus pirmiesiems vokiečių kareiviams, jie pradėjo kruviną kovą? Atsakymas akivaizdus. To, kas vyko Lietuvoje, logiškai paaiškinti neišmanoma. Lietuva buvo virtusi mirties fabriku. Ir aiškintis to priežastis, atrodo, turi ne istorikai, o psichiatrai ir psichoanalitikai“⁵, – rašoma knygos pratarinėje. Vėl deramos Lietuvos institucijų reakcijos nepastebėta. O, atrodytų, būtų privalu: juk šmeižikiškai užsipuolami politiniai Lietuvos valstybės pagrindai. Prisiminkime, kaip reagavo Lenkija dėl tarptautinių mastų plačiai paskleistos legendos apie „lenkų koncentracijos stovyklas“.

Atsakymą į Kremliaus dezinformacijos technologijas duoda I. M. Pacepa: „Dezinformacija yra slaptas žvalgybos įrankis, skirtas valdžios melagystėms suteikti vakarietišką, nevaldišką atspalvį. <...> Svarbiausia sąlyga sėkmingai paskleisti dezinformaciją – kad sukurtoje istorijoje būtų tiesos grūdai, suteikiantis patikimumo regimybę.“⁶ Šmeižtas turi

⁴ BNS, 2005 m. gegužės 5 d.

⁵ ТРАГЕДИЯ ЛИТВЫ: 1941–1944 годы. Сборник архивных документов о преступлениях литовских коллаборационистов в годы Второй мировой войны, Москва, Издательство «Европа», 2006, p. 4.

⁶ Ion Mihai Pacepa, Roald J. Rychlak, *Dezinformacija. Slaptas ginklas: laisvos višumenės griovimo metodai*. Iš anglų kalbos vertė Aušra Stanaitytė–Karsokienė. Vilnius: Briedis, 2018, p. 56, 59.

atrodyti nutaikytas į blogį. Kad melas taptų įtikinamas, reikia dviejų dalykų: falsifikacijos turi atrodyti paskleistos autoritetinių Vakarų informacijos šaltinių, jose turi būti tiesos grūdai, kad bent dalį istorijos teisingumo būtų galima garantuotai įrodyti, o gandai jokių būdu neturi nutilti. Dėl to po karo „sovietai kiekviena proga griebdavosi patikrinto metodo vaizduoti savo priešus kaip nacių šalininkus. <...> Anuomet veiksmingiausias Stalino naudotas būdas apjuodinti žmogų buvo pa-vaizduoti jį kaip nacių šalininką – Antrojo pasaulinio karo metais tai buvo baisus nusikaltimas.“⁷

Kodėl? Autoriai paaiškina: visame pasaulyje užsienio žvalgybos pirmiausia renka informaciją, kuria siekiama padėti savo valstybės vadovybei vykdyti užsienio politiką. Tačiau Rusijoje, o vėliau Sovietų Sąjungoje ir jos satelitinėse „liaudies demokratijų“ valstybėse ši užduotis, pasak I. M. Pacepos, „nuo seno buvo palyginti nereikšminga“. Esminis tikslas buvo ir tebėra „ne šiaip įgyti žinių apie praeitį, bet manipuluoti ateitimi. Ypač stengiamasi sufabrikuoti naują į taikinį patekusių priešų praeitį, kad pasikeistų viso pasaulio požiūris į juos.“⁸

Sovietų generolas Aleksandras Sacharovskis, 1949 metais įkūręs Rumunijos politinę policiją (*Securitate*), tuomet buvęs jos vyriausiasis sovietinis patarėjas ir *de facto* viršininkas, savo pavaldiniams rumunams aiškino, kad Trečiasis pasaulinis karas vyksta ne prieš Amerikos liaudį, o prieš „sionistinę buržuaziją ir jos militarizmo ryklius“, siekiančius prekiauti savo gaminamais ginklais. Pasak A. Sacharovskio, „Trečiasis pasaulinis karas buvo sumanytas kaip karas be ginklų: sovietų blokas jį turi laimėti nepaleidęs nė vieno šūvio. Tai buvo idėjų karas. Tai buvo žvalgybos karas, kuriame paleistas į darbą naujas galingas ginklas, vadinamas dezinformacija. Jos tikslas buvo paskleisti į tiesą panašią juodinančią informaciją, kad šmeižtas atrodytų nutaikytas į tikrą blogį.“⁹

Istorikė Vanda Daugirdaitė–Sruogienė savo straipsnyje „Bolševikai falsifikuoja Lietuvos istoriją“ recenzuodama Šveicarijoje išleistą „Geschichte der Völker der Sowjetunion“ („Sovietų Sąjungos tautų

⁷ Ion Mihai Pacepa, Roald J. Rychlak, *Dezinformacija. Slaptas ginklas: laisvos višumenės griovimo metodai*. Iš anglų kalbos vertė Aušra Stanaitytė–Karsokienė. Vilnius: Briedis, 2018, p. 75, 105.

⁸ Ten pat, p. 25.

⁹ Ten pat, p. 118–119.

istorija“), parengtą sovietų Mokslų akademijos ir pritaikytą vokiškai skaitančiai auditorijai, rašo: „Mūsų priešai nesnaudžia. Jie uoliai naudoja svarbius Lietuvos istorijai archyvus, kurie mums dabar beveik neprieinami.“ Sovietinėje knygoje pristatomą istorinę Lietuvos perspektyvą V. Sruogienė apibendrina išvada: „Visi Maskvos karai, įsiveržimai į Lietuvą pateisinami Ivano III žodžiais, pasakytais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntiniams Maskvoje: „Lietuvos ir Latvijos žemės yra mano tėvų žemės, iš seno Dievo valia duotos.“ (II tomas, 31 psl.) „<...> visa vadinamoji Lietuvos istorija pralenkia rusų carų Ilovaiskių rusifikacijos pastangas. Lietuva, įterpta tarp Sovietų Sąjungos tautų (tuoj po jos istorijos eina Vidurinės Azijos tautų istorija), skęsta jau ne tik slaviškoje, bet ir mongoliškoje jūroje.“¹⁰

Dėdamasi tautų išvaduotoja, Sovietų Sąjunga visus penkis okupacijos dešimtmečius skelbė, kad Baltijos šalys „savanoriškai įsijungė į sovietinių tautų šeimą“. Replikuodamas dėl Baltijos kraštų memorandumo dėl sovietinės agresijos, Jungtinėse Tautose tai kartoto sovietų atstovas Andrejus Vyšinskis (1883–1954), buvęs sovietų prokuroras, „latvių Dekanozovas“, orkestravęs Latvijos valstybės demontažo ir jos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą politinį procesą 1940-aisiais. Per tuos metus, kai jis užėmė Stalino generalinio prokuroro pareigas, buvo pasmerkti mirti ir sušaudyti 7 mln. žmonių – „vien tam, kad jo bosas taptų vienintele Rusijos dievybe“¹¹.

Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) drauge su estų ir latvių panašaus pobūdžio organizacijomis 1947 m. spalio 25 d. įteikė Jungtinių Tautų Organizacijai memorandumą dėl Baltijos tautų biologinio naikinimo, ragindami demokratinį pasaulį nustatyti būdus ir priemones genocidinei sovietų Rusijos politikai sustabdyti, deportuotiems į Rusijos gilumą lietuviams, latviams ir estams leisti nedelsiant grįžti į gimtuosius kraštus, kol tai galės būti įvykdyta, tarptautinėms organizacijoms ir institucijoms, ginančioms žmogaus teises, paimti juos savo globon.

¹⁰ Vanda Daugirdaitė–Sruogienė. Bolševikai falsifikuoja Lietuvos istoriją. *Lietuva*, 1954, Nr. 6, p. 155–157.

¹¹ Ion Mihai Pacepa, Roald J. Rychlak, *Dezinformacija. Slaptas ginklas: laisvos vi-suomenės griovimo metodai*. Iš anglų kalbos vertė Aušra Stanaitytė–Karsokienė. Vilnius: Briedis, 2018, p. 71.

Memorandumas grindžiamas konkrečiais skaičiais. Per keletą mėnesių iki 1944 metų pabaigos nužudyta ar deportuota apie 37 tūkst. lietuvių. 1945–1946 metų vasarą kovose su sovietiniais NKVD *istreibiteliais* žuvo apie 20 tūkst. lietuvių, taip pat mobilizuotą į sovietų kariuomenę ir prieš Vokietiją kariavusių lietuvių karių. Kiekvieną mėnesį reguliariai areštuojama po 2–3 tūkst. lietuvių, deportuojamų į Rusijos gilumą. Deportacijų ypač skaudžiai paliesta dvasininkija ir ūkininkija. Antroji sovietinė okupacija iki 1947 metų rugsėjo jau pareikalavo iš lietuvių tautos daugiau kaip 200 tūkst. gyventojų aukų. Dokumente nurodoma, kad Lietuvos gyventojų potencialas dar labiau sumažėjo, „išėmus iš Lietuvos apie 100 tūkst. repatrijavusiųjų į Lenkiją“¹².

Kokia savivalė ir brutalus susidorojimas su okupuoto krašto žmonėmis tuo metu vyko Lietuvoje, liudija NKVD komisaro Juozo Bartašiūno 1946 m. vasario 15 d. įsakymas. Okupacijai besipriešinantys laisvės kovotojai vadinami lietuviškai vokiškų nacionalistų bandomis, banditais, pasmerktais likviduoti, o banditų ir buržuaziškai tautinių organizacijų dalyvių, kurie nėra pasidavę NKVD, šeimas nurodoma suimti ir ištremti.

To negana. Amenys, įtarti padedantys „banditams“ ar žinantys ir nepranešantys apie rezistentus, „turi būti traktuojami kaip banditai“. Pagal J. Bartašiūną, „didelė banditų dalis dėl savo nusikaltimo prieš tėvynę (atseit Sovietų Sąjungą – aut. past.) atgailauja sąžiningu darbu“, tai yra deportuoti į Sibirą vergų darbams. Nors enkavėdistas giriasi, kad „daugumoje apskričių sutriuškintos beveik visos gaujos ir nelegalios antisovietinės buržuaziškai nacionalistinės organizacijos“, padedant „herojiškai Raudonajai armijai“ (pripažįsta, kad naikinant rezistenciją dalyvavo reguliarios okupacinės kariuomenės daliniai – aut. past.) ir „liaudies gynėjams“, tačiau tuo pat metu Maskvos agentas pripažįsta, kad ta kova dar toli gražu nėra baigta ir siekiant galutinai išnaikinti partizanus sovietams tenka griebtis „drastiškų priemonių“. O tos NKVD generolo J. Bartašiūno „priemonės“ – atviras nekontroliuojamos savivalės prieš Lietuvos gyventojus kurstymas. „Niekas iš asmenų, užmušusių banditų gaujų vadus ar eilinius banditus, trukdančius pasiduoti, nebus traukiamas atsakomybėn.“¹³

¹² Teroro planai tebevykdomi. *Vienybė*, 1948 m. liepos 16 d., p. 1.

¹³ Ten pat.

1948 metų pradžioje JAV valstybės departamentas išleido Berlyne rastų dokumentų rinkinį apie sovietinės Rusijos ir hitlerinės Vokietijos santykius – „Nazi-Soviet Relations, 1939–1941“. Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepaprastieji pasiuntiniai ir įgaliotieji ministrai Londone – Bronius Kazys Balutis (Lietuvos), Kārlis Reinholds Zariņš (Latvijos) ir Augustas Torma (Estijos) – 1948 m. spalio 27 d. įteikė Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos pirmininkui dr. Herbertui Vere Evattui memorandumą dėl Baltijos tautų naikinimo. Raštas pasirašytas visų trijų tautų laisvės kovai atstovaujančių organizacijų tremtyje. „Genocidinė Sovietų Sąjungos politika Baltijos valstybėse (rašoma dokumente) reiškiasi dvigubu aspektu: a) sistemingu fiziniu gyventojų naikinimu; b) jų kultūriniu ir moraliniu žlugdymu. Pirmasis aspektas reiškiasi žudymais, suėmimais ir trėmimais į priverčiamųjų darbų stovyklas arktinėse Rusijos srityse, antrasis – okupacinių organų pastangomis palaužti Baltijos valstybių gyventojų moralę slaptosios policijos teroru, spaudos ir jaunimo auklėjimo užslopinimu ir Bažnyčios persekiojimu. Prie tų priemonių dar reikia pridėti ūkinio gyvenimo sugriovimą, prievartinį ūkių su kolektyvinimą ir įkurdinimą tuose kraštuose iš Rusijos gelmių atgabento gaivalo.“¹⁴

Greta minėtų ir gana plačiai žinomų sovietų žiaurumų Baltijos valstybių atstovų dokumentas Jungtinėms Tautoms mini dar vieną bent jau lietuviškoje istoriografijoje iki šiol rečiau minimą – tai prievartines vedybas. Memorandume faktais pagrindžiamas konstatavimas, kad tais atvejais, kai vienas santuokos partneris gyvena užsienyje ir atsisako grįžti, jų santuoka oficialiai nutraukiama, tėvyinėje gyvenanti žmona „represinėmis priemonėmis verčiama tekėti už svetimos rasės kolonisto, atvykusio užimti į Sibirą išvežtų estų, latvių ar lietuvių vietas“. Rašte, kurį tuo reikalu šotiškoji Europos laisvės lyga pasiuntė Kenterberio arkivyskupui, pareiškama: „Tarp jų yra vyrų, kurie pabėgo nuo rusų, bet kurių žmonos turėjo pasilikti. Dabar sovietai išleido potvarkį, kad visų tokių asmenų santuokos panaikinamos, o žmonos verčiamos tekėti už puslaukinių, kuriuos rusai atgabena iš Tolimųjų Rytų ir įkurdina tikrųjų savininkų sodybose, ir

¹⁴ Lietuvos, Latvijos ir Estijos raštai Jungtinių Tautų Organizacijos pirmininkui. *Nepriklausoma Lietuva*, 1948 m. gruodžio 21 d., p. 9.

turi jiems gimdyti vaikus. Jeigu tai neišjudins pasaulio sąžinės, tai niekas to nebepadarys. Bažnyčių uždavinys būtų vadovauti tam sąžinės išjudinimui.“

Lietuvos pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Vašingtone Povilas Žadeikis 1950 m. lapkričio 21 d. Jungtinių Tautų pirmininkui Nasrollah Entezamui įteikė dar vieną memorandumą, sovietų vykdomo genocido Lietuvoje mastą iliustruojantį Lukšų šeimos pavyzdžiu: „Ūkininkas Lukša (75 metų) turėjo 5 sūnus. Jis pats ir du jo sūnūs, studentas Jurgis (25 metų) ir Stasys (20 metų), 1947 metais buvo komunistų nužudyti. Kiti du jo sūnūs, mokytojas Antanas (30 metų) ir ūkininkas Vincas (40 metų), buvo nuteisti (pirmas 30 metų, antras 10 metų priverčiamojo darbo) ir deportuoti. Nėra žinių apie penktą sūnų Juozą. Jo pusbroliai, Juozas ir Antanas Stravinskai, nužudyti 1946 metais. Juozo Stravinsko šeima deportuota į Komiją. Kiti du pusbroliai, Matas ir Andrius Banioniai, taip pat deportuoti. Andrius Banionis mirė tremtyje. Labai artimas Lukšos giminaitis Kurtinis su sūnumi buvo deportuoti 1944 metais drauge su kitais jų kaimo gyventojais. Kitas Lukšos giminė, Jonas Markūnas (30 metų), deportuotas į Komiją. Lukšos dėdė Vilkas deportuotas 1946 metais, o du pusbroliai Vilkai – 1948 metais. Artimas Lukšos giminė Varkala su visa šeima deportuotas, o sūnus Algis Varkala 1947 metais nužudytas. Giminaitė Danutė Dičpinigytė, gailestingoji sesuo, nužudyta 1946 metais, o jos motina deportuota.“¹⁵

„Lietuvos okupantai prievartauja ir žudo“ – tokia antrašte pavadintas užsienio lietuvių spaudos pranešimas, paremtas VLIK'o informacinės tarnybos ELTA'os surinktomis žiniomis apie 1948 metų pabaigoje ar 1949 metų pradžioje sovietų kareivio įvykdytą kruviną susidorojimą pakau-nėje. Žinutėje rašoma: „Pakuonio valsčiuje, Linksmakalnyje, bolševikai įsirengė aerodromą. Iš čia rusų kareiviai nuolat vaikščioja po kaimus. Vieną vakarą į Laukiškių kaimą pas Juozą Drulį atėjo aviacijos viršila, kuris pareikalavo šeimnininko dukterį Anelę Drulytę eiti su juo. Šiai atsisakius ir pradėjus bėgti, rusas iš pistoleto nušovė šeimnininko brolių, šeimnininkę, ketverių metų vaiką, sužeidė jaunesniąją dukterį Marijoną, kurią įsivijęs į darželį pagavo, išprievartavo ir pribagė šūviu į galvą.

¹⁵ *Appeal to the United Nations on Genocide*. Published by Lithuanian Foreign Service, Germany, 1951, p. 67–71.

Pats šeimininkas po keturių dienų pasikorė iš širdgėlos. Visi žuvusieji palaidoti Išlaužo parapijos kapinėse.¹⁶

Tokių istorijų šimtai. Ir ne vien iš užsienio lietuvių spaudos. „Raudonieji likvidatoriai naikina lietuvius“, „Egzilinis ministras prašo sustabdyti terorą“ – tokiomis antraštėmis savo pranešimus įvardijo „Chicago Daily Tribune“ po to, kai Lietuvos pasiuntinys Vašingtone Povilas Žadeikis įteikė Jungtinių Tautų Organizacijai „baisų dokumentą“, prašančį gelbėti lietuvių tautą nuo „rusiškųjų likvidatorių“ vykdomo naikinimo. „Nors P. Žadeikio vyriausybę tebepripažįsta Jungtinės Valstijos, kurios niekad nepripažino Lietuvos kaip sovietinės respublikos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą, Lietuvos ministras turi mažai vilties, kad į jo kreipimasi bus atkreiptas reikiamas dėmesys, – rašo Čikagos dienraštis. – Prieš metus jis panašaus turinio raštą jau buvo įteikęs. Pasaulinė taikos organizacija padarys įprastinę santrauką, nenurodžiusi autorių keliamų kaltinimų, ir įteiks Žmogaus teisių komisijai.“¹⁷

Apie ministro P. Žadeikio Jungtinėms Tautoms įteiktą VLIK'o memorandumą pranešė ir „New York Herald Tribune“: „Lietuviai kaltina Rusiją genocidu. JAV tebepripažįstamas ministras P. Žadeikis įteikė kaltinimą Jungtinių Tautų Organizacijai.“¹⁸ Vatikano „L'Osservatore Romano“ pranešime iš Berno perduoda žinias apie rusų kolonizaciją Lietuvoje ir apie „klaikią lietuvių tremtinių padėtį Sibire, ypač Vorkutos stovykloje, kur yra apie 100 tūkst. lietuvių, daugiausia atgabendų paskutiniu metu“¹⁹. Didelis šveicarų laikraštis „Gazette de Lausanne“ paskelbė straipsnį „Baltijos tautų nelaimė“. Publikacijoje rašoma: „Komunistų machinacijos Rytų Europos kraštuose, kurie yra Sovietų Sąjungos orbitoje, yra sukėlę laisvųjų tautų viešosios opinijos pasipiktinimą. Tai, kas vyksta Baltijos kraštuose, iki šiol nėra sukėlę tokio paties sąžinės sukilimo. Tačiau tos naujos sovietų respublikos jungiamos į (komunistinę) rikiuotę daug sparčiau ir apukriau kaip tos Rytų Europos valstybės, kurios bent formaliai yra suverenios. Memorandumas, kurį Vyriausiasis

¹⁶ Lietuvos okupantai prievartauja ir žudo. *Nepriklausoma Lietuva*, 1949 m. vasario 11 d., p. 1.

¹⁷ *Chicago Daily Tribune*, 1947 m. lapkričio 6 d.

¹⁸ *New York Herald Tribune*, 1947 m. lapkričio 5 d.

¹⁹ *L'Osservatore Romano*, 1947 m. lapkričio 15 d.

Lietuvos išlaisvinimo komitetas lapkričio 6 dieną įteikė Jungtinių Tautų Organizacijos generaliniam sekretoriui Trygve Halvdan Lie (Triugvei Halvdanui Li), Baltijos kraštų padėtį priminė pasaulio opinijai. Tas dokumentas kaltina sovietus, kurie sistemingai naikina Baltijos tautas, ypač lietuvius.²⁰

Niujorko lietuvių laikraštis „Darbininkas“ cituoja Kolorado valstijos savaitraščio „The Register“ apžvalginį straipsnį „Faktai iš didžiausios civilizacijos krizės“. Ten rašoma, kad „rusai naudoja du metodus pavergtoms tautoms naikinti: žudymą bei mongolų ir rusų kolonizaciją (Lietuvoje, Rytų Prūsijoje, Ukrainoje ir Balkanų kraštuose)“. Toliau apie lietuvius amerikiečių savaitraštis priduria: „Baisi tautžudystė (genocidas), tas kriminalinis rasės žudymas, kurį taikė Hitleris žydams, skersdamas juos šimtais ir tūkstančiais, šiandien krinta ant raudonųjų, kurie tą patį daro su lietuviais (laikraščio pabraukta – aut. past.), ukrainiečiais ir kitais.“ Nuo savęs „Darbininkas“ priduria: „Ką daro Jungtinės Tautos, kurios savo Chartijoje įrašė, kad gins tautų, rasių ir įsitikinimų laisvę? Kam ji tarnauja, jei savo pačios nutarimus laužo ir bendrauja su tais, kurie permirkę nekaltų žmonių krauju?“²¹

Nors visi šie Baltijos valstybių atstovų memorandumai ir kreipimai į Jungtines Tautas dėl sovietų vykdomo genocido jų šalyse Stalino režimo nepaveikė, bet viešajai opinijai pasitarnavo ir tos pastangos neliko visiškai bevaisės. Jungtinių Tautų visuotinis susirinkimas 1948 m. gruodžio 9 d. priėmė Genocido konvenciją. Genocido termino²² autorius ir konvencijos teisinis patarėjas yra dr. Raphaelis Lemkinas (1900–1959), Yale'io universiteto tarptautinės teisės profesorius, kilęs iš Gardino apylinkių. Kai 1939 metais vokiečiai ir sovietai sutriuškino ir pasidalijo Lenkiją, prof. R. Lemkinas rado globą Lietuvoje, net šiek tiek pramoko lietuviškai. Po to jis atvyko į Ameriką ir nepaliaujamai rūpinosi genocido veiką paskelbti tarptautiniu nusikaltimu. Konvenciją parengus, prof. R. Lemkinas su „dideliu atsidėjimu“ sekė Genocido konvencijos ratifikavimo eigą. „Jis, kaip oficialus patarėjas, nuolat

²⁰ *Gazette de Lausanne*, 1947 m. lapkričio 17 d.

²¹ Kaltina dėl lietuvių žudymo. *Darbininkas*, 1950 m. kovo 31 d., p. 1.

²² Genocidas – sudėtinis žodis, sudarytas iš graikiško *genos* (gentis, tauta, rasė) ir lotyniško *side, cedere* (žudyti); pagal analogiją žodžiui *homicide* (žmogžudystė).

nurodydavo Lietuvą kaip genocido pavyzdį ir prikalbino abejojančias delegacijas tą sutartį pasirašyti.²³

1951 m. sausio 12 d. konvencija įsigaliojo. Į iškilmes Jungtinėse Tautose buvo pakviestas prof. R. Lemkinas, „vienas pagrindinių sutarties autorių“, taip pat „jo artimi bendradarbiai – LAIC²⁴ personalas“. Čikagos lietuvių dienraštis „Draugas“ pažymi, kad „geriausi prof. R. Lemkino talkininkai pasirodė esą Amerikos lietuvių tarybos LAIC ir Amerikos ukrainiečių kongresas“²⁵.

Jungtinių Tautų genocido konvencija sužadino tam tikras pavergtų tautų atstovų viltis. Aštuonių tautinių grupių organizacijos, reprezentuojančios per 12 mln. amerikiečių (lenkų, lietuvių, čekų, ukrainiečių, vengrų, latvių, estų ir graikų kilmės), 1951 metų pabaigoje per JAV valstybės sekretorių Deaną Gooderhamą Achesoną įteikė Jungtinių Tautų Organizacijai bendrą raštą. Remdamiesi Jungtinių Tautų jau priimtos ir daugelio valstybių, įskaitant Sovietų Sąjungą, ratifikuotos Genocido konvencijos 2, 3 ir 8 straipsniais pareikalavo, kad „būtų ištirtas Sovietų Rusijos ir jos agentų vedamas tautų naikinimas ir žudymas“. Lietuvius vardu Amerikos lietuvių tarybos pasirašytame dokumente pateikiami liudijimai apie sovietų vykdomas „masines skerdynes“ ir „milijonų žudymą“.

Rašte Jungtinėms Tautoms konstatuojama, kad „per milijoną žmonių jau yra likviduota Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Daugiau kaip 2 mln. dingę satelitiniuose kraštuose. Toji likvidacija tęsiama toliau. Pasibaisėtinas skaičius žmonių išžudytas Ukrainoje, milijonai iš ten ištremta mirčiai į Sibirą. Žiaurus žmonių naikinimas vykdomas Vengrijoje ir kituose komunistų kontroliuojamuose kraštuose. Per 20 tūkst. graikų vaikų ir daug tūkstančių iš kitų pavergtų kraštų, įskaitant ir Rytų Vokietijos vaikus, yra pagrobta iš tėvų globos, išvežta. Jie auklėjami svetima jiems dvasia ir nustatomi prieš savo tautą ir jos kultūrą. Per 10 tūkst. dvasininkų jau yra dingusių iš tų kraštų, kuriuos sovietai po 1939 metų pasigrobė.“²⁶

²³ Lietuva Jungtinėse Tautose. *Mūsų Lietuva*, 1949 m. spalio 29 d., Nr. 22(48), p. 15.

²⁴ Amerikos lietuvių tarybos (ALT) įsteigtas *Lithuanian American Information Centre* (LAIC).

²⁵ Įsigali Genocido sutartis. *Draugas*, 1951 m. sausio 16 d., p. 8.

²⁶ 12 milijonų balsas prieš genocidą. *Draugas*, 1951 m. lapkričio 28 d., p. 3.

Jungtinės Tautos neturėjo priemonių paveikti Sovietų Sąjungą, kaip ir dabar ši organizacija neturi veiksmingų priemonių paveikti Putino Rusiją ir užkardyti jos piktadarybes Ukrainoje. Lietuvių išeivijos teisininkas dr. Domas Krivickas nurodo, kad „Genocido konvencijoje nėra genocido nusikaltimo užkardymo ir baudimo universalumo principo, kaip jis yra numatytas kai kuriose kitose konvencijose, pavyzdžiui, dėl kovos su piratavimu, dėl kovos su pinigų padirbinėjimu“. Ir priduria: „Bet konvencija turi kitą daug didesnį esminį trūkumą. Ji įpareigoja konvencijos šalis, valstybes išleisti atitinkamus nuostatus genocido vykdytojams, sąmokslininkams, kurstytojams, pasikėsintojams ir bendrininkams bausti. Kaip pastebėjo Prancūzijos atstovas, konvencija per daug rūpinasi valstybių vidaus įstatymais, draudžiančiais genocidą. Tai turi tik reliatyvią reikšmę, nes genocidas gali būti vykdomas tik vyriausybei bendradarbiaujant. Be vyriausybės bendradarbiavimo ar bent tylaus pritarimo genocidas yra neįmanomas. <...> Genocido pavojų sudaro ne atskirų asmenų aktai, bet pati vyriausybės organizuojama ar toleruojama sistema.“²⁷ Šioje vietoje tinka paklausti: ar nepriklausoma Lietuva, atgavusi nepriklausomybę 1990 metais, sugebėjo parengti „atitinkamus nuostatus genocido vykdytojams, sąmokslininkams, kurstytojams, pasikėsintojams ir bendrininkams bausti“, kaip savo metu Jungtinių Tautų Organizacijoje ragino Prancūzijos atstovas?

Nesu teisininkas, nesiimu apie tai spręsti, tik pažymiu, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1992 m. balandžio 9 d. priėmė įstatymą „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“. Tačiau netrukus pasigirdo aliarmuojantis prokuroro Kęstučio Milkeraičio balsas: „Generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyrius ėmė kelti baudžiamąsias bylas faktiškai dėl nacių, sovietų, Armijos Krajovos įvykdytų žudynių. Tai daroma neįvykdžius Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl įstatymo „Dėl atsakomybės už Lietuvos gyventojų genocidą“ taikymo tvarkos“, kuris numatė sudaryti genocido nusikaltimų Lietuvoje tyrimo komisiją, įsteigti dokumentavimo centrą, kuriame būtų surinkta ir apibendrinama medžiaga apie nacistinės Vokietijos ir SSRS okupacijos bei aneksijos laikais Lietuvoje padarytus genocido nusikaltimus. Vyriausybei pavesta sudaryti sutartis dėl teisinės paramos su valstybėmis,

²⁷ Krivickas D. Genocidas ir Genocido konvencija. *Lietuva*, 1992, Nr. 2, p. 123, 126–127.

kurios gali padėti tirti genocido nusikaltimus. Tačiau iki šiol tai nepadaryta. <...> Kad toks, švelniai kalbant, nerimtas genocido nusikaltimų tyrimo organizavimas yra negeras, tarsi tyčia sumanytas kelias, kad nebūtų ištirta genocido ideologų ir politikų veikla, aišku daugeliui. Ne tardytojų darbas atlikti genocidui naudotų struktūrų istorinį ir teisinį vertinimą, o be jo negalima nustatyti atskirų asmenų atsakomybės.“²⁸

Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyriaus vyriausiasis prokuroras Rimvydas Valentukevičius 1999 metų pavasarį teigė²⁹, kad dėl Lietuvoje vykdyto genocido ir karo nusikaltimų iškelta per 70 baudžiamųjų bylų. Užbaigtos ir perduotos teismui penkios bylos: dvi dėl nacių ir trys dėl sovietų vykdyto genocido. Nuosprendis priimtas ir įsiteisėjęs vienoje byloje – nuteisti trys Zarasų rajono sribai. Parengtinis tardymas atliekamas dar aštuoniose baudžiamosiose bylose: penkiose dėl genocido ir trijose dėl įvairių karo nusikaltimų – trėmimo, civilių žudymo ir panašiai. Taigi, per septynerius metus po įstatymo priėmimo – vos vienas nuosprendis, ir tas smulkiems vykdytojams.

Dar po septynerių metų savaitraštis „Veidas“ jau su karčiu nusivylimu rašė: „350 tūkst., tai yra daugiau nei trečdalis milijono, Lietuvos gyventojų 1941–1957 metais tapo komunistinių represijų aukomis: 20 tūkst. jų buvo nužudyti (iš jų 5 tūkst. civilių), 150 tūkst. – ištremti, dešimtys tūkstančių – kalinti, terorizuoti arba kankinti. Už kiekvieno šių skaičių stovi žmonės, mūsų artimieji. Visi jie buvo sutripti ne už kokius nors nusikaltimus, o dėl to, kad norėjo gyventi nepriklausomoje Lietuvoje.“³⁰ Pasak leidinio, prieš 16 metų šis susidorojimas „buvo įvertintas kaip tautos genocidas ir nusikaltimai žmoniškumui“. Žurnalas cituoja Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorių, istoriką dr. Arvydą Anušauską, kuris teigia, kad genocidą Lietuvoje organizavo ir vykdė daugiau nei 50 tūkst. žmonių, iš jų per 18 tūkst. sribų. Nuo savęs „Veidas“ priduria: „Taigi, kaltininkų – dešimtys tūkstančių, aukų – šimtai

²⁸ Milkeraitis K. Kas nenori, kad genocido nusikaltimai būtų tiriami? *Lietuvos aidas*, 1993 m. birželio 25 d.

²⁹ Valiušaičio V. pranešimas Laisvosios Europos radiui. 1999 m. balandžio 2 d.

³⁰ Sarafinas G. Genocido Lietuvoje nebuvo? *Veidas*, 2007 m. kovo 8 d.

tūkstančių, todėl, regis, turėjo įsisukti milžiniškas teisingumo ratas.“ Tačiau 1990–2006 metais visose šalies prokuratūrose, savaitraščio duomenimis, buvo iškelta vos 213 baudžiamųjų bylų dėl genocido ir nusikaltimų žmoniškumui. Iš visų šių bylų teismams perduota tik 17 bylų 26 kaltinamųjų atžvilgiu. Jas išnagrinėję teismai pripažino kaltais ir nuteisė laisvės atėmimo bausmėmis septynis asmenis, iš jų realiai kalėjo arba keli trys. Kiti nuo realios laisvės atėmimo bausmės atleisti dėl amnestijos ar ligos.

Žurnalas pateikia daugelio bylų pavyzdžius, iš kurių matyti, kad tiek budelių, tiek aukų vardai žinomi, tačiau pasekmių – jokių. „Veidas“ daro išvadą: „Kaltininkams skiriamos minimalios bausmės ar galiausiai apskritai nuo jų atleidžiama. Dažniausiai teisiami žemiausio rango genocido vykdytojai. Kyla klausimas: o kur genocido organizatoriai?“ Jie yra žinomi, savaitraštis juos vardija: „Pagrindiniai trėmimų, partizanų žudymo ir jų artimųjų kankinimo organizatoriai lietuviai yra šie: Antanas Sniečkus, Danielius Todesas, Mečislovas Gedvilas, Aleksandras Gudaitis-Guzevičius, Piotras Gladkovas, Juozas Bartašiūnas, Kazys Preikšas, Alfonsas Gailevičius, Bronius Pušinis ir visi LSSR NKVD, NKGB, MGB vadovai.“ Gal visi tie genocido organizatoriai buvo teisiami? – klausia „Veidas“. Ir pats atsako: „Ne, nes jie mirė, dėl to nė vieno jų byla net neiškeliavo į teismą. Gal jų genocidinius „nuopelnus“ deramai įvertino dabartiniai Lietuvos vadovai – Prezidentas, Seimo Pirmininkas, premjeras? Ne. Gal jie buvo pasmerkti tarptautiniu lygmeniu? Ne. Gal partijos pareikalavo, kad šie budeliai būtų įvardyti tikraisiais vardais? Ne. Gal bent visuomenės jie buvo prakeikti? Irgi ne. Priešingai – konferencijos apie A. Sniečką kaip apie puikų, ūkišką vadovą, lietuvybės saugotoją rengiamos dažniau nei renginiai, kuriuose jis būtų pasmerktas kaip nusikaltimų žmoniškumui organizatorius.“⁵¹

2000 metų birželio 12–14 dienomis Lietuvos sostinėje Vilniuje įvyko tarptautinis kongresas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“. Jame dalyvavo istorikai, teisininkai, politikai, visuomenės veikėjai, taip pat šių nusikaltimų liudininkai iš 23 šalių – Lietuvos, Albanijos, Baltarusijos, Bulgarijos, Čekijos, Čėčėnijos, Estijos, Italijos, Izraelio, JAV, Japonijos, Kanados, Kirgizijos, Kroatijos, Latvijos, Lenkijos, Rumunijos, Rusijos,

⁵¹ Ten pat.

Slovakijos, Švedijos, Ukrainos, Vengrijos ir Vokietijos. Jo metu vyko Tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas, kuriam pirmininkavo advokatas Vytautas Zabiela. Tribunolas priėmė nuosprendį, remdamasis nukentėjusiųjų, liudytojų žodiniais ir rašytiniais parodymais, gausia rankraštine ir spausdinta medžiaga. Išleisti du dideli tomai vertingos istorinės ir dokumentinės medžiagos – arti tūkstančio puslapių per abu³². Bet nepadėjo nė tai. Komunistiniai nusikaltėliai iki šiol ne tik nenubausti, bet nė neįvardyti. Mao Dzedongas tuo didžiulėsi. Jis išgarsėjo posakiu, kad šimtą kartų pakartotas melas tampa tiesa.

³² Antikomunistinis kongresas ir Tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“. Pirmą dalį (Antikomunistinis kongresas) spaudai parengė dr. Arvydas Anušauskas, antrą dalį (Tarptautinio Vilniaus visuomeninio tribunolo procesas) parengė Vytautas Zabiela ir Vytautas Raudeliūnas. Vilnius: Ramona, 2000, p. 922.

Sovietų Sąjungos komunistų partijos-Lietuvos komunistų partijos pripažinimo nusikalstama organizacija pagrindai

Prof. habil. dr. Alfonsas Vaišvila

Ivairių visuomeninių organizacijų keliama iniciatyva pripažinti buvusią Sovietų Sąjungos komunistų partiją-Lietuvos komunistų partiją (SSKP-LKP) nusikalstama organizacija ir pastaruoju metu Seimo narių (Audroniaus Ažubalio ir Lauryno Kasčiūno) rengiamas atitinkamo įstatymo projektas naujai aktualizuoja reikalą teisės požiūriu permąstyti šios partijos veiklą kaip rengiamo įstatymo argumentaciją ir atsiliepti į tokiam įstatymui oponuojančius balsus. Teisininkas Dainius Žalimas pastaruoju metu *a priori* ir be įrodymų viešai pareiškė, kad neva „nėra pagrindo įstatymu apibrėžti LKP veiklą kaip nusikalstamą“. Mat jam tiek LKP dalyvavimas įgyvendinant Lietuvos aneksiją, tremiant ir žudant šimtus tūkstančių Lietuvos žmonių, tiek daugybė mokslinių studijų, atskleidusių šių TSKP-LKP nusikaltimų mastą ir formas, nėra įrodymai. Kitiems LKP nebuvo TSKP padalinys, tretiems – ji nebuvo net partija... Tai argumentai, skirti individualiai pasiteisinti tiems, kurie neva priklausė „nebuvusiai“ partijai, bet turėjo „nebuvusios“ partijos bilietus ir vienaip ar kitaip dalyvavo šios „nebuvusios“ partijos buvusiuose nusikaltimuose... Dar kitiems, pripažinus SSKP-LKP nusikalstama organizacija, tai neva reikš, kad kiekvienas jos narys, lygiai taip pat kaip ir jos nomenklatūra, bus laikomas nusikaltėliu.

Vieni iš tų minėtų argumentų yra labai panašūs į tuos, kuriuos šiandien naudoja Kremlius propaganda akivaizdiems faktams iškreipti ar paneigti. Kitų argumentai išplaukia iš atskirų tos partijos narių siekio pozityvų dalyvavimą Sąjūdžio, o vėliau – ir Aukščiausiosios Tarybos akcijoje, paskelbiant Lietuvos valstybės nepriklausomybę, išplėsti visos LKP, vadinasi, ir Mykolo Burokevičiaus vadovaujamos, atžvilgiu, kad, supainiojus tos partijos veikloje vyraujančią tendenciją (nusikalstamą) su galimais pavieniais patriotizmo atvejais, būtų sutrukdyta įvardyti SSKP-LKP tuo, kuo ji iš tiesų buvo.

Tai atsispindi ir pusiniuose, prieštaringuose Seimo sprendimuose šiuo klausimu. Štai Lietuvos Respublikos Seimas 2017 m. birželio 27 d. priėmė rezoliuciją „Dėl Lietuvos komunistų partijos nusikalstamos veiklos įvertinimo“, tačiau šiam teisiniam vertinimui įforminti pasirinko ne įstatymą, o rezoliuciją, tai yra aktą, kuris praktiškai nieko ir dėl nieko neįpareigoja. Rezoliucija – tai tik Seimo nuomonė, o šiuo atveju dar ir miglota, prieštaringa: iš pradžių LKP veiklą įvertinta kaip nusikalstama, gana išsamiai išvardytos jos įvykdytų daugybės nusikaltimų formos, o štai baigiamojoje dalyje, tarsi visa tai paneigiant, postuluoja, kad LKP veikla turi tik „galimai nusikalstamos veiklos požymių“. Suprask – LKP veikla galbūt nusikalstama, bet galbūt ir nenusikalstama.

Panašus loginis, teisinis paradoksas jaučiamas ir 1998 m. liepos 16 d. Lietuvos Seimo priimtame įstatyme, kuriuo KGB pripažinta nusikalstama organizacija, o štai SSKP-LKP – tą KGB organizaciją įkūrusi, jai vadovavusi, įpareigojusi ją daryti sunkius nusikaltimus: tremti į Sibiro pražūtį tūkstančius Lietuvos žmonių, nurodžiusi, kaip kankinti ir žudyti suimtuosius, tyčiotis iš žuvusių Lietuvos partizanų palaikų, – nenusikalstama.

Čia sąmoningai ar nesąmoningai vadovautasi viduramžių taisykle: *princeps legibus solutus* (įstatymai valdovams negalioja, arba jų nevaržo). Tai reiškia, kad pagal šią taisyklę nusikalsti gali tik pavaldiniai (šiuo atveju – KGB, NKVD), bet negali nusikalsti tie (šiuo atveju – SSKP-LKP), kurie įsako pavaldiniams šiuos nusikaltimus daryti. Pirmuosius galima įstatymu pripažinti nusikaltėliais, juos teisti, o štai antrųjų – nevalia, nes jie priklauso aukštesnei kastai – nusikaltimų sumanytojų, nusikaltimus vykdyti įsakytojų kastai, todėl jie oficialiai visada turi atrodyti teisėtai besielgiantys, padoriai kompanijai visada tinkantys. Mat pagal šią logiką visos dorybės kildinamos ne iš teisės, o iš jėgos, kuri viską išteisina ir viską pateisina. Kinijos užsienio reikalų ministerijos atstovas, gindamas Rusijos prezidentą Vladimirą Putiną nuo teisinio persekiojimo, 2023 m. kovo 17 d. ragino tarptautinę bendruomenę ir toliau gyventi pagal tokią Viduramžių taisyklę: „Valstybių vadovai turi imunitetą tarptautinei teisei“.

Taip sąmoningai ignoruojamas faktas, kad gyvename ne XV ir ne XVI, o XXI amžiaus civilizacijos sąlygomis, kur oficialiai galioja ne jėgos, o teisės viršenybės principas, pagal kurį visi asmenys, nepriklausomai

nuo socialinės padėties, yra lygūs prieš civilizuotą įstatymą ir vienodai jam pavaldūs. Būtent šią civilizuotų valstybių valią išreiškiantis Tarptautinis baudžiamasis teismas 2023 m. kovo 17 d. Hagoje pasmerkė Rusijos ir jos advokatų bandymą toliau gyventi pagal minėtą Viduramžių taisyklę ir išdavė arešto orderį suimti ir teisti sunkių nusikaltimų Ukrainos žmonėms sumanytoją, organizatorių ir įsakytoją Rusijos prezidentą V. Putiną, pasiuntusį savo pavaldinius masiškai žudyti Ukrainos žmonių, grobti jų vaikų, naikinti jų civilizaciją.

Šis Tarptautinio baudžiamojo teismo sprendimas, nepriklausomai nuo to, ar V. Putinas bus suimtas ir nuteistas, ar ne, pats savaime yra ypatingos svarbos teisinis precedentas, panaikinantys iki šiol trukusią viduramžių tradiciją ir sugrąžinantis teisės viršenybės principo galiojimą ne tik į vidaus teisę, bet ir į tarptautinę baudžiamąją teisę. Šia linkme jau buvo pasisakyta ir 1946 metais Niurnbergo tribunolo įstatuose, teisiant Vokietijos vyriausybę ir jos konkrečius narius būtent už panašaus tipo nusikaltimus, nes įsakantis nusikalsti yra pavaldus baudžiamajai atsakomybei, kaip ir jo įsakymų vykdytojas. Tarptautinio baudžiamojo teismo sprendimas – tai Niurnbergo įstatų galiojimo praktinis atkūrimas XXI amžiaus sąlygomis.

Šis Tarptautinio baudžiamojo teismo sprendimas yra reikšmingas metodologinis teisinis pagrindas (orientyras) ir pozityviai sprendžiant Lietuvos Seime klausimą dėl SSKP-LKP pripažinimo nusikalstama organizacija, veikusia lygiai taip pat, kaip anuo metu nacistinė Vokietijos vyriausybė. Priešingu atveju reikėtų, jog Lietuvos Seimas, pripažindamas KGB nusikalstama organizacija, o ją įsteigusią ir nusikaltimus daryti įpareigojusią SSKP-LKP tebelaikydamas teisėtai besielgusia, toliau pripažįsta minėtą viduramžių taisyklę, nepritaria Tarptautinio baudžiamojo teismo sprendimui, teisės viršenybės principui ir netiesiogiai solidarizuojasi su Kremliumi ir Pekinu, siekiančiais, kad ir XXI amžiuje pasaulis gyventų pagal viduramžių taisykles.

Tokio įstatymo priėmimas yra itin svarbus, nes kol SSKP-LKP veikla nėra įstatymu pripažinta nusikalstama, tol ši partija oficialiai laikytina teisėtai besielgusia, o jos padaryti masiniai nusikaltimai nelaikytini nusikaltimais.

Būsimame įstatyme turėtų būti vartojama santrumpa ne LKP, o SSKP-LKP, pabrėžiant, kad LKP, tik būdama SSKP padaliniu, darė ir

galėjo daryti pagrindinius nusikaltimus Lietuvos valstybingumui ir lietuvių tautai, nes tai buvo ne Lietuvos partija, ne savarankiškai veikianti, o kolaboruojanti, sovietiniams okupantams sąmoningai ir iniciatyviai tarnaujanti struktūra. Be sąsajų su SSKP, okupavusia Lietuvą, LKP būtų buvusi nepajėgi nusikalsti, nes ji būtų neturėjusi Lietuvoje valdžios – įrankio nusikaltimams daryti.

Tarp pagrindinių įrodymų, pripažįstant SKP-LKP nusikalstama organizacija, pirmiausia reikėtų kai kuriuos pabrėžti.

Visų pirma pripažinti faktą, kad LKP nuo pat įsteigimo pradžios sąmoningai ir sistemingai veikė prieš strateginį lietuvių tautos tikslą – laisvę ir nepriklausomybę komunistinės Sovietų Sąjungos imperinių tikslų naudai. Į tai pirmiausia buvo nukreipta visa LKP ideologinė ir praktinė veikla. Lietuvos Nepriklausomybę ji vaizdavo kaip neva vienos klasės – atseit „buržuazijos“ siekį, propaguojamą savanaudiškais tikslais, išnaudoti „liaudį“, o mūsų partizanus irgi vaizdavo ne kaip laisvės kovotojus, o kaip „buržuazinius nacionalistus“, neva siekusius atgauti dvarus irgi tai pačiai liaudžiai engti. Šitaip norėta kompromituoti patį nepriklausomybės siekį, kad jis atrodytų tautos daugumai nepatrauklus, nebrangintinas, dėl jo nebūtų kovojama, kad tauta klaidingai manytų, jog gerovė galima tik Sovietų Sąjungos sudėtyje, tai yra svetimųjų valdoma. Taip buvo diegiamas tautai ir kultūrinio nepilnavertiškumo kompleksas, kad ji neva nesubrendusi savarankiškam politiniam gyvenimui. Šiais veiksmais stengtasi ideologiškai parengti tautą gyventi sovietų okupacijos ir aneksijos sąlygomis, kad ji prarastų patį norą siekti valstybingumo. Tai buvo bene pats pavojingiausias veikimo prieš tautą būdas.

Būtent iš jo, kaip pagrindinio nusikaltimo lietuvių tautai, ir išplaukė visi kiti TSKP-LKP nusikaltimai: nekaltų žmonių areštai, žudymai, kalinimai lageriuose, trėmimai, tikinčiųjų persekiojimai, šnipinėjimo agentūros verbavimai, priverstinė kolektyvizacija, tautos istorijos iškraipymai, sistemingas melo naudojimas... Visa tai buvo tik operatyvinės priemonės ir būdai pagrindiniam strateginiam nusikaltimui įgyvendinti – amžiams panaikinti Lietuvos valstybingumą ir užgesinti tautos dvasią jo siekti. Šio tikslo ir jo įgyvendinimo priemonių vienovė kaip tik ir sudarė SSKP-LKP bendrojo nusikaltimo lietuvių tautai sudėtį ir esmę.

Taigi, tik belieka visus šiuos įrodymus suklasifikuoti, susisteminti kaip būsimojo įstatymo aiškinamojo rašto pagrindinę argumentaciją, kuri palengvintų Seimo nariams koncentruotai apžvelgti šiuos įrodymus, juos įvertinti prigimtinės ir tarptautinės teisės požiūriu ir priimti atitinkamą įstatymą.

Kodėl reikalingas tokio turinio įstatymas? Jis reikalingas dėl kelių priežasčių:

1. Tokio įstatymo galiojimas įpareigotų visus ir visur vienodai oficialiai vertinti SSKP-LKP kaip lietuvių tautai nusikaltusią organizaciją, naikinusią iki 1988–1990 metų Lietuvos nepriklausomybę žiauraus ir sistemingo teroro priemonėmis.
2. Įstatyminis SSKP-LKP veiklos kaip nusikalstamos įvertinimas reikšmingas ir rašant autentišką XX amžiaus Lietuvos istoriją, ją dėstant mokyklose, universitetuose, apskritai vertinant istorinius įvykius, taip pat ir tarptautinius, kuriuose dalyvavo SSKP-LKP.
3. Tai aktualu ir dabarčiai, nes nusikalstama SSKP-LKP ideologija ir politika, nukreipta prieš Lietuvos valstybingumą, nėra vien tik istorija. Šiandien atgaivina savo siekius ir ketina juos praktiškai įgyvendinti šiuolaikinė putiniškoji Rusija: nukreipia savo agresyvią ideologiją irgi pirmiausia prieš Lietuvos nepriklausomybę – vadina ją netikra, neteisėta, grasina mūsų valstybei nauja okupacija. Pripažinimas SSKP-LKP nusikalstama organizacija netiesiogiai reikštų pripažinimą ir dabartinės Rusijos kuriamos „rusiškojo pasaulio“ doktrinos kaip imperinės ir dėl to – nusikalstamos.
4. Pripažinus įstatymu SSKP-LKP nusikalstama organizacija, iškils, o kai kam jau ir dabar kyla klausimas: ar to paties nusikaltimo ženklų bus paženklintas ir kiekvienas jos buvęs narys?

Tai klausimas, kuris reikalauja bendradarbiavimo su okupantu sąvokos patikslinimo, nes toks „bendradarbiavimas“, kaip ir priklausymas SSKP-LKP, kartais nepagrįstai tapatinami tik su kolaboravimu. Jis gali turėti dvi reikšmes: kolaboravimo, kaip sąmoningo ir uolaus talkinimo priešui, ir specialios rezistencijos prasmę. Okupacijos sąlygomis bendradarbiavimas su okupantu yra neišvengiamas, jei okupuota šalis nori sušvelninti okupaciją ir daug ką iš tautos pamatinių vertybių išsaugoti. Atvira ir visuotinė rezistencija būtų pražūtinga pačiai tautos

egzistencijai tol, kol okupuojanti valstybė yra pajėgi ginklų slopinti atvirą išsivadavimo kovą.

Tauta priešinasi okupacijai ir slaptos kovos formomis. O tai reikalauja priimti priešui palankaus elgesio išorines manieras: dėvėti priešo uniformas, apsiginkluoti jo frazeologija, viešai pritarti jo politikai, galbūt įsigyti ir SSKP-LKP nario bilietą... kad, įgijus priešo pasitikėjimą, būtų galima įsiskverbti į okupanto vidaus struktūras, iš vidaus jam kenkti, blokuoti ar bent silpninti jo kėslus tautos atžvilgiu.

Klasikinis tokios slaptos rezistencijos, pasitelkiant bendradarbiavimą su priešu, pavyzdys vokiečių okupacijos sąlygomis gali būti generalinio tarėjo Prano Meškausko-Germanto elgesys arba ir kitojie pavyzdžiai. Štai 1941 m. birželio 23 d. sukilimo metu buvo suimta aktyvi sovietų talkininkė, NKGB agentė Levikovaitė. Ji buvo priskirta sušaudomų komunistų kategorijai, nes pas ją rado jos rašytą prašymą priimti į komunistų partiją. Bet lietuvis vertėjas, bendradarbiaujantis su okupantu, šios merginos prašymą, rizikuodamas savo gyvybe, išvertė vokiečių gestapininkui ne kaip prašymą priimti į partiją, o kaip prašymą priimti į darbą ir taip išgelbėjo merginai ne tik gyvybę, bet ir laisvę. Daug kaimų seniūnų vokiečių okupacijos metu padėjo daugeliui kaimo žmonių išvengti priverstinių darbų Vokietijoje, išsaugoti arklių nuo rekvizicijų tik todėl, kad buvo okupacinės valdžios pareigūnai, disponavę iš priešų gauta informacija ir dėl šios priežasties galėję įspėti tuos, prieš kuriuos buvo nukreiptos šios priešų represijos.

Ar tokių atvejų buvo LKP veikloje? Be abejo, buvo. Kai kurių SSKP-LKP narių pareiškimai Sąjūdžio metu, kad „ir mes dirbome Lietuvai“, nėra visai be pagrindo. O tai reiškia, kad minėto įstatymo priėmimas paskatintų konkrečius istorinius tyrimus visai nauja tema – atskleisti, kiek SSKP-LKP bendradarbiaujant su sovietiniu okupantu buvo nusikalstamo kolaboravimo ir kiek slaptos rezistencijos atvejų. Tokių rezistencinių faktų atskleidimas patvirtintų, jog pripažinimas SSKP-LKP nusikalstama organizacija nereiškia, kad kiekvienas SSKP-LKP narys yra paženklintas tuo pačiu nusikaltimu.

Bet ir paaiškėjus iš pavienių LKP narių elgesio galimos rezistencijos faktams, tai nekeičia ir negali keisti bendro SSKP-LKP veiklos, kaip nusikalstamos, vertinimo, nes šioje partijoje kolaboravimo tendencija buvo vyraujanti, nuolat trunkanti ir lemianti.

Dalis SSKP-LKP nomenklatūros ir eilinių partijos narių, suvokusių, jog ta nusikalstama jėga, kuriai jie uoliai tarnavo, neišvengiamai žlunga, skubėjo nuo jos atsiriboti ir persimetė į kylantį lietuvių tautos nepriklausomybės sąjūdį, pradėtą laisvės kovotojų (partizanų), tęsiamą Lietuvos laisvės lygos ir Katalikų Bažnyčios, kad išliktų visuomenės paviršiuje ir naujomis sąlygomis. Kita SSKP-LKP dalis su M. Burokevičiumi priešakyje toliau tęsė savo nusikalstamą veiklą prieš lietuvių tautos laisvės siekį iki gėdingos pabaigos.

Dalis su tauta pasukusių LKP narių sugebėjo išlikti valdžioje, jie palito po įvairias naujai kuriamas partijas, privatizavo tuo metu jų pačių valdomą valstybės turtą ir ėmėsi aktyviai propaguoti komunizmo ideologijai diametraliai priešingą, bet jiems naudingą kraštutinio liberalizmo (neribotos laisvės) ideologiją, padėjusią jiems ne tik išvengti realios desovietizacijos, politinių teisių ribojimo Nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje, bet svarbiausia – netrukdomai privatizuoti valstybės turtą, patekti į Seimą, į atsakingus valstybės tarnybos postus, įsitvirtinti žiniasklaidoje ir taip toliau išlikti įtakinga socialine jėga. Dabar jie yra ir ta jėga, kuri įvairiais argumentais, taip pat ir netikrais, siekia save politiškai balinti, blokuoti pastangas įvertinti SSKP-LKP veiklą Lietuvoje kaip nusikalstamą, kad praeityje padaryti nusikaltimai nebūtų įstatymu viešai pripažinti nusikaltimais, kad liktų istorijai geras vardas negro žaidimo.

Žlugus komunistinei Sovietų Sąjungai, tas pats atsitiko ne tik su LKP, bet ir su visose Vakarų valstybėse veikusiomis komunistų partijomis. Tai rodė, kad jų nerėmė visuomenė ir jos veikė tik kaip SSKP finansiškai išlaikoma agentūra, tarnaujanti imperiniams SSKP „pasaulinės revoliucijos“ siekiams. Tos užsienio kompartijos – tai buvę paprasti komunistiniai verslininkai, propagavę komunizmą tol, kol už tai buvo mokami pinigai, skiriami aukšti postai, privilegijos... Sužlugus finansuotojui, privilegijų dalintojui, sužlugo ir komunizmo verslas. Deja, liko jo nusikaltimai visur, kur tik jis turėjo politinę valdžią – įrankį nusikaltimams daryti.

2023 m. kovo 13 d.
Seime vykusios konferencijos
„Komunistinė ideologija ir jos
praktika vakar ir šiandien.
Lietuvos sovietinės okupacijos
istorinis, moralinis ir teisinis
įvertinimas“ akimirkos.

Seimo kanceliarijos nuotraukos
(aut. Olga Posaškova)

Antanui Terleckui atminti ir Lietuvos laisvės lygos 45-mečiui paminėti

Antanas Terleckas: asmenybės poveikis Lietuvos laisvėjimui

Algirdas Jakubčionis

Minime du vienas nuo kito neatsiejamus reiškinius – tai Antaną Terlecką ir Lietuvos laisvės lygą. Retoriškai klausiui: apie ką pirmiausia pagalvojame išgirdę „Lietuvos laisvės lyga“? Atsakau – apie A. Terlecką. Jie itin artimai susiję ir neatskiriami. Mintyse išvystame mitingą ar demonstraciją, kurių priešakyje – iškili A. Terlecko asmenybė.

Kiekvieno žmogaus likimas pažymėtas išskirtiniais metais ar datomis. A. Terleckui tai skaičius 8: 1928 metais gimė, 1958 metais pirmą kartą buvo nuteistas sovietinio režimo, 1978 metais įkūrė Lietuvos laisvės lygą, 1988 metais susitiko su JAV prezidentu Ronaldu Reaganu. Be to, 1988 metais A. Terlecko iniciatyva buvo surengtos demonstracijos, mitingai, protesto akcijos. Tiesa, metai buvo per trumpi ir pradėti darbai buvo tęsiami ir kitais metais. Minime Lietuvos laisvės lygos 45-metį. Po penkerių metų minėsime jos 50-metį – vėl iškils skaičius 8, nes 2028 metai tai ne tik Lietuvos laisvės lygos 50-metis, bet ir jos įkūrėjo 100-metis.

Bendradarbiavimas su A. Terlecku prasidėjo apie 2000 metus, kai parašiau įvadinį straipsnį leidiniui „Lietuvos laisvės lyga: nuo Laisvės šauklio iki Nepriklausomybės“. Saugau leidinį, nes jame autoriaus ranka įrašyta padėka man, „nulėmusiam šios knygos pasirodymą“. Tokią nuomonę autorius patvirtino ir atsiminimuose „Laisvės priešaušryje: rezistentų prisiminimai“, teigdamas, kad parašiau „labai gražų įvadą“. Viena iš priežasčių, lėmusių bendradarbiavimą, buvo jo asmenybės

išskirtinumas tarp kitų rezistentų. Jis buvo tiesą sakantis, tikintis savo teismo, kategoriškas, ir tai daręs nepaisydamas aplinkybių. Jis buvo tikintis Lietuvos ateitimi. Net kagėbisto paklaustas, ar tiki Lietuvos nepriklausomybę, atsakė: „Kada – nežinau, bet kad bus – tikrai tikiu.“ Taip atsakė 1975 metais!.. Toks tikėjimas atkurti valstybę buvo pagrindinis variklis, imperatyvas ne tik ieškoti kelių, kaip tai padaryti, bet ir praktinė veikla – Lietuvos laisvės lygos įkūrimas ir jos tolesni žingsniai.

A. Terlecko tikėjimas Lietuvos valstybingumo atkūrimu buvo pamantas Lietuvos istorijoje jau turētu valstybingumu. Mintis paprasta – turėjome valstybę ir vėl turėsime. Siekis žinoti Lietuvos kelią galėjo būti nulemtas ir (ne dėl jo kaltės nebaigtų) istorijos studijų. Daugiau sužinoti, kaip pasiekti valstybingumą, kokiais būdais į jį eiti, kokius metodus naudoti, – istorija buvo reikalinga kaip taikomasis mokslas. Tai patvirtina jo skaitytos istorikų monografijos ir net 15 tomas „Lietuvių enciklopedijos“, spausdintos Bostone ir gautos iš Vilniaus universiteto bibliotekos specialiojo fondo.

Istorija kaip galimybių kelias skatino A. Terlecką greta savęs turėti profesionalų ir bendramintį istoriką. Tai įrodo keli faktai. Sūnui rašė: „Labai gaila istorijos (kurią tau piršau). Gali tapti geru istoriku.“ Lietuvos laisvės lygos narys Vytautas Bogušis man yra persakęs A. Terlecko žodžius: „Iš tavęs, Bogušai, darysim istoriką.“ Istoriku tapo anūkas – siekis išsipildė. Taigi, istorija turėjo atskleisti raidos į laisvę kelią. Istorija turėjo kelti tautinę savivertę, kovų už laisvę ir tremčių istorijos turėjo išvesti lietuvius iš apatijos, paskatinti būti aktyviais antisovietinio pasipriešinimo dalyviais, skatinti masiškumą.

Istorikai Romualdas Jonas Misiūnas ir Reinass Taagepera monografijoje „Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980“ (1983, 221) teigs, kad aštuntajame dešimtmetyje klostėsi vartotojiškumas ir kad jiems „komunistinė ideologija toks niekingai tuščias dalykas, jog orumas neleidžias netgi atvirai su ja grumtis“. Jų vienintelis „ginklas buvo pašaipa ir nuobodulys“. A. Terleckas iš pokalbių su estais išgirdo, kad tik 1 proc. estų tiki nepriklausomybe, tad parašė, kad ir daugelis lietuvių panašiai galvojo. Matyt, tai ir nulėmė 1978 metų Lietuvos laisvės lygos Deklaracijoje įrašytą tikslą: „Religinės, tautinės ir politinės mūsų Tautos sąmonės ugdymas“.

Pasirinktajam tikslui tarnauti turėjo A. Terlecko pradėtas spausdinti „Laisvės šauklys“. Jau pirmajame jo numeryje yra tikslas „kovoti su bolševikine dezinformacija“, atskleidžiama Molotovo–Ribentropo pakto esmė, paskelbiama 1941 metų trėmimo instrukcija, publikuojamas straipsnis apie istorijos klastojimą. Antrajame numeryje spausdinamas straipsnis „1941 metų sukilimas Lietuvoje“. Jame A. Terleckas, pasirašęs Skirmanto slapyvardžiu, rašo, kad Lietuva „1918 metų vasario 16-ąją prisikėlė tik todėl, kad 1794, 1831, 1863 metais lietuvių tauta parodė savo valią ir ryžtą, neatsiklaupė prieš rusiškąjį pavergėją“. Taip buvo formuojama istorinė perspektyva – kraštas bus nepriklausomas.

Kelyje į laisvę remdamasis istorija, A. Terleckas brendė ir kaip istorikas. Jis išspausdino straipsnį „Kas nužudė keturis komunarus“, kuriame atsiskleidė kaip tyrėjas. „Laisvės šauklio“ arba A. Terlecko tematiką suklasifikuoti galima taip: žadinti tautos viltį atkurti valstybingumą; siekti išsaugoti istorinę atmintį; pažadinti ir formuoti tautinę savimonę, ypač jaunimo; kovoti prieš rusifikaciją; atskleisti tas blogybes, kurios pakerta tautos dvasią, žaloja ją fiziškai; aiškinti formules „prieš vėją nepapūsi“ žala.

Aštuntajame dešimtmetyje intensyvėjo svarstymai, kaip pasiekti tikslą – laisvę. Buvo apmąstytos partizanų kovos, kurios, nors ir buvo didvyriškos, bet Nepriklausomybės neiškovojo. Net 1956 ir 1972 metų demonstracijomis laisvės nebuvo pasiekta daugiau. Naują kelią pasiūlė Vytautas Skuodis. Jis pogrindžio leidinyje „Perspektyvos“ paskelbė fiktyvios organizacijos Lietuvos komunistų sąjungos programą, beje, labai neigiamai sutiktą A. Terlecko. Ta teorija rėmėsi prielaida, kad jie – komunistai, tad komunistų partija negalės neleisti dalyvauti rinkimuose, ir jei laimės, paskelbs apie Nepriklausomos Lietuvos atkūrimą. Tai nerealus planas, nes sovietinis režimas nekentė kitaminčių partijos narių – anksčiau juos šaudė, vėliau siuntė į kalėjimus. Alternatyvios komunistų sąjungos negalėjo būti. Tuo metu keletas Europos šalių paskelbė apie parlamentinio demokratinio socializmo kūrimo galimumą, atmesdamos sovietų modelį. Sovietų Sąjunga tai pasmerkė, o žodį „eurokomunizmas“ vartojo kaip keiksmažodį.

Aptartą „perspektyvų“ kelią A. Terleckas smerkė kaip atitraukiantį ir nukreipiantį nuo tikro tikslo. Jis pasiūlė kitą, įrašytą Deklaracijoje, – „Lietuvos laisvės klausimo kėlimas tarptautiniuose forumuose“.

Pareiškime apie Lietuvos laisvės lygos įkūrimą A. Terleckas sakys, kad „lietuvių tauta iki šiol negavo net moralinės pasaulio valstybių paramos“. 1979 metais susitikęs su Vakarų žurnalistais jiems kartos: „Baltijos respublikų egzistavimui iškilo reali grėsmė... Šių tautų likimui Vakarų pasaulis tebėra visiškai abejingas.“ Susitikime dalyvavo Didžiosios Britanijos, VFR, Skandinavijos šalių, net JAV ir Japonijos žurnalistai. Tai buvo pasirinkto į Nepriklausomybę kelio pradžia, klausimo kėlimas tarptautinėje arenoje. Vėliau A. Terleckas svarstys, „kodėl SNO (dabar – JTO) nekeliamas Pabaltijo valstybių aneksijos klausimas“. Itin aktuali tuo metu jo išsakyta mintis, kad „jei nekovojame arba nepadedame kitiems už laisvę kovoti, tai tik stiprinamas agresorius ir įkvepiamas naujai agresijai“. Tai jau ir priekaištas, kad nepadedama siekti laisvės. Taigi, kelias pasirinktas, išsakyti pageidavimai Vakarams.

1979 metais suėjo 40 metų nuo Molotovo–Ribentropo pakto pasirašymo. Buvo nutarta tuo pasinaudoti – parašytas dokumentas „Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumas“. Iš esmės jį parengė A. Terleckas ir Julius Sasnauskas bei nuvežė Maskvos disidentams, kad perduotų į užsienį. Dokumentas buvo skirtas šalims, pasirašiusioms paktą, ir JTO generaliniam sekretoriui. Dokumente Baltijos valstybių teisė į valstybingumą motyvuota valstybių tarptautiniu pripažinimu 1920 metais ir paminėta, kad jis buvo likviduotas minėtu paktu, o teisė į valstybių atkūrimą grindžiama Atlanto chartija. Tuo remiantis ir buvo kreiptasi su siūlymu pripažinti paktą negaliojančiu nuo jo pasirašymo dienos bei likviduoti jo pasekmes. Memorandumas buvo perskaitytas radijo transliacijose, apie jį sužinojo radijo klausytojai. A. Terleckas prisimins: „Išgirdau per užsienio radiją, kad mūsų Memorandumas skelbiamas per daugelį užsienio radijo stočių. Ta diena buvo viena laimingiausių mano gyvenime.“ Perdavusi Memorandumą Rusijos disidentė Tatjana Velikanova vaišino vynu ir, pakėlus taures, sakė: „Už mūsų beviltiško reikalo sėkmę.“ Pranašiški žodžiai išsipildė. Memorandumas pasiekė Europos Sąjungos Parlamentą, buvo priimta speciali rezoliucija, ji nusiųsta JTO. Tai reiškė viena – A. Terlecko pasirinktas kelias kelti laisvės klausimą tarptautiniuose forumuose buvo veiksmingas.

Naujas A. Terlecko veiklos etapas prasidėjo 1987 metais, atkūrus Lietuvos laisvės lygą, surengus mitingą rugpjūčio 23 dieną ir pareikalavus panaikinti pakto pasekmes. Dar kartą Lietuvos klausimą tarptautinėje

arenoje jis iškėlė 1988 m. gegužės 30 d., kai buvo priimtas JAV prezidento R. Reagano. Po to susitelkė į vidaus politiką – keldamas, to meto požiūriu, radikalius reikalavimus, jis nustatinėjo sovietinio režimo atsitraukimo ribas. Kitos politinės jėgos žinojo: jei A. Terlecko iniciatyvos nebaudžiamos, vadinasi, tai galima daryti.

A. Terlecko indėlis į Nepriklausomybę akivaizdus. Todėl cituoju jo žodžius, parašytus „Tiesos“ laikraščiui: „Kada nors Lietuva pastatys paminklus mūsų dvasios milžinams: Petrui Paulaičiui, Baliui Gajauskui ir kitiems.“ Nemanau, kad verta visiems, bet bent vienam, vedusiam į Nepriklausomybę, reikia.

Mano kelias į Lietuvos laisvės lygą

Jonas Volungevičius

Nebandysiu nagrinėti Lietuvos laisvės lygos veiklos ir daryti toli siekiančių išvadų, kokią reikšmę jos veikla turėjo sovietinės okupacijos metais. Tai istorikų darbas. Kuo glausčiau perbėgsiu per savo netrumpo gyvenimo atkarpą ir papasakosiu, kokie vėjai atnešė mane ir kokiais keliais atkeliavau į tą garbingų žmonių draugiją, kuri, laikui bėgant, pasikrikštijo Lietuvos laisvės lygos vardu. O gal tiksliau reiktų sakyti – broliją, nes tais laikais tikrai tokie visi jautėmės. Tie žmonės aukėjo savo karjerą, materialinę gerovę, šeimų ir artimųjų ramybę, o daugelis iš jų – ir laisvę, nes nebuvo abejingi tam, kas vyksta okupuotoje Lietuvoje ir koks likimas jos laukia.

* * * * *

Mano mieloji, gimtoji Dzūkija patyrė visas negandas, kokios tik galėtų būti įmanomos: carinės Rusijos priespaudą, lenkų okupaciją, sovietinės okupacijos žiaurumus ir neteisybes. Iki 1990 m. kovo 11 d. mūsų kraštas ištisus šimtmečius nė vienos dienos nebuvo įkvėpęs laisvo oro gurkšnio.

Pradėkime nuo to, kad mano tėvelis buvo įkalintas jau lenkų laikais, Vilniaus kraštą užėmus Lenkijai. 1940 metais, rusams okupavus Lietuvą, kaimynų įskųstas jis buvo suimtas ir nuteistas kaip antisovietinis elementas. Tikrai žinoma tik tiek, kad 1941 metais, prasidėjus karui tarp nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, jis buvo kalinamas Minsko kalėjime. Spėjama, kad jį kartu su kitais tuo metu iš Minsko išvežtais kalininiais galėjo sušaudyti Červenėje. Aš gimiau, kai tėvelis jau buvo suimtas.

Tuo tarpu mamos du kartus per klaidą vos nesusaudė. Jau buvo karo pabaiga. Kaip tik tuo metu, kai vokiečių ešelonas buvo sustojęs prie užminuoto geležinkelio, mama, pridavusi vokiečiams pieno duoklę, grįžo iš Marcinkonių. Važiuojančią per pervažą mamą vokiečiai palaikė rusų diversante ir pradėjo į ją šaudyti. Kaip tik tuo metu ten ją parkrintančią

matė netoliese buvęs kaimynas. Parbėgęs į namus jis pasakė, kad vokiečiai nušovė Leonorą. Įsivaizduokite mano – keturmečio! – skausmą, o po kurio laiko džiaugsmą, kai mama gyva ir sveika sugrįžo į namus. Pasirodo, vokiečiai mamą buvo sulaikę, bet viską išsiaiškinę paleido. Ji pati pasakojo, kad save jau buvo palaidojusi, nes kai gulėjo ant žemės, tai kulkos smigo į žemę prie pat jos galvos.

Antrasis tikras pavojus mamai netekti gyvybės buvo iškilęs prasi-dėjus partizaniniam karui. Tie patys kaimynai, kurie rusams įskundė tėvelį, Lietuvos partizanams įskundė ir mamą. Jie pasakė, kad mama važinėja į Druskininkus ir rusams perduoda informaciją apie partizanų judėjimą. Naktį atėję partizanai pagrasino mamą nušauti ir pasakė, kad „tik dėl tavo mažo vaiko dabar paliekame tave gyvą“. Išeidami pažadėjo tiesą išsiaiškinti. Šį epizodą labai gerai prisimenu – tuo metu, kai partizanai taip kalbėjo, sėdėjau mamai ant kelių. Po kiek laiko, kai partizanai, išsiaiškinę kaimynų juodus darbelius, atėjo jų nubauti, jų namus rado tuščius. Jie jau buvo pabėgę į tuos pačius Druskininkus. Pasirodo, kad tie kaimynai ir buvo sovietiniai informatoriai. Tą pačią naktį partizanai sudegino jų namus ir atėję pas mus atsiprašė mamos.

Galima sakyti, kad manasis pasaulio pažinimas prasidėjo kartu su sovietine okupacija. Gimiau okupacijos metais. Kaip ir visa tauta, ma-čiau ir patyriau visą sovietinio melo ir neteisybės tikrovę. Toje sistemoje buvo įsikūnijusios viso pasaulio blogybės: melas, apgaulė, veidmainystė, žiaurumas. Ir šiandien kiekvieną dieną matome visa tai – Rusijos ban-ditiškumą ir teroristinį karą prieš Ukrainą.

Štai keletas stipriausiai į sąmonę įsirėžusių epizodų iš tos prabėgu-sios mano vaikystės tikrovės. Pirmasis jų – karas. Naktinis partizanų ir sovietinių pajėgų susišaudymas, kai su mama krisdavome ant grindų, nes kulkos strigdavo į pusiau kiauro namelio sienas. Antrasis – kolūkio kūrimas. Sugaudytiems, prievarta suvarytiems ir suvežtiems į rajono centrą vyrams daužomos galvos į sieną tol, kol „atsiranda“ noras stoti į *kolchozą*. Ketvirtasis – sovietinis uždarbis. Metų pabaigoje aš, dar būdamas nepilnametis, mamos visų metų darbo *kolchozo* laukuose uždarbį – pūdą grūdų parnešdavau ant pečių. Galų gale – mokykla, kurioje vaikui buvo sunku susigaudyti. Mama tave nusiveda į pačias vaikui gražiausias ankstyvasias kalėdines Piemenėlių mišias, po jų – pavėluoji į mokyklą, o čia tavęs laukia įpykusi mokytoja ir prie sienos

išrikiavusi egzaminuoja visus pavėlavusiuosius. Tėvus ji išvadina tam-
sybininkais, o mums pagrasina sumažinti elgesio pažymius ir kitomis
bausmėmis. Deja, bet juk daugelis tų mokytojų prieš vienus, dvejus ar
trejus metus kalbėjo ir elgėsi kitaip. Kaip tokiame chaose susigaudyti
vaikui?!

Šie keli smulkūs ir neišplėtoti pavyzdžiai ir buvo pirmoji patirtis,
pirmieji žingsniai, žvelgiant į tą tikrovę, kurioje prasidėjo mano kelio-
nė Lietuvos laisvės lygos link. Tai buvo mokykla, kurią išėjo daugelis
to laiko lietuvių, tik kiekvienas šias ar panašias pamokas priėmė ir
įsisavino skirtingai.

1961 metais, baigęs Marcinkonių vidurinę mokyklą, įstojau į Tal-
lat-Kelpšos muzikos technikumą (dabar – Konservatorija). Čia labai
greitai susibūrė nedidelė bendramokslių, o kartu ir bendraminčių gru-
pelė. Susirinkę dainavome liaudiškas dainas, diskutavome apie mūsų
tautos istoriją, jos dabartį ir ateitį. Ilgainiui šių susibūrimų metu gimė
mintis, kad negalima taikstyti su esama padėtimi ir reikia žadinti tautą.
Tada su artimiausiu iš bendro mūsų rato draugu Alvydu Šeduikiu (jis
buvo vargonininko sūnus) nusprendėme parašyti į Latvijos ir Estijos
aukštąsias mokyklas laiškus ir kviesti studentus kovoti prieš sovietinę
valdžią. 1965 metais technikumų administracijos mašinėle atspausdi-
nome tekstą ir išsiuntėme laiškus. Tais pačiais metais paprašėme savo
draugų – neseniai grįžusio iš tremties Algimanto Kaliūno ir Airijos
Gudelytės nupiešti antisovietinės tematikos plakatų. Jie pavaizdavo
Lietuvos žemėlapi, apraizgytą spygliuotomis vielomis, žemėlapi su so-
vietiniu kerziniu *čebatu* virš Lietuvos. Vasario 16-osios išvakarėse Al-
vydas, Algimantas ir aš šiuos piešinius išplatino Vilniuje. Vienas ant
kito užsilipę, kad be kopėčių nebūtų galima pasiekti, priklijavome juos
ant universiteto sienos prie paminklo Kristijonui Donelaičiui, ant Ar-
kikatedros varpinės, Gedimino (buvusiame Lenino) prospekte ir kitose
vietose. 1966 metais nusprendėme išplatinti atsišaukimus. A. Šeduikis
sukūrė tekstą. Aš savo darbovietėje (jau buvome baigę technikumą) jį
atspausdinau. Alvydas fotografijos būdu tekstą padaugino – apie 200
egzempliorių. Ir vėl Vasario 16-osios išvakarėse su mano pusbroliu
Jonu Šestavicku ir Alvydo žmona Aldona Steponavičiūte-Šeduikiene
šiuos atsišaukimus, sudėję į vokus, paskleidėme visose Vilniaus aukš-
tosiose mokyklose ir Vilniaus gyventojų pašto dėžutėse.

Bylos užuomazgai pradžių davė pavyzdingas komjaunuolis *braliukas* latvis, gautą laišką nunešęs į Latvijos KGB. 1966 m. gegužės 26 d. buvome suimti. A. Šeduikį nuteisė penkeriems, mane – ketveriems metams. Mums pagelbėję bičiuliai atsipirko tik pašalinimu iš aukštųjų mokyklų. Man tai buvo preliudija pasirenkant tolesnį gyvenimo kelią.

Lageris tapo ne tik dar viena mokykla, bet ir kovos lauku. Nors tai buvo politinių kalinių lageris, bet ten suvežti žmonės buvo įvairiausių įsitikinimų ir pažiūrų, todėl savo tiesas reikėjo ginti karštosiose diskusijose. Dažniausiai didžiausi konfliktai, jei taip galima pavadinti, kildavo su rusais. Jų ten atveždavo grupes po keliolika iš karto. Visi su aukštuoju išsilavinimu, universitetų dėstytojai, inžinieriai, save vadinantys krikščionimis demokratais. Tačiau, kaip dabar, taip ir tada, visi su tuo pačiu imperiniu mąstymu: visų tautų laisvė – didžiosios Rusijos imperijoje.

1970 metais, atlikęs visą bausmę, sugrįžau į Lietuvą. Vienas iš suiktųjų Vilniaus geležinkelio stotyje buvo man dar nepažįstamas buvęs politinis kalinys Viktoras Petkus – vienas iš Helsinkio grupės, gynusios žmogaus teises, būsimų įkūrėjų. Jo dėka ir susipažinau su Antanu Terlecku, Romualdu Ragaišiu, Albertu Žilinsku ir kitais buvusiais politiniais kaliniais.

Sąlyginėje laisvėje laukė politinio kalinio kasdienės, galėtume sakyti, beveik buitinės, problemos. Ilgos ir įdomios darbo paieškų klajonės po įvairias Vilniaus įmones liko bevaisės. Išgirdę, kad prieš juos stovi buvęs politinis kalinys, pasibaisėję atšokdavo lyg velnias nuo Kryžiaus. Įvairiais būdais buvo išsisukinėjama, nors prieš tai buvo sakoma, kad ieško darbuotojų. Operos ir baleto teatre, kurio chore prieš suimamas dainavau, Kadryų skyriui užklausus, KGB priimti neleido. Konservatorijos (dabar – Muzikos ir teatro akademija), kurioje prieš lagerį studijavau, rektorius pasakė: „Su mielu noru priimsiu, jei atnešite leidimą iš KGB.“ Galų gale su pažįstamų pažįstamo pagalba iš antro karto – pirmą kartą direktorius Kadryų skyriui į darbą manęs priimti neleido – įsidarbinau Vilniaus dailės kombinate. Trečią dieną, vos tik įsidarbinau Dailės kombinate, buvau iškviestas į KGB ir gavau pasiūlymą bendradarbiauti: „Tu – mums, mes – tau.“ Taip netikėtai užkluptas tokio „malonaus“ pasiūlymo, greitai nesumąstydamas, ką atsakyti į tokį pasiūlymą, atšoviau labai grubiai: „Per kitų lavonus sau

geresnio gyvenimo nekursiu ir daugiau niekada man panašių dalykų nesiuilykite.“ Į tokį mano atsakymą kagėbistas teatsakė: „Na ir kam taip grubiai?!“ Beje, panašaus pasiūlymo sulaukiau dar lageryje. Į lagerį atvykęs papulkininkis Česnavičius taip pat siūlė bendradarbiauti, tai yra pirmiausiai parašyti atgailavimo straipsnį laikraštyje „Tiesa“. Išgirdęs mano atsakymą, Česnavičius lakstė po kabinetą kartodamas: „Aš tave supūdysiu, tu neišeisi iš čia!“ Įprastai, kai gaudavau iškvietimą arba kai atsisakydavau atvykti, buvau pristatomas į KGB ir dažnai išgirsdavau priminimą: „Atsisakei mūsų pasiūlymo, užtat dabar minkyk molį“ (dirbau Keramikos ceche).

Deja, labai daug ką esu užmiršęs. Dienoraščio kaip A. Terleckas nerašiau, bet iš vieno pirmųjų mano ir A. Terlecko susitikimų į atmintį labai gerai įsirėžė tiesmukas, kaip jam ir buvo būdinga, klausimas: „Tai ką, Jonai, galvoji, ar lįsi į pogrindį ir tapsi šiaudiniu patriotu, ar tęsi pradėtą kovą? Jei pirmas atvejis, tai tavo praleisti metai lageryje nieko verti ir tik be reikalo sugadinai gyvenimą.“ Kadangi švariu būdu to gyvenimo pataisyti jau buvo neįmanoma, o nešvariu – neleido sąžinė, tai beliko kovoti, kaip galėjau ir sugebėjau.

Kai tik nueidavai pas Antaną, visada surasdavai jį darbų sūkuryje: arba skaito, arba rašo, arba su koku nors svečiu diskutuoja. O jei nei viena, nei kita, tai tada vaikštinėja ir kažką pats su savimi kalbėdamas mąsto. Greičiausiai tuo metu jis galvodavo, kokią dar čia šunybę iškrėsti, kad jiems (sovietžmogiams) dar labiau gyvenimas apkarstų. Taigi, svarbiausių bei reikšmingiausių Lietuvos laisvės lygos dokumentų idėjos gimė Antano galvoje. Visų jų iniciatorius buvo Antanas. Atrodo, kad jo protas dirbo dieną ir naktį. Ne veltui jis dažnai skųsdavosi pervargimu ir negalėjimu susikaupti. Norėdami pasikalbėti rimčiau ar apsvarstyti kokius nors veiklos planus, dažniausiai saugumo sumetimais išeidavome pasivaikščioti į Antakalnio miškus.

Štai vienas nedidelis, dabar gal net šiek tiek linksmas epizodas iš mano ir Antano bendradarbiavimo. A. Terleckas išgyveno, pyko ir rūgojo „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ leidėjus, kad nespausdina jo straipsnių. Iš tiesų esu perrašęs ne vieną dvylikos puslapių sąsiuvinį jo straipsnių ir, rizikuodamas būti sulaikytas ir iškratytas, vežiau į tėviškę, Kabelius, šios parapijos kunigui amžinąjį atilsį Jonui Lauriūnui, kad perduotų „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ leidėjams. Dažnai po

kiek laiko J. Lauriūnas atsiprašinėjo, kad leidėjai neišspausdino straipsnio, ir man jį grąžindavo. Taigi, Antano pyktį labai gerai suprantu, nes ir pats būdavau piktas.

Negaliu neprisiminti ir į mūsų, kovotojų, gretas įsiliejusių būrelio protingų, veiklių, kūrybingų ir veržlių jaunuolių antisovietininkų. Jų įsitraukimas į kovotojų gretas suteikė vilties, kad Lietuva dar gyva, kad dar ne visi tapo prisitaikėliais ar kolaborantais. Turiu omenyje Julijų Sasnauską, Vytautą Bogušį, Andrių Tučką, Kęstutį Subačių ir jau iške-
liavusį į Amžinybę Algirdą Masiulionį. Jie, dar besimokydami mokykloje, jau turėjo susiformavusius įsitikinimus ir išdrįso juos atvirai reikšti. Jų disidentinė veikla kagėbistams ir sovietinių idėjų skleidėjams iš rankų išmušė vieną ginklą – bandymą kurti propagandinį vaizdinį, kad sovietų valdžia yra nepatenkintos tik buržuazinės atgyvenos ir įvairaus plauko atskalūnai.

Baigdamas drįščiau pasakyti, kad Lietuvos laisvės lygos sukūrimas kažko naujo mums neatnešė. Liko tie patys žmonės, tie patys veikėjai, bet KGB to nežinojo ir jai iškilo problema išsiaiškinti organizacijos steigėjus. Daugelis disidentinio judėjimo dalyvių kagėbistams buvo žinomi, nes įvairaus turinio pareiškimus ir atsišaukimus jie pasirašydavo tikromis pavardėmis, o kokios asmenybės slepiasi po Lietuvos laisvės lygos vardu pasirašytais dokumentais, KGB atstovams liko dideliu galvosūkiu. Šio klausimo, kaip ir „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ leidėjų, taip ir neišsiaiškino, kol pati organizacija neišėjo iš pogrindžio.

Ne kartą iš dabartinių politikų esu gavęs klausimą: ar A. Terleckas ir kiti Lietuvos laisvės lygos nariai svarstė, kokia bus Lietuva atgavus nepriklausomybę, kokią valdymo sistemą pasirinksiame? Atsakydavau, kad Lietuvos laisvės lygos nariai tokių klausimų niekada nesvarstė. Tokiu mano atsakymu jie labai stebėjosi. Matyt, galvojo, kad mes jau ir postus buvome pasidaliję. Mūsų diskusijų tikslas buvo vienas – Lietuvos nepriklausomybė. Galbūt todėl mes visi buvome vieningi: ir marksistai, ir krikščionys.

Visa tai, kas buvo paminėta, – tik prisiminimų nuotrupos, akimirkos iš nueito gyvenimo kelio. Kaip iš pradžių pabrėžiau, neturėjau tikslo šiame straipsnyje pasakoti, kiek ir kokius didesnius ar mažesnius žygdarbius padariau aš ar mano bendražygiai, kiek sovietmečiu parašėme ar pasirašėme įvairių pareiškimų ir atsišaukimų, ginančių

persekiojamuosius, kiek ir kokius darbus nudirbome tėvynės labui, nes tai būtų tik ilgas ir nuobodus pasakojimas.

Galų gale telieka išsakyti džiaugsmą, kad turėjau drąsos ir, pasak A. Terlecko, netapau šiaudiniu patriotu pogrindyje, ir bent kruopelyte prisidėjau prie visų mūsų švento tikslo.

Miela, kad mūsų, Lietuvos laisvės lygos dalyvių, kova buvo prasminga! Mes laimėjome ir Lietuvos laisvės lygos nariai kartu su jos įkūrėju A. Terlecku garbingai prisidėjo prie tos pergalės.

Lietuvos laisvės lyga – visuomenės ramybės drumstėja

Kęstutis Kazimieras Girnius

Kalbant apie Lietuvos laisvės lygos (LLL) ir Antano Terlecko veiklą iš Vakarų perspektyvos, paminėtina, kad ši organizacija nesulaukė platesnio Vakarų žiniasklaidos susidomėjimo. 1987–1989 metais Michailas Gorbačiovas ir jo reformos buvo dėmesio centre, o po Sąjūdžio surengtų masinių demonstracijų ir renginių 1988 metų vasarą ir rudenį Sąjūdis buvo laikomas ta organizacija, kuri geriausiai išreiškė tautos valią. Daugeliui reporterių LLL ir A. Terleckas buvo nereikšmingas epifenomenas. LLL daugiau simpatijų sulaukė išeivijoje, kurią džiugino Lygos reikalavimai atkurti Lietuvos valstybingumą. Tiesa, išeivijai nerimą kėlė tai, kad Sąjūdis prisistatė kaip M. Gorbačiovo reformų, kuriomis siekta sustiprinti, o ne susilpninti Sovietų Sąjungą, šalininkas ir kad nemažai (net 17 iš 35 iniciatyvinės grupės narių) Sąjūdžio vadovų priklausė kompartijai.

Trumpai panagrinėsiu tris temas:

- I. Kertinį LLL ir A. Terlecko siekį – nepriklausomybės atstatymą ir su juo susieto lietuvių tautinio kalendoriaus atkūrimą.
- II. A. Terlecko, kaip, ko gero, nesąmoningo sokratiško visuomenės ramybės drumstėjo, kuris priminė komunistams jų praeities kaltes, vėliau Sąjūdžiui ir plačiajai visuomenei – jų pozicijų nenuoseklumą ir problemas, su kuriomis jie mieliau nekonfrontuotų, veiklą.
- III. Ką apskritai atskleidžia pirminis neigiamas Sąjūdžio ir visuomenės požiūris į LLL ir rezistentus apie tuometinį tautinio supratimo būvį – ar tikrovė atitiko populiarią pasakojimą, kad dauguma lietuvių buvo patriotai, laukiantys tinkamos valandos ir dienos mesti iššūkį sovietų valdžiai, ar tokie vadinamieji realistai suprato, A. Terlecko ir Juliaus Sasnausko dar 1976 metais išsakytais žodžiais, kad „dvasiniame pogrindyje būnant ir belaukiant ,dienos x‘ jų stuburą sugrauš rūdys, o širdys apaus kerpėmis ir pelėsiomis. Išgirdę kovos trimtį, jie nepajėgs užsėsti ant kovos žirgo. O jų vaikai užaugs visiškai kurti tautos siekiams.“?

Lietuvos laisvės lyga buvo unikali organizacija, vienintelis disidentinis susivienijimas, atvirai ir be išlygų skelbęs, jog jos tikslas – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas. Pats organizacijos pavadinimas – Lietuvos laisvės lyga – suponavo, jog tos laisvės nebūta, kad ją reikia atkovoti. Tai buvo tiesioginis iššūkis sovietų valdžiai – ne tik reikalavimas, kad ji gerbtų žmogaus teises, kuo rūpinosi Lietuvos Helsinkio grupė, arba kad ji nutrauktų tikinčiųjų persekiojimą, ko reikalavo Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas. A. Terleckas ir jo bendraminčiai atmetė baikštesniųjų raginimus laikytis santūriau, nes drąsesni reikalavimai esą sukels valdžios represijas.

Bene reikšmingiausias arba bent daugiausia dėmesio sulaukęs dokumentas buvo 1979 metais paskelbtas Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumas, kuris pasmerkė Molotovo–Ribentropo paktą ir ragino likviduoti jo pasekmes Baltijos valstybėse. Užuot paskelbus tekstą LLL vardu, buvo nutarta, kad jį pasirašytų atskiri individai, tarp jų – keli estai ir latviai disidentai, taip pabrėždami bendrą Baltijos šalių likimą ir vieningą norą atsikratyti bendro jungo. Memorandumas buvo paskelbtas Maskvoje rugpjūčio 23 dieną, 40 metų nuo dienos, kai paktas buvo pasirašytas tame pačiame mieste. A. Terleckas buvo suimtas spalio 30 dieną, praėjus vos keliems mėnesiams po Memorandumo paskelbimo, ir nuteistas trejiems metams lagerio ir penkeriems tremties. J. Sasnauskas sulaukė šiek tiek švelnesnės bausmės. Sovietai paprastai atsargiai ir kruopščiai rinkdavo medžiagą susidoroti su disidentais. Nebūdingai energingas valdžios institucijų atsakas rodė, kad Memorandumas (skirtingai negu eiliniai disidentų skundai, kad tam tikri valdžios veiksmai pažeidžia sovietų įstatymus ar tarptautinius įsipareigojimus, tad turi būti atitaisomi) neigė valdžios teisėtumą – esą tarybų valdžia Baltijos šalyse nebuvo sukurta po taikių vidaus revoliucijų, bet buvo suokalbčio su hitlerine Vokietija išdava.

1987 metų sausį grįžęs iš lagerio ir tremties A. Terleckas vėl įsitraukė į kovą dėl laisvės, pabrėžė būtinybę iš naujo įvertinti Lietuvos istoriją, viešai diskutuoti esminiais Lietuvos inkorporavimo į SSRS ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo klausimais. 1987 m. rugpjūčio 23 d. LLL prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje surengė demonstraciją,

skirtą Molotovo–Ribentropo pakto pasirašymo 48-osioms metinėms paminėti. Partijai vėliau surengus ilgalaikę spaudos kampaniją prieš demonstracijos organizatorius, smarkiai padaugėjo žmonių, bent minimaliai susipažinusių su nepriklausomybės netekties aplinkybėmis.

Sąjūdžiui nutarus neleisti LLL atstovams dalyvauti 1988 metų Vingio mitinge slaptam paktui paminėti, Lyga nutarė rugsėjo 28 dieną organizuoti mitingą antrojo slapto protokolo pasirašymo metinių proga. Ji dar reikalavo „nustatyti apytikrą datą, kada iš Lietuvos bus išvesta Stalino kariuomenė“. Mitingo išvakarėse LLL nariai buvo įspėti, kad prieš demonstrantus bus imtasi griežčiausių priemonių. Kitą dieną milicijos ir SSRS vidaus kariuomenės dalinių pajėgos tris valandas brutaliai malšino mitingą. Demonstrantai ir niekuo dėti praeiviai buvo spardomi, mušami kumščiais ir guminėmis lazdomis – vadinamaisiais bananais, todėl mitingo malšinimo akcija buvo pavadinta „bananų baliumi“. Kilo visuotinis pasipiktinimas, buvo reikalaujama, kad atsistatydintų LKP CK pirmasis sekretorius Ringaudas Bronislovas Songaila. Jis buvo priverstas tai padaryti spalio 19 dieną. Stagnatoriaus nuvertimas – nemažas laimėjimas.

II

Ramybės – kompartijos ir Sąjūdžio – drumstėjas A. Terleckas ir kiti LLL nariai nebuvo pasiryžę laukti, kol pokyčiai Vilniuje pasivys pokyčius Maskvoje. Jie buvo pasirengę išbandyti, kiek iššūkių ir kokius jie gali mesti režimui, kol neperžengs jo raudonųjų linijų ir neužsitrauks valdžios rūstybės ir represijų. Susirinkimai, demonstracijos, brošiūros ir žodžiai buvo pagrindiniai jų įrankiai – visi jie buvo taikūs ir nė karto nebuvo griebtasi smurto. LLL nariai buvo patyrę valdžios represijas, jų draugai ir pažįstami buvo įkalinti, kai kurie dar tebesėdėjo lageriuose. Tuo jie skyrėsi nuo Sąjūdžio lyderių, kurie nebendravo su disidentais ir neturėjo gilesnio jų problemų supratimo. Iškalbinga ir dėsninga, kad Vytautas Landsbergis ir A. Terleckas pirmą kartą susitiko po „bananų baliaus“.

Vienas pagrindinių LLL įrankių buvo siekis atkurti lietuvių tautinį kalendorių – panaikinti istorijos baltąsias dėmes, priminti svarbius istorinius įvykius, kuriuos brandi tauta turėtų pažymėti ir deramai atšvęsti. Sovietmečiu reikšmingi istoriniai įvykiai, kaip Vasario 16-oji,

buvo ištrinami iš visuomenės atminties dėl įvairių priežasčių. Vasario 16-osios šventimas primintų buvusią valstybę, kurios nepriklausomybę palaidojo Maskva. Kitos datos nebuvo viešai minimos, nes jos žymėjo okupanto tautai sukeltas kančias, gėdingus nepateisinamus veiksmus, pavyzdžiui, masinius pokario metų trėmimus. LLL siekė įdiegti praeities supratimą, kuris atskleistų oficialaus partijos pasakojimo klas-totes ir sudarytų prielaidas pakeisti melu grindžiamą naratyvą. Kuo dažniau Lyga paminėdavo šiuos įvykius, tuo daugiau kompartija turėjo leisti viešai diskutuoti apie tai, kas anksčiau buvo nediskutuotina. Tad buvo verčiama papildyti ir keisti lig šiol neginčijamą kanoninį partinį pasakojimą. Tokiam tautos švietimui buvo skiriama itin daug dėmesio 1987–1988 metais, juolab kad Sąjūdis dar nebuvo pasirengęs prie jo prisidėti.

Po minėjimo prie Adomo Mickevičiaus paminklo LLL ketino viešai paminėti Vasario 16-ąją, ko lig tol nebuvo daryta. Reaguodama į jos planus, valdžia mobilizavo miliciją ir kitus represinius organus. LKP sukūrė antrojo CK sekretoriaus vadovaujamą specialų štabą kontrapro-pagandai vesti, buvo parašyta šimtai straipsnių, įvairiuose miestuose buvo surengti mitingai, smerkiantys JAV prezidentą Ronaldą Reaganą už kišimąsi į Lietuvos reikalus. Kai kuriems disidentams – Vytautui Bogušiiui ir Nijolei Sadūnaitei – buvo pritaikytas namų areštas, A. Ter-leckas buvo laikomas KGB rūmuose visą dieną.

Balandžio viduryje LLA paragino žmones Vilniaus ir Kauno bažny-čiose paminėti 1948 m. gegužės 22 d. trėmimus, per kuriuos buvo iš-vežta 40 tūkst. Lietuvos gyventojų. Daugelis gyventojų žinojo, kad buvo masiniai trėmimai, bet nežinojo, kiek jų būta, kokia buvo jų apimtis, kas nukentėjo. Reaguodama į LLA planus, kompartija gegužės 21 dieną suorganizavo oficialų mitingą, kuriame buvo pabrėžta, kaip nuo Stalino teroro nukentėjo partijos nariai, pavyzdžiui, Zigmas Aleksa-Angarietis. Valdžia nebūtų rengusi mitingo, nebūtų leidusi skelbti trėmimą minin-čius straipsnius, jeigu nebūtų jautusi poreikio priešintis LLL naratyvui. Kaip ir Vasario 16-ąją, disidentai buvo stebimi ir sulaikomi, milicija greitai išvaikė susirinkusiuosius Gedimino aikštėje.

1920 m. liepos 12 d. pasirašyta Maskvos taikos sutartis, kuria Kremlius pripažino Lietuvą *de jure*, buvo kitas svarbus įvykis, patekęs į LLL atmintinų dienų kalendorių. Komunistai ignoravo šią nepatogią

datą, primenančią, kad Sovietų Rusija sutartimi pripažino Lietuvos suverenitetą ir nepriklausomybę, kurią vėliau palaidojo. Patvirtinta neklystančio Lenino, ji buvo anapus viešos kritikos. Valdžia draudė LLA ir kitoms organizacijoms rengti minėjimus, bet jos nepakluso. Milicininkų stebimi demonstrantai mojavę sutarties egzemplioriais ir kitais būdais ją minėjo. Sąjūdis nedalyvavo minėjimuose. Kaip minėta, rugsėjo 28 dieną LLL surengė mitingą antrojo slapto protokolo pasirašymo metinėms paminėti, o 1989 m. sausio 10 d. suorganizavo mitingą, skirtą paminėti paskutiniam slaptųjų protokolų aktui – būtent SSRS įsipareigojimui Vokietijai sumokėti 7,5 mln. aukso dolerių kompensaciją už Vokietijai priskirtos Lietuvos dalies okupavimą.

Lietuvos laisvės lyga buvo rezistentus telkianti ašis. Ne visi jai formaliai priklausė, nebūta vieningos nuomonės, nes daugelis, kaip ir A. Terleckas, buvo atkaklūs, užsispyrę, nelinkę nusileisti. Apskritai ryšiai tarp inteligentų ir rezistentų buvo silpni. Inteligentija buvo linkusi laikyti LLL narius ekstremistais, o rezistentai manė, kad inteligentai buvo prisitaikėliai ir bailiai. 1974 metais apibūdindamas norma tapusį prisitaikėliškumą, Aleksandras Solženicynas rašė, kad „prieš šimtą metų Rusijos inteligentija laikė mirties nuosprendį pasiaukojimu – šiandien tuo laikomas administracinis papeikimas“. Per pirmuosius Sąjūdžio veiklos mėnesius Vilniaus sąjūdiečiai lėmė organizacijos veiklą, ir ne vienas jų, Algirdo Patacko vaizdingais žodžiais, priklausė nomenklatūros šlėktai bei vengė turėti bet kokių ryšių su „ekstremistais“ ir „nacionalistais“. Kauno sąjūdiečiai turėjo glaudesnius ryšius su disidentiniais sluoksniais, bet jų įtaka tuo metu buvo menka. Tad LLL ėmėsi užduoties supažindinti visuomenę su Lietuvos politinių kalinių ir sąžinės kalinių likimu.

Nebuvo daug politinių kalinių, jie nebuvo plačiai žinomi, bet paprastas dorumas reikalavo stengtis juos išlaisvinti. Rugpjūčio 17 dieną buvę politiniai kaliniai Gedimino aikštėje pradėjo bado streiką, reikalaudami, kad būtų paleisti lietuviai politiniai kaliniai ir panaikintas Baudžiamojo kodekso 68 straipsnis, kuris buvo taikomas kitamaniams bausti. Sąjūdis iš pradžių nedalyvavo šioje akcijoje, bet, kilus žmonių susidomėjimui ir akcijos palaikymui, tarpininkavo tarp streikuotojų šalininkų ir valdžios. Ji įsipareigojo peržiūrėti bylas, o pačius kalinius perkelti į Lietuvą. Kai kurie, bet ne visi, badautojai nutraukė streiką.

Po „bananų baliaus“ Petras Cidzikas atnaujino bado streiką, Katedros aikštėje pastatė namelį, kuris pritraukė vis daugiau dėmesio ir suteikė sąlygas LLL išdėstyti savo programą praeiviams. Po mėnesio gavęs valdžios užtikrinimą, kad kaliniai bus paleisti, P. Cidzikas nutraukė savo badavimą. Politinių kalinių išlaisvinimas buvo reikšminga pergalė ne tik LLL, bet ir visai Lietuvai, pripažįstant nukentėjusiųjų aukas ir užkertant kelią ateityje bausti asmenis už jų politines ir religines pažiūras.

Lietuvos laisvės lyga pirmoji į politinę darbotvarkę įtraukė sovietų ginkluotąsias pajėgas. Ji laikė jas okupacine kariuomene, kurią reikia kuo skubiau išvesti iš Lietuvos ir kurioje neturėtų tarnauti Lietuvos jaunimas, juolab kad tokią teisę jiems suteikė tarptautinė teisė, draudžianti okupantui į savo kariuomenę mobilizuoti vietos gyventojus. LLL suprato, kad šalis nėra nepriklausoma, jei jos teritorijoje dislokuota okupacinė kariuomenė ir nėra planų ją išvesti. Klausimas buvo itin jautrus, nes Raudonoji armija, „išvaduojoja“, buvo viena švenčiausių karvių sovietų hagiografijoje – jos išvedimo nepalaikė net nuosekliausi perestroikos šalininkai Maskvoje. Reikalavimo įgyvendinimas daugeliui buvo neįsivaizduojamas. Reikia prisiminti nuoširdų Algirdo Brazausko pasisakymą, nuskambėjusį 1990 m. sausio 24 d. (mėnuo po LKP atsiskyrimo nuo TSKP ir pusantro mėnesio prieš Nepriklausomybės paskelbimą): „Mes viską vertiname tik vienu požiriu: kad tik lietuviai tarnautų Lietuvoje ir – lauk okupacinę kariuomenę. Atsakykite man į paprastą klausimą – o kas gi gins Lietuvą?..“ Šis A. Brazausko *cri de coeur* atskleidė daugelio LKP veikėjų sovietinio mąstymo sukaustytą pasaulio supratimą, kurį nebuvo lengva pašalinti.

Lietuvos laisvės lyga gana atsargiai kėlė kariuomenės klausimą. Kaip minėta, rugsėjo 28 dieną ji reikalavo „nustatyti apytikrą datą, kada iš Lietuvos bus išvesta Stalino kariuomenė“. Sausio 10 dieną mitinge keli kalbėtojai pabrėžė, kad Raudonoji armija turi pasitraukti iš Lietuvos. Jie tiesiog kreipėsi į motinas, kad nebeleistų savo sūnų į okupacinę kariuomenę, priminė, kad JTO Ženevos taikos konvencijos 51-asis straipsnis suteikia teisę netarnauti. Kartu su „Jaunąja Lietuva“ LLL kvietė jaunimą 1989 m. rugpjūčio 3 d. Katedros aikštėje pradėti sovietinių karinių bi-lietų atsisakymo ir grąžinimo akciją. Panašios akcijos buvo rengiamos kituose miestuose. Romualdas Ozolas „Komjaunimo tiesoje“ ragino jaunimą nedalyvauti. Nors Sąjūdis iš pradžių skeptiškai vertino raginimus

gražinti karinius bilietus, bet liepą pradėjo rinkti parašus po peticija išvesti okupacinę kariuomenę. Po mėnesio jau buvo surinkta apie pusantro milijono parašų. Rugsėjo 8 dieną per radiją A. M. Brazauskas tvirtino, kad galime daug pasiekti, atsisakę dviejų lozungų: „Išeiti iš Tarybų Sąjungos!“ ir „Šalin okupantus!“

III

Lietuvos laisvės lygos ir Sąjūdžio ryšiai buvo įtempti – nebuvo galima jų vadinti draugiškais. Sąjūdžio veiksmus ir nuostatas lėmė įvairios aplinkybės. Nuo pat pradžių Sąjūdis siekė vaidinti pagrindinį vaidmenį Lietuvos politikos ir visuomenės gyvenime, todėl stengėsi atsiriboti tiek nuo LKP, tiek nuo LLL ir kitų disidentinių organizacijų bei save pristatyti kaip trečiąją, nuosaikųjį pasirinkimą, atstovaujantį plačiausiems gyventojų sluoksniams. Vengdamas bendrauti su LLL, neleisdamas jos atstovams kalbėti savo renginiuose, Sąjūdis ne tik siekė nuraminti kompartiją, įrodyti savo nuosaikumą ir atsakingumą, bet ir pritraukti paprastus, baikštesnius piliečius, kuriems nereikėjo baimintis, kad jie užsitrauks valdžios nemalonę, dalyvaudami nesankcionuotame renginyje. Sąjūdžio mitingai, skirtingai nuo LLL, buvo legalūs, o tai buvo didelis Sąjūdžio privalumas.

Kai kurie tokie taktiniai skaičiavimai buvo pateisinami, ypač pirmosiomis dienomis, kai Sąjūdis buvo atidžiai stebimas ir dar neturėjo didesnio, platesnio palaikymo. A. Terlecko kvietimas į vieną pirmųjų Sąjūdžio renginių būtų skatinęs sąmokslą teorijas – kad Sąjūdis yra ne kagėbistų kūrinys, kaip galvojo kai kurie LLA nariai, bet kad jis yra santvarkos priešų Trojos arklys, mėginimas viešojoje erdvėje priveisti separatistinių idėjų. Buvo ir persistengta, antai, kai nepakvietė A. Terlecko kalbėti mitinge Vingio parke, nors jis ir J. Sasnauskas kalėjo dėl suokalties pasmerkimo, o prieš metus rizikavo surengti neoficialų mitingą, nežinodami, kaip piktai reaguos valdžia.

Nenorą bendrauti stiprino eilinis snobizmas, plačiai paplitęs darbininkų ir valstiečių valstybėje. Palyginus su Sąjūdžio, ypač Vilniaus, grietinėlė, LLL nariai buvo menkai išsilavinę prasčiokai – prasčiokai, neverti dėmesio. Antra vertus, nesutarimus skatino A. Terlecko ir kitų Lygos narių pasisakymai – nesubtilūs, sūdyti pertekline retorika, su aiškiu polinkiu tyčiotis iš atsargumo, o raginimus laikyti nuosaikiai

traktavę kaip bailumo ar pataikavimo partijai požymį. Užkietęje komunistai iš principo atsisakė bendrauti su LLL. Vytautas Petkevičius mitinge Vingio parke pasakė: „Mes nuo ekstremistinių, įvairių šovinistinių, arba nacionalistinių, išsišokėlių atsiribojame ir neturime su jais nieko bendro.“ V. Petkevičius nebuvo vienintelis sąjūdietis, kuriam LKP buvo tiek pat brangi kiek pats Sąjūdis.

Viena pagrindinių priežasčių, skatinusių Sąjūdį atsiriboti nuo LLL, buvo gana plačiai visuomenėje ir Sąjūdyje paplitęs įsitikinimas, kad Lyga iš tiesų subūrė vadinamuosius ekstremistus, o ekstremistai jie buvo todėl, kad reikalavo atkurti Lietuvos valstybingumą. Per 50 okupacijos metų Maskvai iš dalies pasisėkė pasukti laikrodį atgal – ji susilpnino suverenumo ilgesį. SSRS etnofederacinė valstybės sandara sudarė sąlygas palaikyti etnokultūrinį tautiškumą, kuris tenkino nemažai lietuvių, bet nekėlė jokio pavojaus sovietinei santvarkai. Kremlius siekė paversti Lietuvą „Nemuno kraštu“, depolitizuotu, visą šalį apimančiu liaudies buities muziejumi – savotiška Rumšiškių Lietuva. Ir neblogai sekėsi. Visavertį tautiškumą ar patriotizmą, kurio sudėtinė dalis yra noras patiems spręsti savo likimą, pakeitė nuo politinių siekių apsivalęs etnokultūriškumas. 1986 metais daugumai lietuvių nepriklausomybė atrodė nerealus siekis, apie ją nebuvo galvojama, plačiai buvo susitalkyta su mintimi, kad Lietuva bene amžinai liks sovietijos dalimi. Kai racionaliame gyvenimo plane Lietuvos valstybingumo siekis neturi vaidmens, neišvengiamai nyksta su valstybingumu susietas lietuviškas patriotizmas.

Lietuvos laisvės lyga buvo šviesa tamsybėse. Tautos abejingumas buvo greitai įveiktas – viskas pakito labai staigiai ir radikalai. 1989 metų vasarą dauguma pritarė nepriklausomos valstybės atkūrimui bei sovietų kariuomenės išvedimui, vadinasi, ir LLL siekiams, kurie prieš metus buvo laikomi ekstremistiniais.

Tai nėra pirma tokia staigi ir radikali visuomenės nuostatų transformacija. 1919 metų pradžioje daugelis lietuvių abejojo, ar nepriklausomybė pasiekiamą. Jaunimas nevieningai stjo į Lietuvos kariuomenę: Užnemunėje ir Alytuje savanorių netrūko, o 1919 metų vasarą į Panevėžio ir Kėdainių sričių apsaugos būrius įstjo tik du šimtai savanorių. Savo atsiminimuose pulkininkas Petras Gudelis rašo, kad Joniškėlio partizanų veikloje (o jie 1919 metų pirmoje pusėje sudarė pagrindinį

bolševikams besipriešinantį vienetą Šiaurės Lietuvoje) dalyvavo tik pusantro nuošimčio visų vyrų. P. Gudelis rašė: „Užtikrinu, kad nė vienas tėvas neišvarė savo sūnaus į partizanus“, nors buvo tokių, kurie vaikams neleisdavo arba drausdavo paimti arklį. Bet praėjus vos pusantrų metų, Liucijanui Želigovskiui užėmus Vilnių, patriotinė banga apėmė visą kraštą – masiniuose mitinguose žmonės reiškė ryžtą aukoti ne tik savo turtą, bet ir gyvybę. Ir tada nebuvo nei radijo, nei televizijos, nei laikraščių, nei Sąjūdžio žinių ar roko maršo per Lietuvą.

Belieka apibendrinti, kad LLL įnašas į nepriklausomybės atkovojoimą dar nėra deramai įvertintas.

Lietuvos laisvės lyga ir Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumas

Dr. Arūnas Bubnys

XX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje okupuotoje Lietuvoje rusenęs pilietinis pasipriešinimas tapo viešesnis, atsirado savilaida, išryškėjo kelios antisovietinio pasipriešinimo sąjūdžio kryptys: religinė, tautinė, tautinė-liberalioji.

Tautinės krypties atstovai siekė puoselėti lietuviybę, saugoti tautinį tapatumą, jų politinis idealas buvo nepriklausoma Lietuva. Viena ryškiausių šios pakraipos organizacijų buvo 1978 m. birželio 15 d. įsteigta Lietuvos laisvės lyga. Tai buvo nepartinė, demokratiniiais principais veikianti organizacija, neturėjusi griežtos narystės ir formalaus vadovo. Idėjinis jos lyderis buvo Antanas Terleckas, o daugelis narių (pavyzdžiui, Kęstutis Jokubynas, Leonas Laurinskas, Romualdas Ragaišis, Vladas Šakalys, Jonas Volungevičius ir kiti) jau buvo kalėję už antisovietinę veiklą, dalyvavimą ginkluotos rezistencijos kovose. Pagrindinis Lietuvos laisvės lygos tikslas, kaip teigiama pagrindžio žurnale „Aušra“ paskelbtoje Deklaracijoje, buvo atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Lyga kėlė uždavinį ugdyti tautinį jaunimo susipratimą, rengtis atkurti šalies nepriklausomybę, kelti neteisėtos Baltijos šalių aneksijos klausimą tarptautiniuose forumuose.

Svarbiausi su Lietuvos laisvės lyga susiję leidiniai – tai dar šios organizacijos ištakas menantis 1976–1977 metais leistas tautinės pakraipos pagrindžio leidinys „Laisvės šauklys“ (išėjo penki numeriai) ir radikalių tautinių nuostatų 1979–1981 metais leistas Lietuvos laisvės lygos pagrindžio leidinys „Vytis“ (išėjo šeši numeriai, septintasis numeris pateko į KGB rankas).

Kaip ir kitos neginkluoto pagrindžio organizacijos, Lietuvos laisvės lyga daugiausia dėmesio skyrė pareiškimų, kreipimųsi į Sovietų Sąjungos vyriausybę ir tarptautines organizacijas rašymui. Kovodama dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, Lietuvos laisvės lyga stengėsi akcentuoti Lietuvos tuometinio statuso neteisėtumą, nuolat pabrėžė

1940 metais įvykusios okupacijos faktą, viena pirmųjų prabilo apie 1939 metų slaptuosius Vokietijos–SSRS susitarimus. Didelio atgarsio pasaulyje sulaukė 1979 m. rugpjūčio 23 d. šios organizacijos iniciatyva parengtas ir Jungtinių Tautų generaliniam sekretoriui Kurtui Waldheimui bei užsienio valstybių vyriausybėms (Sovietų Sąjungos, VFR ir Atlanto chartiją pasirašiusių šalių) nusiųstas Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumas, kurį pasirašė ne tik 38 Lietuvos (tarp jų 15 buvo Lietuvos laisvės lygos nariai), septyni Latvijos, keturi Estijos disidentai, bet ir žymiausi Rusijos kovotojai už žmogaus teises. Dokumentui pritarė ir akademikas Andrejus Sacharovas. Dokumente buvo atskleista tiesa apie trijų Baltijos šalių okupaciją ir prašoma likviduoti Antrojo pasaulinio karo padarinius, išvesti okupacinę kariuomenę. Jis pateko į Vakarus ir 1979 m. rugpjūčio 23 d. – 40-ųjų Molotovo–Ribentropo pakto pasirašymo metinių dieną – buvo perskaitytas per „Amerikos balso“ lietuviškąją radijo stotį. Memorandumas buvo plačiai komentuojamas užsienyje ir Lietuvos pagrindinėje spaudoje.

Memorandumo idėja gimė 1979 metų vasarą Lietuvos laisvės lygos tarybos susirinkime, kuriame dalyvavo A. Terleckas, V. Šakalys, Julius Sasnauskas ir kiti. J. Sasnausko sesuo Leonora Sasnauskaitė išspausdino tekstą rusų kalba. Su šiuo tekstu A. Terleckas ir J. Sasnauskas rugpjūčio 10 ar 12 dieną nuvyko į Tartu pas Martą Niklusą, lietuvių disidentų teismų stebėtoją iš Estijos. Ten jie kartu tekstą suredagavo, patikslino argumentus ir teisinius aspektus. Kitą dieną M. Niklusas surinko estų parašus. Tuomet šis tekstas buvo perduotas Šiauliuose Jadvygai ir Jonui Petkevičiams. J. Petkevičienė netrukus nuvyko į Jelgavą pas Ivarą Žukovskį, jis padėjo jai surinkti latvių parašus. A. Terleckas rugpjūčio 20 dieną nuvyko į Maskvą ir nusivežė dokumentą su lietuvių, latvių ir estų parašais. Ten jis pirmiausia susitiko su Malva Landa, ji pasiūlė pridėti kelis sakinius, išreiškiančius rusų disidentų pritarimą Memorandume išdėstytiems teiginiams. M. Landa pati perspausdino tekstą su priedu ir skubiai nuvežė pas A. Sacharovą ir Jeleną Boner pasirašyti, nes žinojo, kad jie rengiasi išvykti. A. Sacharovas perskaitė tekstą ir pasirašė pareiškęs, kad Baltijos tautų atžvilgiu buvo padarytas neteisėtas aktas ir jos turi turėti galimybę laisvai pasirinkti savo tolesnės raidos kelią. Tą patį padarė ir jo žmona J. Boner. Po to M. Landa pasirašė dokumentą pati ir nuvyko pas kitus Maskvos disidentus rinkti parašų. Tatjana

Velikanova dokumento egzempliorių su parašais perdavė savo pažįstamam Vakarų žurnalistui, per kurį į užsienį patekdavo ir kiti disidentų dokumentai. Vienas egzempliorius su originaliais parašais iškeliaavo į užsienį, o SSRS liko įvairios kopijos su skirtingai išvardytais parašais¹.

Ryšium su Stalino–Hitlerio pakto 40 metų sukaktimi Vakarų Europoje buvo organizuotas ne vienas renginys, kuriuo norėta priminti slapųjų susitarimų padarinius. 1979 m. rugpjūčio 21 d. Bonoje organizuota bendra Baltų draugijos ir Lenkų tautinės tarybos spaudos konferencija. Lietuvos diplomatinės tarnybos narys dr. Albertas Gerutis aptarė slaptuosius susitarimus, kuriais totalitariniai režimai sutarė pasidalyti Rytų Europą. Dr. A. Gerutis, atkreipęs dėmesį, kad Baltijos valstybės vienintelės Europoje neteko nepriklausomybės Antrojo pasaulinio karo metu, iškėlė reikalavimą Vokietijos ir Sovietų Sąjungos vyriausybėms paskelbti negaliojančiais tarp jų savo laiku sudarytus susitarimus. Rugpjūčio 24–26 dienomis Šveicarijoje vyko Europos žmogaus teisių konferencija, joje dr. Otto von Habsburgas perskaitė pranešimą „Hitlerio–Stalino paktas ir Europos laisvės sutrempimas“².

Tokiame Hitlerio–Stalino slapųjų sandėrių minėjimo kontekste pasirodęs pačių okupuotų Baltijos kraštų gyventojų pasirašytas protestas buvo kaip niekada aktualus. Baltijos memorandumas, vadintas Keturiasdešimt penkių pabaltiečių protestu, Pabaltiečių memorandumu, labai greitai pateko į Vakarus. Padedant rusų disidentams, jau 1979 metų spalio mėnesį Memorandumas buvo skaitomas užsienio radijo laidose. Žinios apie Memorandumo pasirašymo aplinkybes bei pasirašiusius asmenis buvo labai prieštaringos. Bet Memorandumo pasirašymas buvo paremtas ir viename iš nedaugelio „Lietuvos katalikų bažnyčios kronikos“ redaktorių komentarų, kurie gana greitai patekdavo su eiliniu Kronikos numeriu lietuvių išėivijai Vakaruose. Kronika 1979 m. spalio 19 d. (Nr. 40), nors ir vengusi tiesioginių politinių pastabų, parėmė Memorandumo pasirašymą. Tai buvo labai svarbi nuostata, aiškiai susiejusi katalikų judėjimą su tautos politinio išlaisvinimo pastangomis – įvardijant Lietuvos statusą kaip okupaciją ir patvirtinant Keturiasdešimt

¹ Anušauskas A., Burauskaitė B., Baltijos laisvė – Europos atsakomybė, V., 2002, p. 41, 42.

² Paminėta Stalino–Hitlerio sutartis, Europos lietuvis, 1979, Nr. 35.

penkių pabaltiečių memorandumo reikalavimus likviduoti 1939 metų nacių–soviėtų pakto padarinius.

Neabejotina viena, jog tai buvo pirmas protestas, įgavęs platų tarp-tautinį atgarsį. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas kreipė-si į Helsinkio susitarimą pasirašiusių valstybių vyriausybes, kad šis protestas būtų išgirstas. „Šis pabaltiečių protestas yra reikalingas stiprios paramos kiekviename krašte“, – buvo teigiama VLIK'o kreipi-mesi. VLIK'as paragino „spaudoje ir kitomis progomis daryti viską, kas jūsų sąlygomis yra įmanoma, kad jūsų vyriausybės atkreiptų dėmesį į neteisėtą Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupaciją ir kad dėtų pastan-gas išvystyti spaudimą Sovietų Sąjungai proteste nurodoma kryptimi; asmenys, demonstravę ir drįsę pasirašyti protesto reikalavimą, būtų žinomi pasaulyje kaip kovotojai už žmogaus ir savo tautos teises ir kad jų saugumas būtų viešosios nuomonės ginamas; šis drąsus pabaltiečių žygis ir jo vykdytojai nebūtų užmiršti, bet būtų visų lietuvių, latvių, estų ir kitų tautų žmonių laisvajame pasaulyje keliama ir primenama, kol Baltijos valstybės bus vėl laisvos.“

Buvo paskelbtas pirmasis iš rusų kalbos išverstas Memorandumo variantas. Jis ne visai atitiko originalą, ne visų pasirašiusių pavardės buvo šiame Memorandumo tekste, bet būtent dėl šios priežasties po Vakarų valstybes pradėjęs keliauti Memorandumas įgavo Keturiasde-šimt penkių pabaltiečių pareiškimo pavadinimą.

Vokietijos lietuvių bendruomenės valdyba nusiuntė 1979 metų lapkričio mėnesį Vakarų Vokietijos vyriausybei, politinėms partijoms ir žymesniems visuomenės veikėjams Keturiasdešimt penkių memo-randumą, prašydama paremti 45 pabaltiečių reikalavimą, paskel-biant nacių ir sovietų slaptus susitarimus negaliojančiais³. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto seimas 1979 m. gruodžio 8–9 d. prieš artėjančią Madrido konferenciją nutarė išnaudoti visas progas iškel-ti žmogaus ir tautų teises bei Keturiasdešimt penkių memorandumą paskleisti po visą pasaulį⁴. Lietuvos diplomatinis atstovas Vašingtone Stasys Bačkis, drauge su Estijos ir Latvijos diplomatiniais atstovais

³ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinio televizijos ir radijo komiteto skyriaus vedėjo K. Puzono išrašas iš Vatikano radijo stoties 1979 m. lapkričio 25 d. laidos, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47753/3, t. 6, l. 145.

⁴ Europos lietuvis, 1980 01 28, Nr. 4.

JAV, 1979 metų gruodžio mėnesį Jungtinių Tautų Organizacijai Niujorke įteikė Keturiasdešimt penkių memorandumą ir pakvietė Jungtinių Tautų Organizaciją paremti reikalavimą sugrąžinti Baltijos valstybėms nepriklausomybę.

Pabaltiečių memorandumas sulaukė plataus atgarsio visame pasaulyje. Dar kartą buvo pabrėžta, kad bet kokių aneksijų nepasmerkimas ar abejingumas pavergtų tautų likimui jau savaime yra nusikaltimas.

JAV Atstovų Rūmai 1979 m. lapkričio 13 d. priėmė rezoliuciją Baltijos valstybių reikalui. Už rezoliuciją balsavo 390 atstovų, niekas nepasisakė prieš: „<...> Baltijos valstybių tautos turi teisę į lygybę ir apsisprendimą, kaip nustatyta Helsinkio baigiamojo akto VIII skyriuje, tai turėtų būti joms leista daryti laisvus rinkimus, globojant Jungtinėms Tautoms ir tik po to, kai bus atitrauktos iš Baltijos valstybių sovietų militarinės pajėgos ir politinis, administracinis bei policinis personalas. <...> Atstovų Rūmai (Senatui pritariant) nutarė, (a) kad Kongresas yra nuomonės, jog prezidentas, siekdamas užtikrinti tikrą ir nuosirdžią taiką Baltijos srityje ir Europoje iš viso, turėtų duoti nurodymus Jungtinių Valstijų delegacijai Madrido 1980 metų susirinkime, šaukiamame Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos reikalui, kad būtų visiškai įvykdyti Helsinkio baigiamojo akto VIII skyriaus principai, liečią tautų lygias teises ir apsisprendimą; (b) toliau Kongresas yra nuomonės, kad prezidentas, panaudodamas tokias priemones kaip Tarptautinę susisiekimo agentūrą ir kitas informacijos agentūras, esančias Jungtinių Valstijų vyriausybės žinioje, padarytų viską, kas tik yra įmanoma, siekiant atkreipti visų tautų dėmesį į Baltijos valstybių reikalą, tam panaudojant specialias radijo programas ir leidinius; (c) toliau Kongresas yra nuomonės, kad prezidentas tarpininkautų ir panaudotų visas pastangas laimėti kitų tautų paramą ir bendradarbiavimą, siekiant įgyvendinti Baltijos valstybių nepriklausomybę <...>“.⁵ Rezoliucijos iniciatorius buvo kongresmenas Edwardas J. Derwinskis.

V. Šakalio, vieno iš Keturiasdešimt penkių memorandumo signatarų, pabėgimas iš Sovietų Sąjungos į JAV 1980 metų vasarą suteikė naujos, autentiškos informacijos apie persekiojimus Lietuvoje ir paties

⁵ Rezoliucija Pabaltijo reikalais, Europos lietuvis, 1979 12 11, Nr. 48; Plg. Congressional Record-Hause. 13 11 1979. P. H10583-86.

Memorandumo signatarus. V. Šakalys parengė raštą dėl Stalino–Hitlerio slaptų susitarimų, papildė Amerikos lietuvių tarybos, Lietuvių religinės šalpos/Lietuvių informacijos centro ir ELTA'os politinių kalinių biografinius sąrašus, parengė liudijimus iš Vakarų Vokietijos pagrobto sportininko Vlodo Česiūno reikalu (VLIK'as liudijimus įteikė Vakarų Vokietijos vyriausybei). Dalį medžiagos VLIK'as įteikė JAV prezidentūrai ir JAV Kongreso Europos saugumo ir bendradarbiavimo komisijai, siekdamas priėmimo Baltuosiuose Rūmuose ir pakvietimo liudyti Madrido konferencijoje dėl Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos padėties⁶. Vašingtone V. Šakalys, padedamas VLIK'o valdybos vicepirmininko Liūto Griniaus, padarė pranešimą Lietuvių bendruomenės, „Amerikos balso“ atstovams, aplankė JAV valstybės departamento pareigūnus, Lietuvos atstovą dr. S. Bačkį. 1980 m. spalio 7–10 d. V. Šakalys aplankė Kanadą, ten buvo priimtas ir liudijo keliems parlamento nariams, Kanados užsienio reikalų ministro pavaduotojui, „Amnesty International“ skyriaus atstovams, buvo priimtas Ontarijo provincijos ministro pirmininko.

V. Šakalio pabėgimas ir susitikimai su Vakarų politiniais veikėjais nebuvo negirdomis praleisti sovietinėje Lietuvoje. Pradėta propagandinė kampanija prieš Keturiasdešimt penkių pabaltiečių protesto raštą. 1980 m. rugsėjo 27 d. „Tiesa“ atspausdino straipsnį apie A. Terlecko ir J. Sasnausko „prisipažinimus“, kuriais buvo bandoma paneigti Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumo įteikimą ir parašų tikrumą (nurodė septynis asmenis, atsisakiusius savo parašų). Padėtis okupuotoje Lietuvoje, Keturiasdešimt penkių memorandumo signatarų persekiojimai, nesiliaujančios politinės represijos ir aktyvi lietuvių išeivijos patriotinių organizacijų pozicija vis labiau stiprino tarptautinį spaudimą Sovietų Sąjungai. Madride 1980 metų rudenį vykstant Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai suaktyvėjo visų kryptį lietuviškų politinių organizacijų veikla priimant tarptautinėms organizacijoms skirtus pareiškimus ir memorandumus dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

Dar dešimtmetį Sovietų Sąjunga po Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumo pasirašymo bandė slėpti slaptuosius sandėrius

⁶ Vlodo Šakalio kelionės, Europos Lietuvis, 1980 11 03, Nr. 4(42).

su nacistine Vokietija, persekiojo ir terorizavo Memorandumo signatarus, bet jų protesto balsas peržengė geležinę uždangą ir buvo išgirstas Europos Parlamente. Po kelerių metų parengiamojo darbo Europos institucijose 1983 m. sausio 13 d. Europos Parlamente buvo priimta rezoliucija, kuri, pasiremmdama Keturiasdešimt penkių pabaltiečių memorandumu, atkreipė dėmesį į okupuotų Baltijos valstybių padėtį. Rezoliucijos referentas O. von Habsburgas (Vokietija), pristatydamas rezoliucijos projektą, priminė, kad Sovietų Sąjunga sulaužė visas su Baltijos šalimis pasirašytas sutartis, kuriomis buvo įsipareigojusi gerbti jų laisvę ir nepriklausomybę. Tautos kenčia sovietinę priespaudą. Rezoliucija buvo priimta, Baltijos tautos neliko užmirštos. Europos parlamentarai O. von Habsburgas ir Alanas R. Tyrrellis (Didžioji Britanija) jau tuomet prognozavo, kad ši rezoliucija rodo kelią į Didžiąją Europą, kad ateis laikas, kai laisvų Baltijos valstybių atstovai sėdės Europos Parlamente⁷.

Europos Parlamentas rekomendavo Užsienio reikalų ministrų konferencijai kelti Pabaltijo kraštų klausimą Jungtinėse Tautose, perduodant šį klausimą Dekolonizacijos komisijai. Pabaltijo kraštų reikalai taip pat turėjo būti iškelti Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijoje. Buvo išreikšta viltis, kad Užsienio reikalų ministrų konferencija panaudos savo pastangas, kad būtų įgyvendintas Pabaltijo tautų troškimas, jų norima valdymosi forma. Parlamento pirmininkas buvo įpareigotas šią rezoliuciją perduoti Europos užsienio reikalų ministrų konferencijai ir Europos Parlamentą sudarančių šalių vyriausybėms.

Baltijos valstybių okupacijos ir nepriklausomybės atkūrimo klausimo iškėlimas Europos Parlamente sukėlė didelį susidomėjimą visoje Europoje. ELTA'os informacijos tarnyba, palaikydama nuolatinį ryšį su dr. Kaziu Bobeliu, gautas žinias apie rezoliucijos svarstymus ir priėmimą tuojau perdavė lietuviškiems laikraščiams ir radijo tarnyboms, o priimtos rezoliucijos tekstą persiuntė į JAV Madrido konferencijos delegacijos pirmininkui ambasadoriui Maxui Kampelmanui ir JAV Kongreso CSCE – Helsinkio komisijos pirmininkui kongresmeniui Dante'ui B. Fascelliui⁸.

⁷ Anušauskas A., Burauskaitė B., Baltijos laisvė – Europos atsakomybė, p. 7, 8.

⁸ „VLIK'o žygiai Europos Parlamente“, Darbininkas, 1983 02 18.

Europos Parlamento rezoliucija buvo didelis politinis ir moralinis laimėjimas tų europietišku politinių jėgų, kurios nebuvo abejingos tautų laivės atkūrimo idėjai, jautė atsakomybę už šių tautų likimą. Po 1983 m. sausio 13 d. Europos Parlamento rezoliucijos priėmimo buvo ir daugiau žingsnių, rėmusių Baltijos išsivadavimą: 1983 m. vasario 23 d. buvo priimta JAV Kongreso rezoliucija, įgaliojusi prezidentą 1983 m. birželio 14 dieną paskelbti Baltijos laisvės diena⁹. Senatorius Robertas Dole'as įtraukė Europos Parlamento rezoliuciją Pabaltijo klausimu į JAV Kongreso dokumentų rinkinį „Congressional Record“ (1983 m. kovo 1 d.). Jis pritarė Europos Parlamento rezoliucijai ir pareiškė, kad rezoliucijos priėmimas tokia didele balsų dauguma rodo, jog Europos šalių atstovai yra tvirtai įsipareigoję atkurti Pabaltijo tautų nepriklausomybę. Senatorius Charles'as H. Percy laišku padėkojo VLIK'ui už jam atsiųstas Europos Parlamento ir Australijos Senato rezoliucijas. Jis išreiškė didelį pasitenkinimą, kad „tokios institucijos balsuoja už šias rezoliucijas“.

Toliau buvo plačiai naudojamas Keturiiasdešimt penkių memorandumas. Jį VLIK'o pirmininkas dr. K. Bobelis išsiuntinėjo Europos užsienio reikalų ministrų sesijos dalyviams (1983 m. balandžio 12 d.) kartu su raštu apie Baltijos kraštų padėtį. Šį raštą gavo Belgijos, Danijos, Airijos, Italijos, Prancūzijos, Vakarų Vokietijos, Liuksemburgo, Olandijos ir Anglijos ministrai, jų prašyta remti Lietuvos, Latvijos ir Estijos nepriklausomybės atkūrimą.

Devintojo dešimtmečio pradžioje Europos Parlamente buvo keliamas ne tik trijų Baltijos valstybių okupacijos klausimas. Šis klausimas buvo neatsiejamai susijęs su žmogaus teisių problema sovietų okupuotuose kraštuose. Žmogaus teisės ir pagrindinės laisvės (sąžinės, religijos ir įsitikinimų laisvės) buvo pripažintos ir tapusios tarptautinės teisės norma jau iki devintojo dešimtmečio. Šias teises įsipareigojo gerbti Helsinkio baigiamąjį aktą pasirašiusios valstybės. Devintojo dešimtmečio pradžioje Europos Parlamentas taip pat iškėlė religinio persekiojimo Lietuvoje klausimą¹⁰.

⁹ Joint Resolution “To declare Baltic Freedom Day”, (Dr. K. Bobelio asmeninis archyvas); Baltijos laisvės diena, Europos lietuvis, 1983 06 24.

¹⁰ A. Venskaus laiškas dr. D. Krivickui, 1984 01 31, Adolfo Venskaus asmeninis archyvas.

Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja 1987 m. sausio 28 d. priėmė rezoliuciją (Doc. 5667), prisimindama, kad „trijų Pabaltijo valstybių inkorporacija į Sovietų Sąjungą žiauriai pažeidė ir tebežeidžia tautų apsisprendimo teisę“, „prisimindama Europos Parlamento 1983 m. sausio 13 d. rezoliuciją apie padėtį Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje“, pakvietė atkreipti dėmesį „į rimtus žmogaus teisių bei apsisprendimo teisės pažeidimus trijose Pabaltijo valstybėse“¹¹. Universalių žmogaus teisių gynimas tapo veiksmingu įrankiu tarptautiniuose forumuose vėl ir vėl keliant Baltijos šalių aneksijos ir tautų apsisprendimo klausimą.

Baltijos kraštuose kilęs tautinis atgimimas, arba Dainuojanti revoliucija, galutinai ir neišvengiamai artino nepriklausomybės atkūrimo metą. Po pirmųjų masinių lietuvių, latvių ir estų demonstracijų 1988 m. liepos 7 d. Europos Parlamentas 98 proc. balsų dauguma priėmė naują, vieną paskutinių rezoliucijų dėl aneksuotos Lietuvos, joje pakartotos 1983 m. sausio 13 d. rezoliucijos nuostatos. Tai patvirtino dar kartą, jog Parlamentui priklausančios valstybės ir toliau nepripažįsta Pabaltijo valstybių aneksavimo, kuris buvo įmanomas dėl Hitlerio–Stalino 1939 metų pakto. Rezoliucija priminė Helsinkio baigiamojo akto 8-ąjį punktą, kuriuo užtikrinamas visų tautų laisvas apsisprendimas¹².

Baltijos šalių išsivadavimo kelių paieškos – nuo siūlymo dekolonizuoti, suteikti apsisprendimo teisę iki absoliutaus tautų suverenumo ir nepriklausomų valstybių atkūrimo – vyko ir aneksuotoje Lietuvoje (kaip pilietinio pasipriešinimo ar disidentų grupių iniciatyvos), ir demokratinėje Europoje. Baltijos laisvės klausimas tapo tikru Europos išbandymu žmogaus ir tautų teisių srityje. Srityje, nuo kurios sprendimo priklausė Europos ateitis. Baltijos šalys vadavosi nepaisydamos sovietinės imperijos pasipriešinimo, bet tai buvo pasiekta taikiu pilietiniu protestu ir parlamentine demokratija.

Kitas ne mažiau svarbus ir platų atgarsį sukėlęs Lietuvos laisvės lygos dokumentas – Algirdo Statkevičiaus parengtas „Moralinis ultimatumas TSRS vyriausybei“, kuriame keliama ultimatyvūs reikalavimai SSRS vyriausybei apsvastyti nepriklausomos Lietuvos atkūrimo

¹¹ Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucija, Laisvoji Lietuva, 1987 03 19.

¹² Pabaltijo reikalai Europos Parlamente, Draugas, 1988 07 14.

klausimą ir paskelbti SSRS oficiozuose Molotovo–Ribentropo pakto dokumentus. Dėl šių veiksmų netrukus sulaukta KGB represijų. Nepraėjus nė keliems mėnesiams nuo minėtų dokumentų paskelbimo, buvo suimti Lietuvos laisvės lygos vadovai A. Terleckas ir J. Sasnauskas, o 1980 metų rugpjūčio mėnesį – A. Statkevičius. Suėmus aktyviausius Lietuvos laisvės lygos narius, organizacijos veikla kuriam laikui nutrūko.

Sovietų Sąjungoje prasidėjus valstybės ir politinės sistemos demokratizavimo procesams ir 1987 metais iš kalėjimų ir tremties pradėjus grįžti neginkluotojo pasipriešinimo organizacijų vadovams, pasipriešinimas režimui sustiprėjo, buvo atnaujinta ir Lietuvos laisvės lygos veikla. Jau 1987 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje prie Adomo Mickevičiaus paminklo ji surengė pirmąjį viešą protesto mitingą, skirtą Lietuvai lemtingų Molotovo–Ribentropo protokolų pasirašymo 48-osioms metinėms paminėti. Pirmą kartą viešai buvo pareikalauta išvesti iš Lietuvos sovietinę kariuomenę, atkurti šalies nepriklausomybę. Nors po mitingo dalis jo dalyvių buvo „profilaktiškai apdoroti“ ir viešai smerkiami, toliau išlaikyti politiškai pasyvią visuomenę buvo nebeįmanoma. Įvyko lūžis žmonių sąmonėje, prasidėjo visuotinis tautos atgimimas, jame ir toliau aktyviai dalyvavo Lietuvos laisvės lyga. 1988–1990 metais ji inicijavo daug įvairių akcijų, parašų rinkimų. Didelė šių akcijų dalis buvo nukreipta prieš okupacinę SSRS kariuomenę: šaukimo į karinę tarnybą boikotas, karinių bilietų grąžinimas, parašų po peticija, reikalaujančia okupacinės kariuomenės išvedimo, rinkimas ir taip toliau. Lietuvos laisvės lyga, kitaip nei Sąjūdis, laikėsi radiklios pozicijos ir kėlė reikalavimus nedelsiant įvesti Lietuvos pilietybę, lietuvių kalbą paskelbti valstybine, atkurti suverenitetą ir nepriklausomybę. Galiausiai, 1990 metais atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvos laisvės lyga įsiregistravo kaip legali politinė partija, o 2001 metais įsitraukė į Lietuvos dešiniųjų sąjungą. 2003 metais Lietuvos laisvės lyga, kaip savarankiška organizacija, savo veiklą nutraukė.

Ir dar kartą apie sąžinę ir kolaboravimą

Kęstutis Subačius,

Lietuvos laisvės lygos narys,

Keturiasdešimt penkių pabaltiečių

memorandumo signataras

„Kam tuomet kiekvienas žmogus turi sąžinę? Aš manau, kad pirmiausia mes privalome būti žmonės, o tik paskui piliečiai. Ne taip svarbu ugdyti pagarbą įstatymui, kaip tam, kas yra teisinga. Vienintelis įpareigojimas, kurį turiu teisę prisiimti, yra visuomet daryti tai, ką laikau esant teisinga. Gana pagrįstai sakoma, kad korporacija neturi jokios sąžinės; tačiau sąžiningų žmonių korporacija yra korporacija su sąžine.“ (Henry David Thoreau, „Apie pilietinio nepaklusnumo pareigą“)

Man atrodo, kad sąžinė yra primiršta sąvoka valstybės, visuomenės sanklodoje, jau nekalbu apie teismus ir teisingumą. O juk, sugrąžinę ją kaip moralės, dorovės kriterijų, galėtume kurti daugmaž padorų gyvenimą valstybėje, ji būtų moralės pagrindas mūsų sprendimuose.

Sąžinės virpesį aš tapatinčiau su empatija. Kaip žinoma, empatija yra viena iš intelekto sudedamųjų dalių, jei ne svarbiausia. Gaila, kad šis žodis dabar yra dažnai nuvalkiojamas, subanalinamas įvairiuose seminaruose, juo manipuluojama abejotino lygio paskaitose ir taip toliau. Deja, empatijos beveik neaptinkame valdžios sprendimuose ar poelgiuose, jos, drįsčiau teigti, nebeliko mūsų valstybės sampratoje. Be jos, manyčiau, taps neįmanoma Lietuvos, kaip valstybės, sėkminga egzistencija, išlikimas. Juk nebūtina nugyventi dešimtis kitų gyvenimų, kad suprastum, ką jaučia atstumtasis, nelaimėlis, nusikaltėlis ar neturtėlis, ar tik nevykėlis. Pabandykite juos suprasti, pajauti.

Kartais savęs klausiu, ar yra toks jau didelis skirtumas tarp okupacijų (sovietinės ir nacistinės)? Juk ar buvome okupuoti penkiasdešimt metų, ar kaip Vakarų Europa vos šešetą, ar tai iš esmės keičia kolaboravimo esmę. Kažkodėl visi sutariame ir sutinkame, kad Europoje buvo elgiamasi teisingai (neminiu dabar pokario Prancūzijoje vykusią linčo teismų), kai perkopusį per devyniasdešimtmetį Nobelio premijos

laureatą Knutą Hamsuną teisė už prieškario kelionę (ir ne tik) pas fiurerį, kad dešimtmetį turėjo problemų dėl dėstymo universitete filosofas Martinas Heideggeris ir buvo priverstas išeiti į pensiją, kad panašių problemų patyrė pasaulinio garso dirigentas Herbertas von Karajanas, kad nepaliko visuomenė ramybėje ir kompozitoriaus Carlo Orffo, garsiosios kantatos „Carmina Burana“ autoriaus. Teisiami buvo poetas Ezra Poundas, rašytojas Louis-Ferdinandas Celine'as ir dar daugelis kitų. Taigi, kai kalbame apie Vakarus, mes vieningi ir sutariame, kad kolaboravimas turi būti įvardintas ir nubaustas.

Ar girdėjote Prancūzijos maršalo Philippe'o Petaino istoriją? Jis buvo Pirmojo pasaulinio karo didvyris, gavęs visus įmanomus apdovanojimus, Prancūzijos karo ministras, ambasadorius Ispanijoje ir taip toliau. Visoje šalyje labai gerbiama asmenybė. Vokiečiams užpuolus Prancūziją, jis su naciais pasirašė taikos sutartį, kuri, tikėtina, išgelbėjo daug nekaltų gyvybių. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo už kolaboravimą su naciais – mat įėjo į Viši vyriausybę – jis buvo nuteistas mirties bausme, vėliau dėl solidaus amžiaus mirties bausmė pakeista įkalinimu. Tad užteko vienos sąmoningos klaidos ir ji nubraukė visus prieš tai buvusius jo nuopelnus ir laimėjimus.

Dabartinėje Lietuvoje maršalo Ph. Petaino pasirinkimą, manau, būtų bandoma pateisinti, apeliuojant į *išgelbėtas* gyvybes. Mes išties visais įmanomais būdais bandome pateisinti saviškius, neatsižvelgdami į tai, ką jie padarė, su kuria puse kolaboravo.

Tikrai nematau, kad reikėtų dabar, praėjus tiek metų, pradėti vėl kaltųjų paieškas, visi sutariame, kad visais laikais reikėjo statyti tiltus, gydyti žmones, mokyti vaikus, nors ir sakoma, kad yra laikotarpiai, kai mūzos tyli. Matyt, teisus buvo amžinatilsį prof. Česlovas Kudaba teigdamas: „Juk žmones, jei jie ir gražūs, verti pagarbos ir net meilės, <...> vertinti reikia ne tik už tai, ką padarė, bet ką daro ir... gali padaryti.“ Prisimindamas praeitį profesorius empatiškai apgailestavo: „Reikia suprasti tą nelaimę. <...> Juk nelaimė. Supilkime žemės kalnelį visi, užritinkime akmenį ir tyliai nueikime naują kryptimi. Patikėkit, ne dėl savęs kalbu, o dėl mūsų.“

Manau, kad mes turėtume kalbėti tik apie tokį kolaboravimą, kuris per penkiasdešimt metų ideologiškai stiprino sovietinę sistemą, kažkada gi Stalino laikai pasibaigė ir jau bent tada galima buvo labai daug

ko nebedaryti, nebedalyvauti blogyje. Juk ir mano minėti asmenys buvo teisiami ne už aktyvų elgesį nacių nusikaltimuose – jų autoritetas, žinomas darė jų simpatijas naciams pavojingesnes galbūt už konkretaus nacistinės ideologijos nešėjo veiksmą. Jais juk tikėta, na ir kas, kad minėtasis humaniškiausios profesijos atstovas, tai yra gydytojas, beje, praktikavęs pačiuose skurdžiausiuose neturtėlių kvartaluose, tikrai savyje, matyt, turėjęs empatijos, puikiausias stilistas ir rašytojas L.-F. Celine'as, paduotas į teismą paties Jeano-Paulio Sartre'o, iš užsienių laiškuose bandė teisintis ir gintis, kad žydai neva turi būti jam dėkingi už tai, ką jis galėjo jiems padaryti, bet nepadarė.

Czeslawas Miloszas geriausioje savo knygoje apie sovietinį mąstymą „Pavergtas protas“ vartojo ketmano sąvoką. Terminas ar reiškinys, kaip jį vadino autorius, yra atėjęs iš Rytų, iš musulmoniškojo pasaulio. Cz. Miloszas pirmą kartą jį aptinka rasizmo pradininko ir, pasak autoriaus, labai pavojingo rašytojo Arthuro de Gobineau raštuose. Anot A. de Gobineau ir musulmoniškųjų Rytų, „žmogus, žinąs tiesą, neprivalo savojo asmens, savo nuosavybės ir padėties išstatyti aklumui, idūkiui ir pykčiui tų, kuriuos Dievui patinka klaidinti ir laikyti paklydime“. Šis apibūdinimas tinka sovietinio laikotarpio ketmanams. Tuo labiau tą pripažįsta ir pats Cz. Miloszas teigdamas, kad „vis dėlto ketmanas, jo pačios griežčiausios ir asketiškiausios formos yra visuotinai praktikuojamos liaudies demokratijos šalyse“.

Nebandysiu dabar giliau skverbtis į ketmano, tai yra sąmoningo prisitaikymo ir net pataikavimo (vėlgį sąmoningo) dėl gero, patogaus savo paties gyvenimo, net ir žinant, ir jaučiant savyje tą kitą tiesą, analizę. Paminėsiu tik, kad Cz. Miloszas išsamiai aprašo ketmano porūšius: tautinį, revoliucinės skaistybės ir net estetinį, būdingiausią mūsų sovietinei inteligentiškai tikrovei.

Iš tiesų kolaboravimo, prisitaikymo ir, be abejo, sąžinės tema yra pabodusi. Gal užtektų paminėti keletą knygų, kurias vertėtų perskaityti kiekvienam, kad daugiau nebekiltų abejonių mūsų iš sovietmečio atsi-neštos naštos destrukcija mūsų protuose. Manau, kad užtektų Nerijos Putinaitės „Nenutrūkusios stygos“ (autorė puikai suvokia sovietinio palikimo nelaimes) ir Leonido Donskio „Neapykantos formų“ (šią knygą geriau suvokti padėtų dar kelių autorių, minimų ir analizuojamų „Neapykantos formose“, perskaitymas, pavyzdžiui, Luois Dumont'o

„Esė apie individualybę“ ir Ernesto Gellnerio keletu lietuviškai išleistų knygų).

Tad kodėl vėl vis grįžtame prie tų skausmingų klausimų? Atrodo, turėtų būti sudėti taškai. Taip, kaip Europoje tai padarė Hannah's Arendt „Totalitarizmo ištakos“, Cz. Miloszo „Pavergtas protas“ ar grožinė George'o Orwell'o knyga „1984-iejį“. Kodėl mes bijome savęs? Kodėl istoriko Mindaugo Tamošaičio monografijas „Didysis apakimas“ ir „Vincas Krėvėš-Mickevičiaus politinę biografiją“ priimame gana priešišškai arba nutylėdami? Dar romėnai sakė: „De mortuis nil nisi verum.“ („Apie mirusį arba nieko, arba teisybę.“) Galima ginčytis dėl monografijose kai kurių faktų traktavimo pagrįstumo, gal netikslumų, bet moralinės įžvalgos ir vertinimas, sakyčiau, nekelia abejonių, jei empatiškai bandome suprasti, pajauti, klausti, kaip mes patys būtume pasielgę. Empatija ir yra kaip ginklas, kuris užkerta kelią savęs menkinimui ir nuvertinimui, net niekinimui. Apsiginklavus empatija, aišku, jei ji tik egzistuoja sąmonėse tų, kurie daro įtaką, savo veikla ir žodžiais veikia šių dienų mintį, pavyktų atgauti orumą net praeities klaidų akivaizdoje.

Pabaigoje vis dėlto tenka apgailestauti, kad vis dar dominuoja, pasak Jose Ortega's y Gasseto, masių žmogaus nuomonė, o sąlygas kai kur diktuoja, sakyčiau, dar baisesnė vidutinybė. Ir kaip teigia minėtasis J. Ortega y Gassetas: „Mūsų dienų vidutinybei, šitam naujamui Adomui, niekad net į galvą neateina suabejoti savo tobulumu, jo pasitikėjimas savimi ištis panašus į biblinį, kaip tikro Adomo.“ Vidutinybė vis dar triumfuoja politikoje, manyčiau, bando įsitvirtinti, o kai kur ir įsitvirtino ir akademiniame visuomeniniame. Bet vidutinybei tikrai svetima empatija ir sąžinė. O taip norėtųsi, kad valstybė valdytų ir darytų vis didesnę įtaką, ne, ne Platono filosofai, o žmonės, kurie galėtų ir norėtų, perfravavus pradžioje cituoto H. D. Thoreau mintį: „Geriausia, ką žmogus gali padaryti savo kultūrai, kai jis yra turtingas, – pamėginti įgyvendinti sumanymus, kuriuos jis puoselėjo, kai buvo neturtingas.“

Taigi perfrazuodami ir pakoreguodami, tai yra pritaikydami sau, galime sakyti: bandykime įgyvendinti tai, ką puoselėjome būdami nelaisvi. Ir tada neberekės prisiminti Konfucijaus, kuris sakė: „Jei Valsybė tvarkoma proto principais, tuomet skurdas ir vargas yra gėdos dalykai; jei Valsybė nėra tvarkoma proto principais, tuomet turtai ir titulai yra gėdos dalykai.“ Deja.

O dabar noriu pagarsinti vieną Lietuvos laisvės lygos dokumentą, ypač aktualų Ukrainos karo kontekste. Dabar dažnai kalbama apie tai, kad Putino Rusijoje mažai žmonių, smerkiančių karą, atsakančių dalyvauti agresijoje. O kaip buvo sovietmečiu, parodo šis Lietuvos laisvės lygos viešasis laiškas „Invazijos į Afganistaną pasmerkimas“, pasirašytas saujelės rezistentų.

„Invazijos į Afganistaną pasmerkimas

VIEŠASIS LAIŠKAS

Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui,
Jungtinių Tautų Generaliniam Sekretoriui,
Afganų tautai

1979 m. gruodžio 27 d. pasaulį sukrėtė žinia apie Sovietų Sąjungos armijos įsiveržimą į Afganistaną.

Paaiškinimai, kad tai padaryta paprašius Afganistano vyriausybei ir laikantis vadinamosios draugystės ir bendradarbiavimo ginantis nuo užsienio agresorių sutarties, yra neįtikinami. Amino vyriausybė negalėjo pareikalauti, kad Sovietų Sąjungos armija ją nuverstų, o Karimalio vyriausybė tuo metu dar neegzistavo. Be to, jokia kita valstybė į Afganistaną nesiveržė. Net Brežnevas, lapkričio 12 dieną atsakydamas į „Pravdos“ korespondento klausimus, to netvirtino. Sovietų Sąjungos armijos įvedimas prieštarauja 1933 metais pasirašyti SSRS–Afganistano sutarčiai „Dėl agresijos apibūdinimo“. Antrasis ir trečiasis šios sutarties punktai teigia, kad bet kuri karinių pajėgų intervencija apibrėžiama kaip agresija ir negali būti pateisinta ekonominiais ar politiniais argumentais.

Baltijos valstybės taip pat turėjo panašias draugystės ir bendradarbiavimo sutartis su Sovietų Sąjunga. 1940 metais Sovietų Sąjungos kariinės pajėgos taip pat įsiveržė į šias valstybes tų sutarčių pagrindu. Taigi estų, latvių ir lietuvių tautoms gerai pažįstami tokių veiksmų tikslai ir pasekmės.

Pasaulio bendruomenė nedviprasmiškai pasmerkė svetimos kariuomenės įsiveržimą į Afganistaną. 1980 m. sausio 15 d. Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja priėmė nutarimą nedelsiant išvesti iš Afganistano svetimas ginkluotąsias pajėgas. Už balsavo 104 valstybės, prieš 8.

Mes palaikome šį Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos nutarimą ir reikalaujame, kad visos Sovietų Sąjungos ginkluotosios pajėgos nedelsiant besąlygiškai būtų išvestos iš Afganistano.

1980 m. sausio 17 d.

Mart Niklus, Jonas Volungevičius,
Algirdas Statkevičius, Vytautas Bogušis,
Enn Tarto, Ivars Žukovskis,
Juri Kukk, Liutauras Kazakevičius,
Zigmas Širvinskas, Vladas Šakalys,
Leonora Sasnauskaitė, Leonas Laurinskas,
Mečislovas Jurevičius, Jonas Šerkšnas,
Jonas Petkevičius, Jonas Pratusevičius,
Algirdas Masiulionis, Kęstutis Subačius.“

2023 m. birželio 9 d.
Seime vykusio renginio,
skirto Antanui Terleckui atminti
ir Lietuvos laisvės lygos
45-mečiui paminėti,
akimirkos.

Seimo kanceliarijos nuotraukos
(aut. Džoja Gunda Barysaitė)

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

Priešiška ideologija: iššūkiai ir atoveiksmai

*Seime 2023 metais vykusių konferencijų
„Komunistinė ideologija ir jos praktika vakar ir šiandien.
Lietuvos sovietinės okupacijos istorinis, moralinis
ir teisinis įvertinimas“ ir „Lietuvos laisvės lygos
45-mečio paminėjimas“ pranešimai*

Išleido Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija,
Gedimino pr. 53, LT-01009 Vilnius

J. K. Kivimäki, minister of Agriculture, NRO member, 1941 m. September 14 d.

J. K. Kivimäki, minister of Agriculture, NRO member, 1941 m. September 14 d.

J. K. Kivimäki, minister of Agriculture, NRO member, 1941 m. September 14 d.

J. K. Kivimäki, minister of Agriculture, NRO member, 1941 m. September 14 d.

J. K. Kivimäki, minister of Agriculture, NRO member, 1941 m. September 14 d.

J. K. Kivimäki, minister of Agriculture, NRO member, 1941 m. September 14 d.

J. K. Kivimäki, minister of Agriculture, NRO member, 1941 m. September 14 d.

J. K. Kivimäki, minister of Agriculture, NRO member, 1941 m. September 14 d.

ISBN 978-609-8143-37-9 (pdf)

9 786098 143379